NOVÁK KÁROLY

Találkozásom a történelemmel

KOSSUTH

NOVÁK KÁROLY

TALÁLKOZÁSOM A TÖRTÉNELEMMEL

NOVÁK KÁROLY

TALÁLKOZÁSOM A TÖRTÉNELEMMEL

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

1957

A SZABADSÁGHARCOSOK EMLÉKÉNEK,
A „TISZTA LELKIISMERETŰ EMBEREKNEK",
A ZSARNOKSÁGGAL SZEMBESZEGÜLŐKNEK,
KÉT KICSI FIAMNAK

— Apuka, igaz, hogy te börtönben voltál? — tette fel a kérdést elsőszülött kisfiam nyolc éves korában.

— Igaz Pistikém.

— Hát nemcsak a rossz emberek kerülnek börtönbe?

— Nem kisfiam... azaz hogy igen... tudod az attól függ, hogy kinek a kezében van a hatalom, azaz, hogy milyen a király. A jó király a rossz embereket zárja börtönbe, a rossz király a jó embereket. Amikor én börtönbe kerültem, éppen rossz király uralkodott, azaz hogy hazánk királyság volt ugyan, de helyette kormányzó látta el az államfői teendőket, azaz hogy akkor már nemzetvezetőnek hívták a kormányzót... szóval ezt te még nehezen érted Pistikém, majd máskor mesélek erről.

S egy napon nekiültem, hogy letörlesszem az adósságom: megírtam letartóztatásom történetét, majd börtönélményeimet. No, gondoltam, ha Pistike felnő, ebből már megtudhatja az igazat. De hiszen a lényeg ebből még nem derül ki — tűnődtem tovább. Ismeretlenek az okok, az előzmények. A kortársi környezet, a baráti kör, az események, amelyeknek sodrában kovácsolódik a világnézet, tisztul az értelem, formálódik a jellem, támad a vágyakozás a jobb világ után és ébred a gyűlölet a maradisággal, embertelenséggel szemben...

Hát akkor hol kezdjem?

Állástalan diplomás koromnál? Amilyen szegény voltam akkor, annyira gazdag volt ez az időszak élményekben. Emberi sorsokba pillanthattam be, és kezdtem meglátni a társadalom visszásságait. Igen, ezt kell megmagyaráznom. De amikor elkészültem, láttam, hogy ez még mindig nem az igazi, ez még mindig kevés. — S ekkor

feléledt régi gyermekkori vágyam: a naplóírás. Mint kisgyerek a malom félhomályos pincéjében, a gépház lépcsőjén üldögélve, a robbanómotor lelkesítő dübörgését hallgatva, megrészegülten a lendítőkerék suhanó gyönyörűségétől, hányszor álmodoztam arról, hogy naplót írok, amiben minden benne lesz, ami velem és körülöttem történik.

Hozzáfogtam tehát a naplóíráshoz. De ez mégsem lett igazi napló. Valójában különböző hangvételű és ritmusú részletrajzokat vetettem papírra, amelyeknek egyike-másika novellaszerű, többsége lázasan feldobott, kidolgozatlan vázlat. A különböző elemekből épített szerkezetet tulajdonképpen csak a hűséges, a hiteles ábrázolásra való törekvés szenvedélyessége tartja össze. Tollamat Thomas Mann szavai vezették: „. . . mint az emberinek ábrázolója főleskü dtem az igazságra és nem nélkülözhetem. Éppúgy szeretem vonzóerejét, mint ahogy át vagyok hatva méltóságától és a nem igaznak az alacsonyrendűségétől, megvetésreméltóságától. Az illúzió az művészi, de a hazugság elviselhetetlen mind esztétikailag, mind erkölcsileg és itt látszik meg az, hogy e két tartomány rokonabb, nagyobb területen fedi egymást, mint ahogyan — ezek egymással olyan gyakran hadakozó élharcosai — gondolnák.”

Így született meg ez a könyv, amely naplónak nem napló, regénynek nem regény, riportnak nem riport. De azért egy kicsit regény is, riport is, napló is.

És még valami más is.

Vallomás.

Vallomás arról, hogy hőse miként botorkált a göröngyös úton célja felé: eleget tenni a kor parancsának.

Budapest, 1957 szeptember.

NOVÁK KÁROLY

ÁLLÁSTALAN DIPLOMÁSOK MAGYARORSZÁGON A HARMINCAS ÉVEKBEN

Nem mai keletű közhely a különböző értelmiségi foglalkozások „kimagasló" jelentőségének hangoztatása. Régi szokás, hogy az uralkodó osztály politikusai szónoklataikban kedvelt és hatásos formulákban hangsúlyozzák a tanárok, orvosok, mérnökök, jogászok stb. elsőrendű szerepét a nemzet életében. Csábító gondolat egy adott történelmi korszak erkölcsét abból a szemszögből megítélni, hogyan váltotta be a rendszer ígéreteit, fogadkozását, hogyan becsülte meg „kiművelt emberfőinek" sokaságát.

A huszonöt éves Horthy-rendszer uralmát az értelmiség problémái iránti mély értetlenség, a diplomások sorsának farizeus módon való kezelése, ennek az országos jelentőségű problémának nyomorenyhítő akció szintjén történt megoldása jellemezte. De értékelés helyett ismerkedjünk meg inkább a tényekkel.

A diplomás-kérdés mint „probléma" történelmileg a húszas évek végén, a harmincas évek elején jelentkezett. Nem máról holnapra, nem robbanásszerűen, hanem valahogy így:

A „gyakorló" szegénység féltékeny meglepetéssel veszi észre, hogy az olyan, eddig általa monopolizált helyeken és helyzetekben, mint amilyen a levesosztás, a népkonyhák, a népszálló, a melegedők, a hatósági pénzsegélyezés, az alkalmi munkási, hólapátolási, villamoskalauzi, kifutói munkakörök; az ágyrajárás, a padonalvás, a csavargás stb., stb. — új arcok, „intelligens" emberek tűnnek fel. A Rökk Szilárd utcai elemi

iskola pincéjében, a Ráday utcában létesített népkonyhán délidőben nyüzsögnek a diplomások.

A kopott értelmiségiek ezeken a helyeken formálódnak tömeggé, veszik észre magukról, hogy többé nemcsak állástalan úriemberek, hanem már ők is a „tömeg"-hez tartoznak. A vázolt helyzet logikájából következik, hogy az 1930 szeptember 30-i tüntetésen már állástalan diplomások is feltűnnek. Közülük többen a Köröndnél a rendőrökkel való verekedésben vesznek részt.

Megjelenik tehát a politikai küzdőtér porondján egy egészen új társadalmi típus, az *állástalan diplomás*.

Az újságírók és a korszak politikusai ilyenfajta tudálékos mondatokban fogalmazták meg ezt a folyamatot: „Az értelmiségi pályákon a munkaerők jelentős túlprodukciója következett be."

Ezzel egyidőben a fontosabb közhivatali állást betöltő tisztviselők és a képviselők ebbeli minőségükben „protektorokká" hatalmasulnak, mert a tyafiságos protekció nélkül a leghalványabb remény sincs a közpályákon való elhelyezkedésre. A bulvár-sajtó szenzációs tudósításokban szórakoztatja az olvasóközönséget a diáknyomor és az állástalan diplomások életének újabb és újabb meglepő epizódjairól. A politikusok beszédeiben egyre nagyobb teret kap ez a téma mint „generációs" probléma.

Egyelőre egyéni akciók folynak. A diplomások szervezetlenek.

A helyzet mélypontja 1931. A kor frazeológiája szerint: „tartani kellett a végsőkig elcsigázott tömeg szélsőséges befolyásoltatásától".

Az ifjúsági szervezetek vezetői felkeresték dr. Illés József országgyűlési képviselőt, nyugalmazott egyetemi tanárt, aki több ifjúsági egyesületet patronált, és felkérték, legyen az állástalan diplomások mozgalmának vezetője. A mozgalom célja a diplomások elhelyezési problémáinak intézményes megoldása.

Illés professzor 1932 februárjában megalakította az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát (ÁDOB), és az 1932 február 3-i minisztertanácsi határozat alapján gr. Károlyi Gyula miniszterelnök Illést bízta meg a szerv vezetésével.

Az ÁDOB élén, a professzor elnöklete alatt, a parlamentben képviselt pártok által delegált országgyűlési képviselők álltak, az úgynevezett parlamenti bizottság, melynek előadója Eckhardt Tibor, további tagjai: Rakovszky Tibor, Zsindely Ferenc, Homonnay Tivadar, br. Urbán Gáspár voltak. A bizottság látta el a kérdés parlamenti képviseletét.

Az ÁDOB több (pl. mérnök-, jogász- stb.) szakosztályra tagozódott. Vezetőit Illés professzor választotta ki az állástalan diplomások közül. Az egyes minisztériumokban pedig a miniszterelnökség szociálpolitikai osztálya bízott meg magasabbrangú minisztériumi előadókat a tárcán belül mutatkozó speciális kérdések megoldására és nyilvántartására.

A szakosztályokban élénk mozgás indult meg. Az elhelyezkedés sürgető feladatai mellett kutatni kezdték a diplomások tömeges munkanélküliségének okait. Ezeket a következőkben határozták meg:

1. A világháborúból visszatért évfolyamok számára biztosított félévelengedések, rövid szigorlati terminusok folytán nagy diplomás tömegek kerültek ki az életbe.

2. A trianoni béke után az elszakított területekről tömegesen menekültek át értelmiségiek, tisztviselők, s ezek növelték a munkaerőkínálatot.

3. A gazdasági válság az állam és a magángazdaság felvevőképességét a minimumra korlátozta, sőt elbocsátásokat és „leépítéseket" tett szükségessé.

4. Ugyanakkor az egyetemek és főiskolák tovább ontották a diplomásokat. Míg azelőtt az érettségi is elegendő képesítést nyújtott a biztos kenyér megszerzéséhez, a verseny kiéleződése következtében az ifjúság egyre nagyobb része tódult az egyetemekre, főiskolákra, abban a reményben, hogy diplomával a zsebében „biztosabban" tud majd elhelyezkedni.

5. A korábban bélistázott, elbocsátott közalkalmazottak felvett végkielégítésüket a gazdasági válság következtében elvesztették, s így minden jövedelem nélkül maradtak.

6. A közigazgatás racionalizálása során a felduzzasztott államapparátus csökkentését célozta az úgynevezett normál

státus bevezetése a közigazgatás minden ágában. Ez a normál státus a meglevő tisztviselő létszámnál lényegesen alacsonyabb színvonalat állapított meg. Ugyanakkor kimondták, hogy nem elbocsátásokkal, hanem kihalási rendszer alapján kívánják elérni az engedélyezett létszámot. Így a diplomás ifjúság számára hosszú időre elzárták a közalkalmazás lehetőségét. Az alkalmaztatási tilalom 1929-től 1934 márciusáig tartott. Ebben az időszakban — leszámítva a malomellenőrséget — csak kivételes protekcióval lehetett elhelyezkedni az államnál, megyénél.

7. A magángazdasági pályán, a kereskedelmi, üzleti életben a fiatal diplomás ifjúság nem tudott elhelyezkedni, mert ezen a területen nem tudta felvenni a versenyt a zsidó értelmiséggel, mivel neveltetése, szemlélete úgyszólván alkalmatlanná tette ezekre a pályákra.

Az ÁDOB erőteljes szervező munkája eredményeképpen 1932 június 1-ig összesen 2581 diplomás jelentkezett, az alábbi megoszlás szerint:

Képzettség	Férfi	Nő	Összesen
Jogász	633	—	633
Orvos	114	24	138
Állatorvos	31	—	31
Gyógyszerész	113	21	134
Tanár	281	232	513
Mérnök	658	2	660
Közgazda	90	4	94
Mezőgazda	344	2	346
Egyéb	30	2	32
Összesen	2294	287	2581

A jelentkezettek közül életkoruk, vagyoni viszonyaik és egyéb szempontok alapján kiszelektáltak 581-et. A megmaradt 2000 állástalan diplomás közül végleges állásba helyeztek 833-at, alkalmi állásba 351-et. Tehát összesen 1184 diplomást

helyeztek el. Továbbra is állástalan maradt a jelentkezettekből 1397, a szelektálást figyelembe véve, a 2000-hez viszonyítva 816 fő.

A miniszterelnök 1932 decemberében az ÁDOB-ot a diplomások legális szervezetének ismerte el.

Az álláshoz nem jutottakkal, szociális akció keretében, Illés professzor felesége, az ÁDOB szociális szakosztályának elnöke, foglalkozott.

1933 februárjában Illés beszámolt a Minisztertanácsban az ÁDOB munkásságáról, adminisztrációjáról és jövő terveiről. Gömbös Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter intézkedett, hogy két laktanya üresen álló helyiségeiben diplomás-otthon alakuljon, ahol 50—50 állástalan diplomás helyezhető el. Az egyik otthon az Aréna út 51. szám alatti vonat-laktanyában, a másik a IX. kerületben, a Haller utcai Nádasdy laktanyában létesült.

Ez a két *otthon* az idők folyamán az állástalan diplomások plebejus rétegét, a szó legvalódibb értelmében vett szellemi proletárokat fogadta be, a legszegényebbeket, a legelesettebbeket, akiknek még az a 70 pengő megszerzése is megoldhatatlan problémát jelentett, amennyi az akkori árviszonyok szerint táplálkozásra — kifőzési szinten — és a legegyszerűbb szobára kellett. Az otthont 1936 közepéig, megszűnéséig több mint 400 diplomás vette igénybe. Az otthon jelentős szerepet játszott a diplomások közvéleményének kialakításában, mert nemcsak az alvóhelyet és az ingyen legénységi kosztot jelentette, hanem az együttélés következtében a legkülönbözőbb eszmék nyilvános porondját is, ahol nyílt és szenvedélyes viták során formálódott a diplomások közvéleménye, és egyre inkább a radikalizálódás irányába haladt.

Itt vitatták meg a diplomások a Debreceni Ujság New Hungary című nevezetes cikkét, melyet a Pesti Napló és a Nemzeti Ujság is átvett. E cikkből megtudhatta az ámuló világ az alábbiakat:

Illetékes helyről nyert tájékoztatás szerint a magyar kormány és Nagy-Britannia kormánya között diplomáciai úton folytatott

tárgyalások eredményeképpen az angol kormány kifejezte azon készségét, hogy a Csendes-óceán valamelyik lakatlan szigetét átengedi az állástalan diplomások részére, és a berendezkedéshez szükséges anyagi eszközöket rendelkezésre bocsátja.

A cikkecskét Kertész Dániel újságíró helyezte el a lapban, aki maga is állástalan diplomásként kezdte el pályafutását. A hír nyári kacsa volt, de Kertész elérte célját: a kor egyik legidőszerűbb, legfájdalmasabb problémájára hívta fel a közvélemény és az illetékes kormánytényezők figyelmét. A hírecske tragikomikuma abban rejlett, hogy tartalma csak *részben* volt alaptalan. Az állástalan diplomásokat *tényleg* foglalkoztatta a lakatlan sziget problémája. Az újságokhoz több mint hatszáz levél érkezett, és még Olaszországból is jelentkezett 28 diák, hogy az új ország polgára szeretne lenni.

Elképzelhetetlen tülekedés, pártközi civakodás folyt a fővárosnál meghirdetett száz gyakornoki állás körül. Az „Esti Kurir" 1933 július 30-i száma vastagbetűs című cikkben tájékoztatta a közönséget: „Kizárólag a rátermettség lehet a szempont a száz gyakornoki állás betöltésénél" — jelentette ki Huszár Aladár főpolgármester, aki a továbbiakban elmondta, hogy a meghirdetett száz gyakornoki állásra 8600 pályázat érkezett, és hogy az érettségizettek 80, a főiskolát végzettek 100 pengő fizetést fognak kapni. Az ÁDOB is résen volt. Elküldte névszerinti javaslatát a fővárosnak, személyes kapcsolatokat keresett, majd megindította a küldöttségek sorozatát. De a döntés késett, egyre késett.

Élni viszont kellett. Kiéleződött a küzdelem a kisebb falat kenyérért is, a főváros által rendszeresített alkalomszerű, úgynevezett „szellemi szükségmunka" elnyeréséért. Ennek díjazása az érettségizetteknél havi 40, a főiskolát végzetteknél havi 60 pengő volt. Idegtépő tülekedés és protekciózás folyt ezekért az állásokért.

A diplomások lelkében a nyomorúság évei mély bizalmatlanságot ültettek a kormányzat, a minisztériumok osztályai, általában a birtokon belül levők, a jóllakottak hivatalos szerveivel szemben.

1934 januárjában a kormány az állástalan diplomások kérdésének radikális megoldását határozta el. A lebonyolítást Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterre bízták. Ettől kezdve kedvelt szokássá vált az állástalan diplomásokat „Hómanboyok"-nak nevezni. Hóman minisztériumában külön osztályt létesített a szükséges adminisztráció lebonyolítására. Amikor a diplomások erről értesültek, tüstént kérvényt szerkesztettek a miniszterelnökhöz, melyben követelték, hogy az ÁDOB-ot az állástalan diplomások egyetlen és hivatalos szervéül ismerjék el, s mint ilyen bekapcsolódhassék az újonnan felállított osztály munkájába. Követelték továbbá, hogy tegyék kötelezővé a megüresedett állások bejelentését ennél a minisztériumi szervnél, az állások betöltésénél kérjék ki e szerv véleményét, s a véleményezésnél az ÁDOB képviselőjét is hallgassák meg.

Az ÁDOB szerint az új szerv csak ilyen formában töltheti be hivatását, csak így képviselheti igazán azok érdekeit, „akiknek élniakarásuk mellett nem tör lándzsát egyéb hatalom, csupán emberi értékük és tudományos kvalifikációjuk" . . . A kérvényben azt is hangsúlyozták, hogy „a protekcionizmus mélyről ágazó hajtásait igyekszünk kiküszöbölni ily módon a magyar közéletből, és felszínre hozni egy értékes és gerinces társadalmi osztályt, melynek talaja csupán azért nincsen, mert nem áll a háta mögött az atyafiságos tekintély mindenható apparátusa" . . .

A kormány egymillió pengős fedezetet teremtett az államnál alkalmazandó diplomások illetményeinek fedezésére, és tárgyalásokat folytatott a magángazdaságok vezetőivel.

Megkezdődött az állástalan diplomások új nyilvántartásba vétele. Összesen 4344 állástalan diplomás jelentkezett. 1934 március hó elsején megjelent a 2390/1934. M. E. sz. rendelet, mely lehetővé tette ezer diplomás „ideiglenes kisegítő munkaerő" minőségben való elhelyezését havi 80 (nettó 75,62 P) pengő fizetéssel. A magángazdaságban további 309 álláslehetőséget biztosított a kormány. Az ÁDOB második akciója során az 1934 március 1-ig összeírt és álláshoz juttatott diplomások megoszlását mutatja a következő tálázat.

Képzettség	Jelentkezett			Elhelyezést nyert
	férfi	nő	összesen	
Jogász	1310	—	1310	589
Orvos	340	49	389	29
Állatorvos	61	—	61	—
Gyógyszerész	76	20	96	3
Tanár	859	427	1286	288
Mérnök	698	3	701	226
Közgazda	150	30	180	82
Mezőgazda	317	4	321	92
Összesen	3811	533	4344	1309

Ebben a számban azok a diplomások is benne foglaltatnak, akik az első akció során nem nyertek elhelyezést. Vagyoni körülmények, kor és egyéb szempontok figyelembevételével történt szelektálás után az állástalan diplomások száma 1437-re csökkent.

A „Pesti Hírlap" 1934 április 25-i száma „Ezer állástalan diplomás elhelyezése a minisztériumokban" címmel egy teljes oldalon közli az elhelyezettek névsorát.

Gömbös igyekezett politikailag hasznosítani az elért eredményeket. A Nemzeti Egység Pártja erőteljes szervező munkába kezdett a diplomások körében. Ennek eredményeképpen alakult meg a párton belül az Állástalan Diplomások Országos Érdekképviselete. A fiatal diplomásokkal, elsősorban a két laktanyában elhelyezettekkel aláíratták a belépési nyilatkozatot. Az alakuló közgyűlésen a diplomások szónoka a mozgalom nemzeti és hazafias jellege mellett hangsúlyozta a legteljesebb politikai függetlenséget, majd felolvasta a diplomások követeléseit. Ezek között szerepelt például a diplomás ifjúság elhelyezését elősegítő rendelkezések sürgetése, az arcátlan protekcionizmus üldözése, olyan rendelkezés kiadásának követelése, mely a nőket egyéniségüknek megfelelő állások vállalhatására szorítja, továbbá a diplomáskérdés állandó napirenden tartása.

A mindennapi gondok ezernyi problémájával, a diplomás-nyomor enyhítésével az Illésné elnöklete alatt működő szociális

bizottság foglalkozott. Az 1934-es évre szóló tervezet jellemzően mutatja az állástalan diplomások helyzetét. A tervezetből csak néhány pontot ragadok ki: Az állástalan diplomások legszegényebbjeinek cipővel, illetve talpalással, fejeléssel, hús- és tejjegyekkel, fürdőjegyekkel és fűtőanyaggal való ellátása. A ruhával való ellátást például úgy képzelték el, hogy a kereskedelmi minisztertől kérnek 200 kg tiszta gyapjút, és a GYOSZ két textilgyárat kijelöl, ahol az állástalan mérnökök a rendelkezésre bocsátott gépeken megszövik a szövetet... A pénzsegélyt pedig úgy kell megszervezni, hogy a diplomások a megszégyenítő sorbanállás mellőzésével juthassanak hozzá a havi 4—5 pengő segélyhez.

A mérnökök helyzete nehezebb volt, mint a jogászok és tanárok sorsa, mert nem lehetett állami, intézményes elhelyezésüket biztosítani. A nagy iparvállalatok, gyárak a gazdasági válság következtében nem tudták felszívni a műszaki utánpótlást, sőt, leépítésre kényszerültek. Csak az ÁDOB-akciók nyomására, könyöradományként, tessék lássék alkalmaztak néhány mérnököt. A vegyészmérnökök cianozó cégeknél talpaltak állásért. A vonat-laktanyában lakó mérnökök az ÁDOB 1934. évi karácsonyi akciója során összesen hat pár cipőt kaptak.

A nyilaskeresztes mozgalom fellendülésével különböző politikai kalandorok léptek fel, akiknek a figyelme, természetesen, ráirányult a diplomásokra is, mint olyan rétegre, amelyben, nyomasztó helyzeténél fogva, rengeteg gyúanyag halmozódott fel. Abban az időben röpcédula jelent meg a diplomásotthonokban. *(Lásd a 17. oldalon.)*

A gyűlésre mindkét laktanya állástalan diplomásai úgyszólván teljes számban kivonultak. Mintegy kétszáz ember verődött össze. Rátz Kálmán tartotta a beszédet. Kifejtette az általa „nemzeti bolsevizmus"-nak nevezett mozgalom elméletét. Úgy képzelte, hogy az állástalanság, a nyomor következtében a diplomások már éppen eléggé radikalizálódtak ahhoz, hogy az Októberi Forradalom néhány jelszava megragadja képzeletüket,

ugyanakkor talán a nemzeti egységfrontba beszervezhetők lesznek . . .

Rátz Kálmán azonban tévedett. Beszéde a diplomásokból nem váltotta ki a várt hatást. Többen hiányolták Rátz beszédéből — amit akkoriban egy politikus sem hagyott el, kivéve természetesen a baloldaliakat — a zsidókérdés feszegetését. Rátz ugyanis nem zsidózott. Említést sem tett erről a kérdésről. Márpedig micsoda forradalmár az, aki nem szidja a zsidó plutokratákat, fináncoligarchákat? Chorint, Weiszet, Krauszt? Másoknak a pompás környezet, a márványlépcsőház, a bíborszőnyeges feljáró, a helyzet előkelősége szúrt szemet. Az ellentét a kopott, éhes, pénztelen, laktanyai poloskás ágyakon tanyázó diplomáséletforma és e között az úri Magyarország előkelőségeinek politikai klubjául szolgáló palota között oly éles és szembeszökő volt, és ebben az előkelően konzervatív környezetben a forradalom és szocializmus emlegetése annyira bizarrul hatott, hogy még az egészen naívak, a politika cselfogásaiban járatlanok is gyanakodni kezdtek. Mindez a „duma" talán nem is annyira a mi jövőnket, mint a szónokok és rendezők politikai karrierjét szolgálja?

Az állástalan diplomások „léte" lassanként kialakított bennük valamiféle „proletárontudatot". Ebből a szempontból a két laktanyai otthon különleges jelentőségét már említettem. De még a laktanyákat is felülmúlta tudatformáló szerepével a Központi Statisztikai Hivatal. Ebben a hatalmas, gyárszerű hivatalban több száz állástalan diplomást foglalkoztattak havi 75 pengőért. Az 1935. évi népszámlálás adatait dolgozták fel. Ez a valósággal „manufaktúra" jellegű munkahely ránehezedett az ott dolgozók kedélyére. Hatalmas szobákban 20—25 íróasztalnál diplomások ültek, és felügyelők irányítása, ellenőrzése mellett gyűjtötték ki a statisztikai lapokból a kívánt adatokat. Csak a tízórai szünetben ehettek, és amikor egy-egy főnök végigsétált a termeken, a beszélgetés elhalt, a fejek az asztal fölé hájoltak, a kezek sebesebben lapozták az íveket. Dívott a házimunka is, a szakmányolás. Többen vállalták ezt is, mert a pénz bizony kellett.

Magyar Ifjuság!

Jelenünk és jövőnk biztosítására és egy szebb, boldogabb Magyarország kiküzdésére minden eddigi szervezettől és köteléktől **független új és erős mozgalom** indult meg. Az élen

Rátz Kálmán és Németh Imre

országgyűlési képviselő, írók állanak, **az ifjuság önzetlen és igaz barátai.**

Szeptember 27-én délelőtt 11 órakor mindnyájan **legyetek az Eszterházy-utca 30. szám alatt.**

Szeretettel vár az

„Uj Ifjusági Tábor"

Szervező Bizottsága.

A tudatforma kialakulása, természetesen, észrevétlenül, lassacskán történt. A havi 75 pengős éhbér, az alacsonyrendű, semmiféle képzettséget vagy intelligenciát nem igénylő robotszerű munkának egyértelmű utálata és megvetése, a már kinevezett szerencsésekkel szemben táplált irigység, a helyzetükből adódó kisebbrendűségi érzés, a hatalmasok életmódjától való

mérhetetlen távolság, sorsuk reménytelensége szolgált gazdasági, lelki, érzelmi alapul, amelyen az ádobosok sorsközösségi érzése, ha szabad ezt mondanom: „osztályöntudata" kifejlődött.

A kívülállók minderről nemigen tudtak, és azt sem sejtették, hogy az állástalan diplomások kategóriáján belül az idők folyamán finom rétegek keletkeztek. Ki homályosan, ki élesen érezte, hová tartozik. Az élet gondoskodott róla, hogy e téren nagy félreértés ne legyen.

Az alsó réteghez a fáradtabbak, idősebbek tartoztak, akik helyzetük romantikáját egyáltalán nem értékelték. Leginkább a Rökk Szilárd utcai népkonyhán, a Ráday utcai menzán, hólapátolásnál, a Fővárosi és Egyetemi Könyvtárban voltak láthatók, pecsétes, kopott ruhájukban, szemükben a szomorúság, az értelem vagy az eszelősség csillogásával. Ide sorolhatók még azok az állástalan diplomások is, akik ugyan már laktanyai elhelyezést szereztek maguknak, de még 75 pengős állásuk sincs, ügynökösködnek, tanítványt vállalnak, kisegítenek itt-ott. Protektor után futkosnak, egy-egy képviselő, városatya, egyházi méltóság, miniszteri tanácsos biztatgatja őket. Időszakos nekilendülés után fáradtan, lustán hevernek ágyukon hétszámra. Kopottak, filléres gondokkal küszködnek.

A második, a középréteghez tartozók laktanyában laknak, 80 pengős, illetve tisztán 75 pengős állásuk van a Statisztikában, otthoni támogatást nem kapnak. A fizetést gondosan beosztják, félretesznek cipőre, kölnivízre. Titokban már albérlet után néznek, mert a laktanyai elhelyezés nem felel meg igényeiknek.

A felső réteghez tartozók az ádobos állás mellett családi otthonban laknak, szüleik támogatását élvezik. Egy részük albérleti szobában garzonéletet él.

Az ÁDOB további erőfeszítései arra irányultak, hogy az ideiglenesen elhelyezetteket véglegesítsék. Ennek érdekében 1935 júniusában emlékirattal fordultak a kormányhoz. A 18 oldalas memorandum külön-külön tárgyalja az egyes tárcák keretein belül elhelyezett diplomások helyzetét, felsorolva kívánságaikat

és azokat a lehetőségeket, amelyeknek figyelembevételével meg lehetne oldani véglegesítésük problémáját. Az iratot az országgyűlés több tagjának is megküldték.

Ám a memorandumra még választ sem kaptak. A júliusi kinevezések megtörténtek, és ezek egyáltalán nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

1936 januárjában újabb kísérletet tettek: „Elcsigázott lelkünkben megrendülve, a lelkiismeretes és köteles munka robotjában elfásulva, a jövő minden kilátástalanságával és reménytelenségével, az ambíciót már-már elvesztő ember bátortalanságával és félénkségével emeljük fel tehát újból kérő szavunkat."

A memorandumban kérik, hogy tegyék lehetővé a kinevezést a közigazgatás minden ágában. Továbbá, hogy az ádobosok előnyben legyenek azokkal szemben, akik még közszolgálatot nem teljesítettek, hogy az ádobosokat nevezzék ki fogalmazógyakornoki állásokba.

A memorandumban kimutatták, hogy az 1934-ben alkalmazott 1000 diplomásból már csak 700 maradt, akiknek évi fizetése összesen 672 000 pengő. További 520 000 pengővel meg lehetne oldani ezek kinevezését és családalapítási gondjaikat.

A memorandumot megküldték 48 képviselőnek, köztük Dinnyés Lajos, Rátz Kálmán, Németh Imre, Szeder Ferenc, Rupert Rezső országgyűlési képviselőnek.

Illés professzor a kultusztárca 1935—36. évi költségvetési tárgyalásán, június 3-án felszólalt a parlamentben, és szóvátette a diplomás-kérdést. Megcáfolta az állástalan diplomások számáról terjesztett híreszteléseket. Megállapította, hogy nem tíz- és százezer, hanem mindössze 5000 állásnélküli diplomás van, s ezt a számot bizonyos szelekciókkal 3500-ra csökkentették. Kereken 2000 diplomást, az állástalanok mintegy 60 százalékát elhelyezték. Ezenkívül többeknek az ellátását kaszárnyákban biztosították. A további teendő, jelentette ki a professzor, „a feleslegesnek nevezett diplomások menjenek és termékenyítsék meg a magyar földet, mely eltartja őket".

A diplomások falura küldése azonban Illés utópiája maradt. A földkérdés megoldatlansága, a vidéki feudális elmaradottság

továbbra is csak taszította a fiatal értelmiségieket, és ezt a helyzetet nem lehetett semmiféle frázissal megváltoztatni. „Inkább Pesten ideiglenes 75 pengős állásban, mint Szikszón tanfelügyelőként" — mondták a diplomások. A vidéki, falusi, tanyai tanítók vágyálma pestkörnyék, ahonnan legalább időnként fel tudnak jönni az Európát jelentő fővárosba.

A vitatkozó, sakkozó, csüggeteg, protektort hajszoló állástalan diplomás-tömegben időnként akadt egy-két aktív, politikai becsvágytól fűtött fiatalember, aki nyíltan hirdette bizalmatlanságát a hivatalos szervvel, az ÁDOB-bal szemben, és önálló akciókra hívta fel társait. Ezek az elégedetlenek küldöttségeket vezettek a polgármesterhez, a miniszterekhez, az ÁDOB vezetőihez, de már az is sikernek számított, ha egyáltalán fogadták őket, úgyhogy ez a harcmodor csakhamar kimúlt. Új perspektívaként a politikai harc és az önsegélyezés útja vetődött fel.

A csekély számú baloldalinak számító diplomás (kommunista szimpatizáns és szociáldemokrata) politikai tapasztalat híján tehetetlennek bizonyult. Tömeget szervezni, harcot vezetni nem tudtak. A vitatkozásban élték ki aktivitásukat. Sem az illegális kommunista párt, sem a szociáldemokrata párt, sem a „Népszava" nem foglalkozott ennek az állástalan diplomás-rétegnek a megnyerésével, nevelésével. Tudomást sem vettek létezésükről, nyomorúságukról, mozgalmaikról. Pedig ezek a fiatal és idősebb diplomások a Horthy-rendszer politikai ideológiájából már nagyrészt kiábrándultak. Hiányzott azonban belőlük az antifasiszta harc élménye, egy olyan behatás, mely immunissá tette volna őket a fertőzéssel szemben. Ennek hiányában a fasizmus álradikális szólamai és demagógiája ellen védtelenek maradtak. Egy részüket még egy Kémeri Nagy Imre-szerű „kiskaliberű gyalogpróféta" is maga mellé, „mozgalma" soraiba tudta állítani. A laktanyai rész ez idő tájt már erősen mozgolódott. Politikai párttá akartak szervezkedni, képviselőkkel tárgyaltak. Interpellációk hangzottak el a Házban a diplomások nyomoráról. Egy napon elterjedt a hír a parlamentben, hogy Kémeri meg

akarja ostromolni a diplomásokkal az Országházat. És amikor estefelé vagy száz fiatalember valóban megjelent gr. Andrássy lovasszobra tövénél, már ott volt a rendőrség is, és elkezdte atyailag hazatanácsolni a tömeget. Kémeri azonban addig szónokolt, erősködött, amíg megengedték neki, hogy rendőri segédlettel megközelítse a parlamentet s memorandumát átadja. A levelet a portás vette át. De soha, senki sem tudta meg a választ.

Nem sokkal ezután, ugyancsak Kémeri vezetése alatt vagy hatvanan berontottak a Vámház-pincében levő Turul-várba. Kémeri szemébe vágta a parlamenti diákképviselőknek, hogy „néma leventék", akik csak bólogatnak az Országházban, s ezért méltatlanok az ifjúság bizalmára. Pofozkodás, riadóautó, igazoltatás lett a dolog vége. Kémeri még párbajozott is ez ügyben.

A háborús készülődés még olyan kis körben is következményekkel járt, mint száz állástalan diplomás otthona. Egy napon elterjedt a hír: megszüntetik a laktanyai elhelyezést! Kell a hely a katonaságnak . . .

Az ÁDOB kérvényt intézett a honvédelmi miniszterhez, de ez nem járt eredménnyel, úgyhogy a laktanyai elhelyezés 1936 május elsejével megszűnt. A diplomások egy része a Vilmos császár út 22-be, a Diplomások Önsegítő Szövetkezete, a DÖSZ által alapított Diplomás-otthonba költözött.

Azokat, akiknek a havi 10 pengő megfizetése is megoldhatatlan terhet jelentett, a Kerepesi úti Hajléktalanok Menhelye fogadta be.

A DÖSZ-t Vasvári József rajztanár alapította. Vasvárinak sokféle elgondolása volt a diplomás-önsegélyezés megvalósítására. Például ki akarta termelni a Cséritelepen felhalmozott, rosszul elégetett poroszszén-salakot. Ebből nem lett semmi, viszont jól bevált a Diplomás-otthon. Ingyenes jogi tanácsadót állított fel, s ingyen szenet, ruhaneműt harcolt ki a különböző vállalatoktól. A szövetkezet a korrepetálástól a zongorahangolásig mindenféle munkát elvállalt. Még zenekart is lehetett a DÖSZ-nél rendelni. Ügynökök seregét foglalkoztatta, akik hajhálót, óvszert, zoknitartót árultak, és névjegykártya megrendelést vettek fel, főleg

délidőben a Ráday utcai menzán. Országos kampány indult a DÖSZ népszerűsítésére. Ennek keretében hajóutat is szerveztek, hogy ezzel is a diplomások élniakarását, elpusztíthatatlanságát hirdessék. Filmhíradó fényképezte a DÖSZ-hajó indulását, és az itthonmaradottak felcsigázott érdeklődéssel figyelték a vállalkozás eredményét. A hajó azonban pár napos utazás után egy viharban felborult, a diplomások a vízbe estek. Pár nap múlva a legénység ismét a pesti aszfalton sétált mint szárazföldi patkány, persze tengerész egyenruhában.

A DÖSZ még egy darabig virult, működött. Sikerét mi sem bizonyította jobban, mint a nevében elkövetett számos szélhámosság, adománygyűjtéssel kapcsolatos visszaélések és helyreigazító nyilatkozatok. A korabeli sajtó, természetesen, örömmel kapta fel az ilyen szenzációkat.

A DÖSZ létesítményei és alapításai közül legtovább a Vilmos császár út 22-ben, egy nagy, ötszobás lakásban berendezett Diplomás-otthon maradt fenn. Havi 10 pengőt kellett fizetni egy ágyért. A gondnok édesanyja ebédet adott 50 fillérért, és mosást is vállalt. Fürdőszoba, társalgó, ping-pong asztal állt a mintegy 30 lakó rendelkezésére.

1937 után az ádobos világ lassanként megszűnik. A diplomások elhelyezkednek.

Innen kezdve az események már ismeretesek.

Az ország fasizálódása, a Hitler kezéből történő területvisszacsatolások, a hírhedt „Értelmiségi Kormánybiztosság" működése következtében a „keresztény" diplomás-kérdést Horthyék megoldják. Az az idő, amikor több ezer állástalan diplomás éhezett és nyomorgott, már a múlté.

De milyen áron!

Új ezrek, sőt tízezrek kálváriája kezdődik. A faji téboly őrjöngésének korszaka ez. Munkaszolgálatos fiatalok századainak, köztük ezernyi diplomásnak, értelmiséginek szervezett kínzása, irtása folyik.

A második világháború örvényébe rántott nemzet elérkezik történelmi léte legmélyére, mikor Hitler utolsó csatlósaként bukik el, a szabad nemzetek megvetésétől kísérve.

I.

ÁDOBOS VILÁG

1934—35-ben az Aréna út 51. alatti Diplomás-otthonban laktam. Laktam? Micsoda semmitmondó szó annak az állapotnak a jelölésére, amelyben ott éltem! Lakni... ez azt jelenti, hogy van valahol egy szoba, megfelelő bútorzattal, ahol az ember elhelyezi a holmiját, alszik, tartózkodik, látogatókat fogad stb. A külsőségek változhatnak a több szobás polgári lakástól az ágyrajárásig, a lényeg azonban egy: az ember, akinek lakása van, megszűnt hajléktalan lenni. Ez világos és egyszerű. Ámde az Aréna út 51-ben *lakni* merőben mást, többet jelentett — élményben, kalandban, tapasztalatszerzésben, szórakozásban, jellemfejlődésben.

A Diplomás-otthon szintézise volt az ágyrajárásnak, a szállodának, a hajléktalanok menhelyének, a kaszárnyának, Gorkij „Éjjeli menedékhely"-ének, az idegenlégiónak, a patópáli életformának és egy olyan klubéletnek, ahol nem kell tagdíjat fizetni, de nem is lehet semmit sem kapni.

A csodálatos csak az, hogy a között a négyszáz ember között, akinek alkalma nyílt az otthonnal megismerkedni, mindenfajta különleges képességű ember akadt, például feltaláló, mérnök, sakkbajnok, pártvezér, tudós, párbajhős, zenész, grafikus, üzletember, tornász, hitszónok, nyelvtehetség, csak éppen író nem.

Így történt, hogy a világ, mely Matuska Szilveszter* viselt

* 1931 szeptember 12-én, hivatalos személyek megbízásából, felrobbantotta a biatorbágyi vasúti hidat. A kormány a kommunistákat vádolta a merénylet elkövetésével és kihirdette a statáriumot.

dolgaitól kezdve Simon Böske* magánéletéig minden lényeges eseményről értesült, erről az életformáról mindezideig nem kapott tudósítást, karcolatot, leírást.

Régi írásaimat rendezgetve parancsoló kényszer hatása alá kerültem, hogy — márcsak kultúrtörténeti okokból is — megkíséreljem pótolni e hiányosságot, s megmentsem az utókornak ezt a tán kissé furcsának tűnő „haladó hagyományt".

Miután a Városparancsnokságon megkaptam a beutalást, egyetlen bőröndömmel bevonultam az Otthonba, az Aréna úti vonat-laktanyába. A kapuban az őrség igazoltatott, elvégre laktanya az laktanya. Az Otthont egy Lehel utcai pavilon első emeletén találtam meg. Először a gondnokhoz kopogtattam be. Ez egy diplomás volt, bizonyos Deák Béla. Kijelölte helyemet az egyik utcai szobában, ahol tizenkét ágy sorakozott egymás mellett. Az ágyak felett fogas és polc. Középen kecskelábú asztal. A fogasokon ruhák lógtak papírral vagy vászonnal betakarva, a polcokon kofferek, könyvek, az ágyakon itt-ott diplomások feküdtek, az asztalnál sakkoztak. Egy vaskályha és két, mennyezetről lógó villanykörte tartozott még a szoba berendezéséhez.

A fiúk közül egyiket-másikat már régebbről ismertem. Így dr. Péczely Ödönt és dr. Berényi Zoltánt. Az előbbi bölcsészdoktor, az utóbbi jogász. Berényiben volt egy fajta komikus félszegség, amit azzal ellensúlyozott, hogy időnként a bal lába sarkán megfordult és szüntelenül beszélt, locsogott, anekdotázott, humorizált.

És közben kacagott mindenki, ő maga is, mert meg kell hagyni, jóízű történetek voltak a tarsolyában. Eleinte csak szórakoztatott túláradó elbeszélőkedvével, később rájöttem, hogy páratlanul finom az emlékezőtehetsége, és évek távlatából olyan eseményeket is felidéz, amelyeket az emberek általában nem őriznek meg, talán azért, mert jelentéktelen semmiségnek minősítik.

* Szépségkirálynő a harmincas években.

Pedig az ilyen apróságok sokszor lényeges összefüggéseket világítanak meg.

Mondogatták is róla, hogy „olyan mint egy élő lexikon, mindenkit ismer Magyarországon".

Berényi most is éppen magyarázott valamit egy kis csoportnak. Gesztikulált, időnként fordult egyet a sarkán és beszélt, beszélt. Amint távolabbról kivettem, ÁDOB élményeivel szórakoztatta hallgatóságát. Közelebb léptem.

— Az ÁDOB kapott egy helyiséget és telefont a parlamentben — mesélte Berényi. — Illés hiúságból vállalta az elnöki tisztet, mert kultuszminiszter szeretett volna lenni. Ekkor már Gömbös volt a miniszterelnök. Miután Schnurnál megcsináltatta pompás lengyelbundáját, lejött Debrecenbe meghirdetni a 95 pontot. Kíséretében volt Sztranyavszky, Tabódy, Illés. Az állástalan diplomások, akik az érettségizettekkel együtt több százan voltak, a Keresztény Nemzeti Ligában szervezkedtek. Pontokba szedett követeléseiket lovag Stepper Károly tolmácsolta Gömbösnek egy küldöttség élén. Steppernek az édesapja azért kapott lovagi címet, mert mint mozdonyvezető egy ízben I. Ferenc József császárt vitte vonatán. Stepper nem volt szívbajos, és jól beolvasott Gömbösnek. Megmondta neki, hogy nem jól politizál, és bírálta Klebelsberget is. „Micsoda kultúrfölény van ott — kérdezte szónokiasan —, ahol a diplomások nem tudnak elhelyezkedni?" Gömbös a küldöttséggel leparolázott, aztán így szólt: „Fiúk, tetszik nekem bátor beszédetek. Látom, a szónokotok is tartalékos pilótatiszt... Tudjátok, nekem most a 95 pont megvalósítása a fő gondom. A diplomás-kérdés egy része az országos problémáknak. Ezzel nem én foglalkozom, hanem Illés professzor, menjetek hozzá, tárgyaljatok vele." Elmentünk hát Illéshez. A cvikkeres, sörtehajú jogtudós kijelentette, hogy a kormány mélyen átérzi az állástalanok problémáját, s a diplomások mindennapi gondjain, a napi nehézségeken akar leghamarább segíteni. Ezért két laktanyában diplomás-otthont létesítettek, ahol száz tiszti ágy áll a rászorulók rendelkezésére, és ingyen legénységi kosztot kapnak.

Erre az örömhírre néhányadmagammal feljöttem Pestre. A Haller utcai Nádasdy laktanyában helyezkedtünk el. Fel-

tűnő sok volt az öreg, akiket Lukács Sarolta a Népszállóból telepített ide. Volt köztük három patikus, remek figurák. Egyikük, Pásztay Aladár bácsi, a patikus egyesület elnökéhez járt tarhálni, össze is szedett 10—15 pengőt hetenként. A másik, Vincze bácsi, kecskeszakállt viselt, és rettenetes erős ember hírében állt. Elvből soha nem mosakodott, ellenben erősen kölnizte magát, hogy meg ne büdösödjön. Bajzáth volt köztük a legremekebb pofa. Önmagának az „igazságos" jelzőt adományozta. Így is mutatkozott be: Bajzáth vagyok, az igazságos.

Fekete, szőrös, kopott emberke volt ez a Bajzáth, akit a hosszú hadifogság nagyon meggyötört, és e miatt oklevelét sem tudta megszerezni. Rábeszéltük, hogy tanuljon, tegye le a hiányzó vizsgáit. Neki is fogott a tanulásnak. Amikor már úgy gondoltuk, eleget tanult, kivettünk számára a kölcsönzőből egy zsakettet, és ráparancsoltunk, hogy menjen szigorlatozni. De Bajzáth az istennek se akart kötélnek állni. Félt. Végtelen rábeszélések után tudtuk csak eltuszkolni a szigorlatra. Bennünket, akik végighallgattuk a vizsgát, a fene majd megevett az izgalomtól, annyira drukkoltunk érte. Kétségbeejtően, hajmeresztően tájékozatlan volt, s ráadásul reszketett a félelemtől. Igaz, hogy akkor már negyven éves is elmúlt. Buchböck megkérdezte tőle a klór vegyjelét. Nem tudta. Aztán megkérdezte, miből gyártják a szeszt? Nem tudta. A professzor rémülten kapott a fejéhez: „Fiam, maga olyan naív, mint egy kétéves csecsemő!" A végén korára, körülményeire való tekintettel mégis átengedték. Ettől fogva Bajzáth új emberré vált. Felemelt fejjel járt, büszkén hencegett társai előtt, hogy milyen kitűnően megállta helyét a vizsgán. Kezdett rendesen öltözködni . . .

Itt megvárta, amíg a nevetés elült, és a többiek is elmondták mindazt, ami még hozzátartozott Bajzáth jellemrajzához, mint például az, hogy mákostészta adagját rendszerint újságpapírba csomagolta és zsebébe rakva elvitte a nőjének, mert nője is volt valahol, bár még senki sem látta.

Berényi fordult egyet a sarkán és folytatta:

— Hát amikor a Nádasdyból a „gyenesre" jártunk fürödni? A lágymányosi ingyenstrandra . . .

A lágymányosi strandon

— Itt tapasztaltuk, hogy a rendőrség mily különös tapintattal, figyelemmel viseltetett az alsóbb néposztályok iránt: a főkapitánynak nyilván szent meggyőződése, hogy már a rendőr puszta jelenléte is megnyugvással tölti el az egyszerű ferencvárosi és józsefvárosi emberek lelkét.

Akkor még nem vezették be a strandokra a hangos gramofont, rádiót, a közönség kulturális igényeit Csoki, Szöszi meg a többi ferencvárosi vagány mandolinnal kísért nótázása elégítette ki. Hatalmas embergyűrű vette körül a csokoládébarnára sült külvárosi fiúkat, ha egy helyen megtelepedve artista-mutatványokba kezdtek vagy szájharmonika- és mandolinkíséret mellett teli torokkal énekelték:

Sötét az utca, sötét a város
Reggelre nem tudom, ki lesz a káros,
Ha rajta vesztünk, nem lesz több estünk,
Nem lesz több csókos éjszakánk . . .

Hát így áradt, ömlött a szó Berényiből, amíg meg nem állították. Péczely a filozopter tette le a garast:

— Mehetsz a te Gömbösöddel a sóhivatalba. Azt hiszitek, hogy ezzel a Népszállóval megoldotta a diplomás-kérdést? Egy frászt. Mi van az ígéreteivel? A 95 ponttal? A reformokkal? Reform helyett csinált egy reform-nemzedéket . . .

Péczely az irónia mestere volt. A kor szóhasználata is igazolta szellemes megállapítását Gömbösről, mert a politikusok a „húsz évesek", „harminc évesek" problémáiról értekeztek, bár ilyen alapon akár a „hatvan évesek" problémáiról is cikkezhettek volna, hiszen az élet küzdelmeiben megfáradt öreg diplomások serege lakott a Népszállóban, együtt a társadalom elesettjeivel, elhülyült, tetves koldusokkal.

Péczely szkepticizmusát és bírálatát minden olyasmi kiváltotta, ami alkalmasnak látszott a keresztény-nemzeti rendszer állama vagy vezető férfiai tekintélyének emelésére, viszont helyeselt mindenfajta baloldali, szociáldemokrata, kommunista, anarchista, liberális, demokrata és technokrata nézetet.

Kortársai röviden Pöcöknek szólították, és ezt a nevet ő a szó jelentésének minden következményével együtt filozopterhez méltó nyugalommal viselte. Egyébként a századvégi magyar irodalom tehetséges kutatójaként indult, doktori értekezését is e témakörből választotta. Lassacskán azonban egy önmaga képességeit lebecsülő, a nehézségeket túlbecsülő, elgyávult magyar Oblomovvá zsugorodott és meddő vitákban élte ki magát . . .

Így hát már bevonulásom első napján tapasztalhattam, hogy a hely, ahová kerültem nem egyszerűen lakás vagy szállás, hanem fórum és forgószínpad, ahol érdekesnél érdekesebb jelenetek és jellemek váltogatják egymást.

Micsoda jellemek!

Hamarosan megismertem olyan felejthetetlen alakokat, amilyenekről eddig azt hittem, hogy csak az „Éjjeli menedékhely"-ben léteznek. Hadd álljon itt néhánynak a neve, ha csak felsorolásszerűen is:

Gödri Gábor, a tudós közgazdász és politikus szerepében tetszelgő magántudós, aki reggeltől estig céduláit rakosgatta és jegyzetelt, világot megváltó könyve kéziratát csiszolgatta.

Kollo its Dodó, a bölcsészdoktor és okleveles gazda, a debreceni bicsérdista próféta, a híres nőcsábász és kalandor, aki végül is valamiféle rothadt zöldségektől kapott hastifuszban itt halt meg az otthonban, amikor én Ausztriában csavarogtam.

Soós Sámuel, az angyali szelídségű, együgyűen kedves lelkületű, állástalan református lelkész, a nemi élet terén a teljes önmegtartóztatás hívének vallotta magát, s hogy a bűnös gondolatokat, a kéjes álmokat elhárítsa, éjjelre egy gyermekfej nagyságú rongylabdát helyezett ágyába. Magyarázata szerint ez a módszer teljes védelmet nyújt az ördög kísértéseivel szemben, mert szüntelen hánykolódásra készteti a testet, akadályozza elernyedését. Elméletét és tanait minden reggel újból és újból meg kellett védelmeznie a kíméletlen és cinikus lakótársak gúnyos megjegyzéseivel szemben.

Itt lakott a „Nagy Diákvezér", a hirhedt turulista pártütő, aki jurátusnak maszkírozva, bajusszal, hosszú hajjal, karddal, sarkantyúval járkált, mosolyt fakasztó rögeszméitől terhelten. Fanatizmusára jellemző, hogy bár hadapród őrmesterként szolgált az egyetemi századnál, zsoldját mégsem vette fel, mondván, hogy ő magyar nemes, és nem zsoldért, hanem közjogi alapon teljesíti honvédelmi kötelességét.

Dr. László Csaba, a sakkfenomén, aki lámpaoltás után

Az Aréna úti Diplomás-otthon

ágyából, a sötét szobában diktálta lépéseit, miközben ellenfele az ablak melletti ágyon fekve, az utcai lámpa fényénél lépegetett kis zsebsakkján.

Dr. Gönczy István, a bolondul optimista és nagyokat mondó jogász, aki állandó nőhiányban szenvedett, ezért a barátnővel rendelkező kollégákat ilyenformán ijesztgette: „Te koma, elmarom a nődet . . ."

Jung, a vegyészmérnök, aki egy napon örömtől ragyogó arccal újságolta, hogy állást kapott a W. M.-ben*. Korán reggel felkelt, és boldog izgalommal sietett munkahelyére. De még a délelőtt folyamán visszajött.

— Mi az, nincs állás? — kérdeztük.

— De van. Már meg is kaptam a fizetésemet, előre, egy hónapra. Itt a pénz. Amikor megkérdeztem, hogy mi a munkám, azt felelték: „Magának ezért a pénzért nem kell dolgoznia. Minden elsején pontosan meg fogja kapni a 100 pengőjét . . . menjen csak nyugodtan haza . . ."

És a többiek! A vegyészmérnökök, akik cianozó vállalathoz jártak állás után, és Hutai Pista gépészmér ök, a szelíd, jámbor lelkű „fater", aki végül is a Statisztikai Hivatalban kapott 75 pengős állást. És Gelei Jóska, a tanár, aki ki merte nyitni a száját felfelé is, és Czeglédy Miklós, a kistermetű festőművész-rajztanár, aki a Statisztikából hazahozott szakmánymunkán körmölt esténként a szoba egyetlen 25 wattos égője alatt . . . és Bodonyi Győző, az örmény, aki tüntető diplomásokat vezetett a városházára, hogy a kegyes frázisokkal próbálkozó Sipőcznek ezeket a nevezetes szavakat vágja a fejéhez: — Méltóságos Uram! Mi alkotmánytisztelő emberek vagyunk, de ha lent várakozó társaimnak innen konkrétumot vinni nem tudok, nem felelek érte, ha azok felvonulnak a Miniszterelnökség elé, hogy ott a főváros autonómiája ellen tüntessenek! Erre a példátlan fellépésre a városháza urai másnapra húsz állást biztosítottak az állástalan diplomásoknak . . .

* Weiss Manfred Művek. Ma: Csepel Vas- és Fémművek.

1935 júniusában vándorútra keltem. Vettem 6 pengőért hajójegyet Bécsbe. Első nap a Duna közelében egy szénaboglyában aludtam, aztán felfedeztem a hajléktalanok menhelyét, ahol szakszerű tetvetlenítésben részesültem. Bejártam gyalog Ausztriát, természetesen úgy, hogy az országúton meg-megállítgattam az autókat. Kisebb városokban a Jugendherbergében (ifjúsági szállás), vidéken a szénapadlásokon, fészerekben kaptam szállást. Megtudtam, hogy minden városban legalább egy helyen ingyenes levest osztanak a szegényeknek. Ezeket rendre felkerestem, még repetázni is lehetett. Aztán megtudtam, hogy az egyházközségek is osztanak ebédet. Először az evangélikusnál viziteltem, elvégre luteránus vallásban nevelkedtem. Láttam, hogy ezek berendezkedtek a vándorlegények, csavargók, koldusok segélyezésére. Általában barátságosan fogadtak, mert Ausztriában ritkaság az evangélikus. A sok templomra és kolostorra úgy tekintettem, mint a koldusok, csavargók, éhes emberek mentsvárára. Bármilyen időpontban kaptam a barátoktól enni, ha mást nem, kenyeret és sajtot. Nemegyszer a vendéglőben, ahol a maradékra vártam, a barátságos osztrákok megkínáltak ebéddel.

A csavargóélet szépségei mellett az árnyoldalakat is éreztem. A szüntelen éhségérzet és zabálási vágy miatt mindig azt kellett lesnem, hol kaphatok enni? Hol lesz a szállásom? . . . Mindig kérni és kérni . . . ez nem az én szakmám. Erre az életformára az idegrendszert teljesen át kell állítani, hogy tényleg gondtalan és vidám legyen a hobó élet. Az igazi csavargónak már nincsenek ilyen problémái. Nagyon éreztem egy magyar útitárs hiányát. Linzben ugyan összebarátkoztam August Jandllal, egy kedves fiúval, aki felemelt ököllel és „Rot Front!" kiáltással üdvözölt, de ez már utazásom végefelé történt.

Heiligenblutból felkaptattam a Grossglockner Strasséra, és szent áhítattal áldoztam a hegyóriások fenséges ormai előtt.

Salzburgban megtekintettem Oscar Kokoschka gyűjteményes kiállítását, és lenyűgözve álltam Jakob Adelhart „Cruzifixus"-a előtt. Welsben elvitettek a rendőrségre, mert barna cserkész-

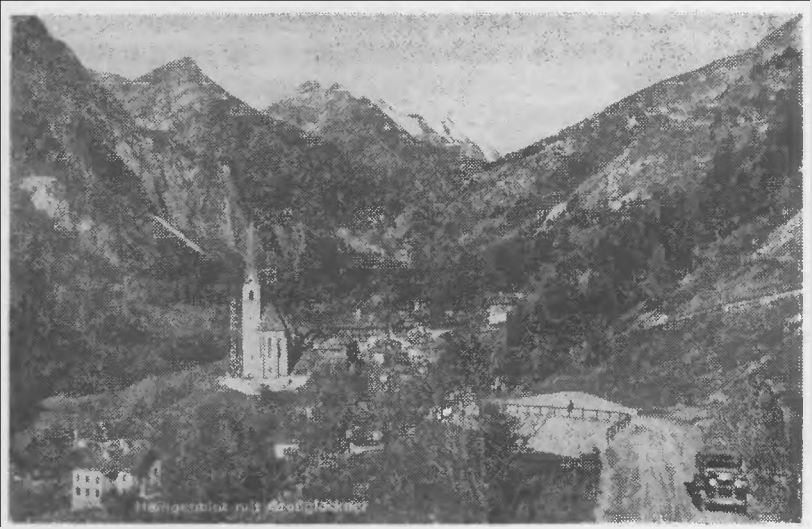

Heiligenblut és a Grossglockner

ingemben nácinak néztek. Alig úsztam meg, hogy ki ne zsuppoljanak Ausztriából. Sankt-Florianban áhítattal lépegettem a kolostor híres történelmi arckép-csarnokában.

Haingburgban tutajra szálltam, azzal ereszkedtünk le Csepelig. Itt az osztrákok átadták a fát, és meleg búcsút vettem tőlük. Első utam Imreh Béla barátomhoz vezetett, aki a W. M.-ben dolgozott. Be is vitt a gyárba, megmutogatta, hogy már milyen ügyesen esztergályozza a gránáthüvelyeket. Kifelé jövet a kapuban az őrség megállított, nem volt belépőm.

— Várjon csak itt.

Egy óra múlva két detektív jött.

— Kövessen — szólt hozzám az egyik. Autóba ültettek, és bevittek a Hadik Laktanyába, a kémelhárítóba. Bezártak egy cellába. Másnap kihallgattak. Megtudtam, hogy a barátomat is behozták. A kihallgatásnál megmutatták néhány jegyzetfüzetemet és a pisztolyomat. Ebből megértettem, hogy házkutatást is tartottak. Be akarták bizonyítani, hogy mint vörös „természet-

Jakob Adelhart: Cruzifixus

barát" kém vagyok, aki a gránáthüvely-gyártást akarta kilesni. Gyanús volt, hogy épp most jöttem külföldről. Faggattak, hogy kikkel érintkeztem ott. Kilátásba helyezték a fizikai kényszert is, ha nem vallok. Nagynehezen bebizonyítottam teljes ártatlanságomat, mire fanyalogva bár, de kiengedtek. Kő esett le a szívemről, amikor a sok cella, vasrács, kémlelőablak nyomasztó légköréből kikerültem. A pisztolyt csak azután adták vissza, hogy a fegyvertartási engedélyt bemutattam. Ez pár nappal később történt.

A Diplomás-otthonban nagy ovációval fogadtak. Elmondták, hogy a Központi Statisztikai Hivatalba több diplomást felvettek, 80 pengő fizetéssel. „Kár, hogy nem voltál itthon — sajnálkoztak —, te is bejuthattál volna." Mégis kijártam, hogy novemberben engem is felvegyenek. A mezőgazdasági osztályra kerültem. Magyarország 1935. évi mezőgazdasági statisztikai adatait dolgoztuk fel. Kollégáim tanárok, jogászok, közgazdászok, közöttük a magát „vörösnek" valló Nádaskay Oszkár, aki bátor forradalmi szellemével néhányunkat fellelkesített, sokakat megbotránkoztatott.

A vonat-laktanyai Diplomás-otthon 1936-ban megszűnt, s ekkor albérletbe mentem lakni. Az albérlet azonban drága mulatság havi 75 pengő fizetés mellett, ezért hamarosan a DÖSZ otthonába költöztem, a Vilmos császár út 22-be. Így aztán félre tudtam tenni pár pengőt ruhára, könyvre, sílécre.

Akkoriban még messze voltam a politikai tisztánlátástól, és attól még inkább, hogy helyesen cselekedjek. De a fasiszta propagandával felvettem a harcot, és a magam módján hirdettem a szocializmus igazságát. Csendes beszélgetések, forró viták, gorombáskodások, heccek, veszekedések, gúnyolódások légkörében cseréltük ki gondolatainkat. Sokszor az irodalmat hívtam segítségül, hogy a szép szó és a gondolati tartalom nemességének varázsával ejtsem rabul társaim képzeletét. Ma is látom magam, amint az „Európai Költők Antológiájá"-ból szavalok.

s nem kímélünk férfit, se nőt,
falhoz kenjük a csecsemőt,
és elfoglaljuk ágyadat,
s aztán rádgyújtjuk házadat,
mert mink vagyunk a foltozott
irhájú német zsoldosok.

(Zsoldosdal)

. . . . . .

. . . Csak egy parányi földet kérünk
számunkra, kik milljók vagyunk,
Ulrik von Hutten a vezérünk,
s a szabadság a jelszavunk.

(Parasztnóta)

. . . nem hiszem,
Hogy könnyei ne omlanának
Éretted, te az aljasságnak
Sarába süllyedt nemzetem!

Mily szolgaság, milyen hízelgés!
S mindig tovább mennek, tovább,
S ki legszebben hizelg, az boldog. —
Ha már kutyákká aljasodtok:
Miért nem jártok négykézláb?

Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába'
Kezére bilincset, nyakába
Jármot, hátára kancsukát!

(Petőfi: Nagy Károlyban)

Napjaim ez idő tájt különösebb események nélkül peregtek. Tiszta lelkiismeretű, vidám, egészséges, kíváncsi, sportoktól edzett testű ifjú voltam. Erős kívül, belül.

Felolvasok az „Európai Költők Antologiájá"-ból

Inczeffy Géza magyar-német szakos tanár, izomerősítő edzésemet nézve, újságjai mögül így dohogott:

— Miért e rettenetes fáradozás, erőlködés? Miért a nagy szenvedély a politikai vitákban? Mindez teljesen felesleges. Ez a világ a lehetséges világok legjobbika. Mit akartok tulajdonképpen? Változást ? Miért ? Ilyen dolgotok sehol, soha az életben nem lesz, mint itt. Nézzétek csak. Havi 10 pengőért biztosítva van a lakás, pompás szalmazsákon fekszünk, tiszta lepedőn, poloska alig van. Itt az asztalunkon a 20 filléres tej, finom kenyér, csak ki kell nyújtani érte a kezünket. Rendelkezésre állnak a napilapok, „Pesti Hírlap", „Virradat", „Magyar Nemzet", „Új Magyarság". A DÖSZ-mama 50 fillérért ad ebédet. Helyben mosathatsz. Havi 40—50 pengőből meg lehet élni. Ezt a pénzt egy kis munkával, tarhálással csak összeszedi az ember... Jól jegyezzétek meg, amit mondok: Ilyen dolgotok sehol, soha az életben nem lesz, mint itt!

Inczeffy és a tejesüvegek

Idő: 1936 július.

Szín: Központi Statisztikai Hivatal mezőgazdasági osztálya. A nagy teremben vagy húsz asztal. Körös-körül a polcokon irattömegek. Az asztaloknál az ÁDOB által kiharcolt ideiglenes főiskolai munkaerői állásokra alkalmazott tanárok, jogászok, mérnökök, közgazdászok. Sebesen lapozzák hazánk 1935. évi népszámlálási statisztikai kérdőíveit. Az ebben a teremben elhelyezett csoport a mezőgazdaságra vonatkozó lapokon dolgozik, a földbirtokmegosztás, a művelési ágak, az állatállomány adatait gyűjtik ki községenként, járásonként, megyénként.

Az egyik asztalnál idősebb, amolyan ötvenes, nyírott bajuszú, vörös képű, frissen borotvált, sovány, kissé hajlott hátú, huncut szemű, kopott ruhájú férfi. Jogász. Neve dr. Nádaskay Oszkár. Asztalán szerteszét statisztikai lapok. Kissé kihúzott fiókjában a „Daily Mail" és a „Populaire" egy-egy összehajtogatott száma. Az öreg, székén hátrahúzódva, éppen az utóbbi lapot olvassa, óvatosan, úgyhogy munkáját minden pillanatban folytathassa. A többiek sebesen lapozzák a kérdőíveket. Oszkár bácsi felnéz a lapból, dózniját maga elé teszi, cigarettát sodor.

— Diplomás kulik — dohogja megvetően. Szomszédjához fordul: — Te bikfic, van neked fogalmad arról, hogy mekkora fényűzés *ilyen* munkát diplomásokkal végeztetni?

— Azt hiszed, Oszkár bácsi, hogy a politikai élet vezetői nem látják ezt? Tévedsz. Csakhogy pillanatnyilag nem tudnak rajta segíteni. Illés megmondta a költségvetési vita során, hogy az értelmiség válsága nem pusztán magyar, hanem európai jelenség, és ezt a lelki és erkölcsi válságot nem lehet másképp megoldani, mint azzal, hogy *vissza a földhöz, vissza a magyar faluhoz*, vagyis a feleslegesnek nevezett diplomások termékenyítsék meg a magyar földet . . .

— Nem félsz, hogy elsül a fejed ennyi tudományosságtól?

— Miért? Úgy gondolod talán, Oszkár bácsi, hogy rajtad kívül senki sincs, aki megfelelő módon tudna foglalkozni a társadalmi kérdésekkel?

— Te marha. Azt hiszed, hogy te tudsz nekem olyat mondani, amire én már ne gondoltam volna? Nem az a fontos, hogy foglalkozzál társadalmi kérdésekkel, kerülgesd a problémát, esetleg ismerj el egy-két részletigazságot, hanem az, hogy legyen bátorságod a *teljes igazság* kimondására. Ehhez nem kell nagyképű tudálékosság, mert az igazság egyszerű, két-három mondatban kifejezhető... Érted barátom? Erről van szó. A ti tudósaitok és politikusaitok *túl sokat locsognak*, nyilván azért, hogy maguknak a tudományosság látszatát kölcsönözzék.

A cigaretta közben elkészült. Rágyújt.

— Nincs nagyobb mérgem, mint mikor azt látom, hogy ilyen jobb sorsra érdemes fiatalember, mint te, nem a saját fejével gondolkodik. De még csak nem is a saját szavaiddal fejezed ki magad, hanem nagyképűen szavalsz, sőt gargalizálsz, mintha tudós politikusjelöltnek képzelnéd magadat. Pedig csak... no jól van, nem bántalak...

— Oszkár bácsi, te nem változtál semmit.

A felügyelő végigmegy az asztalok között. A kezek még gyorsabban lapoznak. A beszélgetések elhalkulnak. Oszkár bácsi azonban tovább dohog.

— Nagyon elszomorít, hogy ennyire stréberkednek a diplomások. Rossz nézni, hogy ez a Domi például mennyire igyekszik. Úgy dolgozik, mintha ettől függne a túlvilági üdvössége. Pedig lefogadom, hogy nem fog többet kapni 75 pengőnél, akármennyire is strapálja magát. Hacsak... hacsak arra nem számít, hogy talán igyekezetéért Gömböctől fog majd kapni egy nemzetvédelmi keresztet... vagy más szándéka volna?... Megvan! Fiúk, nyilván azt hiszi, hogy idővel még ő lehet a Henter szoba parancsnoka! Nem is volna rossz! Domi mint főnök... Lefogadom, hogy az ő főnöksége alatt a csoport munkafegyelme hatalmasan megszilárdulna, a fecsegés és mindenfajta politikai vita be lenne tiltva, és én ezt a francia újságot sem olvashatnám, már tudniillik munkaidő alatt...

Egy lángvörös hajú, fitos tanárnő, Bajnóczy Mária Domonkos védelmére kel.

— Ugyan, Oszkár bácsi, miért bántja folyton ezt a jámbor Domit?

— Igen! — és minket is — kotnyeleskedett Király János, egy eleven mozgású fiatal tanár. — Azt képzeled, ha mi is úgy szabotálnánk, mint te, akkor egyszeribe jobb dolgunk lenne, vagy megoldódna a diplomás-kérdés? Mi magyar emberek azt tartjuk, ha valaki elvállal valamit, azt végezze el becsületesen... Nem is tudnék másképp dolgozni, mint becsületesen, én már csak sportszerűségből is a lehető legjobbat akarom nyújtani... Igen, Oszkár bácsi, én semmi értelmét nem látom a lógásnak, még akkor sem, ha a te Blum Leód népfrontot és sztrájkot hirdet, mert tudod, itt Magyarországon más a helyzet...

Kapos Laci, a tudálékos jogász is bekapcsolódik a beszélgetésbe:

— Bizony Oszkár bácsi, itt más a helyzet!

Az asztalok fölött lapozó kezek megállnak, többen összekacsintanak. A szemek ezt mondják: aha, kezdődik már...

Oszkár tréfás komolysággal vetette tekintetét a közbeszólókra, s betolta a „Populaire"-t rejtő fiókját.

— Kitűnő! Szóval Király Jankó, úgy látom, vitatkozni szeretnél... No, lám csak! Ennek örülök! Szeretem, ha a fiatalok vitatkoznak... De volna egy kikötésem. Hogy úgy mondjam, előzetes feltételem. És ezt mindnyájatoknak mondom. Neked is te vörös hajú. És neked is Kapos Laci...

A szomszéd asztaloktól is kezdtek odafigyelni. Biztosra vették, hogy valami jó hecc készül Oszkár asztala körül.

Kovács Károly, a mezőgazda, Kapos Lacihoz fordulva meg is jegyezte:

— A vén szivar már megint nem fér a bőrébe! Kopott, nyomorog, mégsem nyughat különleges *elveivel.* De majd egyszer pórul jár. Kidobják innen is, elveivel együtt, mert mételyezi az ifjúságot. Vagy talán... Ki a fene tudhatja a mai világban... olyan előkelő protektora volna, hogy megengedheti magának ezt a viselkedést?... Tény, hogy az öreg eredeti alak... felvidítja a társaságot az egyhangú munka unalma közben.

— Mi a kikötés Oszkár bácsi? — sürgették többen az öreget türelmetlenül.

Oszkár hallgatott. Mintha tanakodott volna magában, hogy érdemes-e neki *ezekkel* vitába szállni. Aztán nagykomolyan felemelte az ujját, és kijelentette:

— Megbotránkozni nem szabad!

A bejelentést nevetés fogadta, mint ahogy társaságban egy jó vicc csattanóját fogadják. De nem szívből kacagtak, inkább csak Oszkár bizarrsága csiklandozta meg őket. Látszott, alig értik a feltétel tartalmát. Oszkár maga is érezte, hogy a „gyengébbek kedvéért" magyarázattal kell szolgálnia.

— Nem szabad velem kapcsolatban ilyen kifejezéseket használni: vörös, zsidóbérenc, hazaáruló, kommunista, istentelen, defetista. Az általam mondottakra nem szabad ilyen szavakkal válaszolni: ez hazafiatlanság, ez erkölcstelenség, ez demagógia, ez illetlenség, ez lázítás stb. Ha én fölteszek egy ilyen kérdést: mit gondoltok, tudja-e a dalai láma, hogy ő gazember, akkor nem szabad így válaszolnotok: De Oszkár bácsi, ilyet már feltételezni is bűn! Azt a kifejezést, hogy *marha*, csak én használhatom, mert nálam ennek a szónak más értelme van, mint a Nemzeti Kaszinóban. Akire én ezt a jelzőt alkalmazom, az vegye úgy, hogy megtisztelem bizalmammal.

A szózat lenyűgözte a hallgatóságot. Senki sem tudott ellentmondani, mert annak *okosabbnak* kellett volna lennie Oszkárnál. Ilyen ádobos pedig nem akadt. Oszkár tisztában volt ezzel.

Miután így megfelelő légkört teremtett, mint a vívómester, aki a hencegő tanítványt menten sarokbaszorítja, megindította a támadást.

— Hát tudod-e azt Jankó, hogy egyáltalán ki ez a Blum és miért blumoznak a ti lapjaitok mostanában?

— Tudom hát, Blum egy szoci, egy vörös . . . és zsidó, akarta mondani, de eszébe jutott a kikötése, ezért lenyelte ezt a szót . . . mindenki tudja, hogy mit várhatunk tőle . . .

Oszkár csodálkozást mímelve kiáltott fel:

— Igazad van, Jankó! Értesülésed meglepően helyes, bár a problémát kissé leegyszerűsíted. Blum valóban vörös. Feltéte-

lezem, hogy e jelzőt a szónak nem rendőrségi értelmezésében használtad, hanem csupán politikai szótárkészleted sivársága következtében, mert hirtelenében nem találtál jobb kifejezést. Jó. És azt is meg tudod mondani, mit akarnak ezek a vörösök?

— Persze. Ugyanazt, francia kiadásban, amit a szovjet csinál. *Minden a miénk, kolhoz* és a többi.

Már majdnem kimondta, hogy „zsidóuralom", de elharapta a szót.

— Látom, Jankó, hogy a szocialista és kommunista politikai programok tekintetében nem mozogsz még elég otthonosan, de ahhoz képest, amennyit erről az egyetemen tanultál, amit mondtál, az nem rossz. Hát Jankó! Mondok én valamit Blumról. Talán első hallásra különösnek fogod találni kijelentésemet... te kis pesti ádobista tanaracska, aki most történelem-földrajz szakos diplomával a kezedben statisztikai kérdőíveket nyálazol havi hetvenötért és blumozol, zsidózol, keresztet vetsz a templomok előtt, és Gömböcöt tartod a diplomások megmentőjének, te és ti itt valamennyien ennek a vörös Blumnak köszönhetitek a havi hetvenöt pengőtöket, az állástokat. — Aztán még elgondolkodva hozzátette: — Én is neki köszönhetem az állásomat.

Oszkár szavait általános elképedés, értetlenség, nevetés, lárma fogadta. Még Székány is, az öreg bizalmasa, magyarázatot váró mosollyal nézett Oszkárra. Király János vörösre vált arccal tűnődött a kijelentésen. De felháborodásának nem mert hangot adni, mert eszébe jutott a kikötés. Óh, a ravasz kujon, tudta előre, mi fog következni!

Kapos Laci nem állhatta meg, hogy be ne avatkozzék.

— Miért Blumnak?... — heveskedett. — Miért nem mindjárt Sztálinnak?

Oszkár nevetett. Csendesen, kissé szomorkásan, mint aki jól ismeri az embereket, akik között él. Megvetett, gúnyosan elutasított mindenfajta hazafias vagy vallásos handabandázást. Szenvedélyesen szerette rabelais-i közvetlenséggel megsemmisíteni a főfő tekintélyek, a pápa, a miniszterelnökök, egyházfejedelmek, vezérek, elnökök, excellenciások cifra mondatok

köntösében hivalkodó, elcsépelt ostobaságait. De indulatba jött, amikor hasonszőrű kisemberek vita közben, érvek helyett erkölcsi felháborodással, megbotránkozással próbálták letorkolni őt, a humanista világpolgárt, a lecsúszott magyar urat, az Amerikát járt szegénylegényt, aki végül is itt kötött ki a Statisztikai Hivatal mezőgazdasági osztályán, mint ideiglenes munkaerő. Már győztesen kiléphetett volna a vitából, mert ellenfelei íme *megbotránkoztak*, de szórakoztatónak találta a vitát ezzel a Horthy Magyarországán kialakult diplomás-nemzedékkel.

— Figyelmeztettelek benneteket a vita következményeire, de ti nem bírjátok elviselni az igazságot!

A lárma nem szűnt, mire Henter, a szobafőnök, megelégelte a dolgot.

— A szentségit... Miért nem maradtok már csendben? Kezd botrányos lenni, ami itt történik! Pont az én csoportomban... Persze, mert én elnéző vagyok és mindent megengedek! Így hálálját ok meg a jóságomat? De figyelmeztetlek benneteket, hogy más is tudok lenni! Ha nektek az kell, hát jó...

Erre csend lett, mert Henternek igaza volt. Nem volt rossz főnök.

A lángvörös hajú, szeplős lány azonban nem bírta ki, hogy vissza ne térjen az ügyre, s halkan odaszólt:

— Oszkár bácsi... maga olyan okos ember. Miért mondott most ilyen értelmetlenséget? Ezzel csak a tekintélyét járatja le. Vagy csak azért mondta, hogy éppen valami különlegességet mondjon?...

— Te szamár lány, hát kaptál volna te állást és 75 pengőt, ha nem lennének ott künn a blumok és a vörösök? Azt hiszed, hogy Gömböc a ti memorandumaitok, az ÁDOB és Illés professzor akcióinak hatására, nem pedig a blumok és a vörösök puszta létezésének ténye miatt jutott arra a megfontolásra, hogy ideadja ezeket a 75 pengős állásokat? Te naiv kislány! Még most sem érted? Mert „ők" vannak, hát ezért téged és engem már nem lehet állás nélkül hagyni. Mert különben „elzüllünk". Mi is vörösökké válunk a nyomorúságban, hát ezért adnak

állást... félnek Blumtól és a vörösöktől... Te, persze, csak zsidózzál tovább és imádkozz szorgalmasan, mert így még különbnek is érezheted magad valakiknél... hát nem nagyszerű ez? Állásod is van és nem vagy zsidó!

— Oszkár bácsi!... miket beszél... én szeretem a zsidókat, nekem is vannak zsidó ismerőseim, de a vallást miért bántja?... miért gúnyol ki... higgye el, az igazán okos emberek között is vannak vallásosak... és maga sem tagadhatja, hogy van egy isteni világrend... tényleg, Oszkár bácsi, maga tulajdonképpen miért nem hisz istenben?

— Ez olyan együgyű kérdés, amilyet csak egy nő tehet fel!

Oszkárt már annak feltételezése is sértette, hogy olyanok, akik az ő tapasztalatainak töredékével sem rendelkeznek, valami új, váratlan kérdés elé tudnák állítani. Vitába szállni vele, a humanistával és kalandorral, aki végigjárta London dokkjait, Róma templomait és Párizs csapszékeit, múzeumait, aki tanulmányozta az egyházatyák és az enciklopédisták iratait, Justinianus fragmentumait, a „Filozófia nyomorá"-t! Ezek akarnak vitázni vele az istenről, aki Oklahomában gentleman farmer volt, és úgy beszélte a nyelvet, hogy született angolnak nézték, és aki németül, franciául, spanyolul olvasott és értett latinul! Vele vitáznak, aki a politikának és társadalmi erkölcstannak kvázi magántudósa!

— Jól néztek ki az isteni világrendetekkel — vetette oda haragosan. — Miféle isten az, aki eltűri a temérdek gazságot, tengernyi szenvedést és gyalázatot, ami a földön uralkodik? Azt a rombolást, amit az emberi butaság végtelen ereje végez? Nem, barátocskám, nekem a krampusz nem kell!

— Miért mond krampuszt, Oszkár bácsi, én istenről beszéltem.

— Hát ha isten van, akkor krampusz is van, nemde?

— Természetesen.

— Nahát. Egyik a másik nélkül nem létezik. Következésképpen egy elnevezés is elég a kettőnek. Én a krampuszt jobban szeretem.

Így torkolta le a „lelki szegényeket". Így döbbentette rá őket gyermeteg, primitív mivoltukra.

Oszkár ateizmusa és antiklerikalizmusa mély volt, mint a tenger. A hittételek, babonák, füstölők, talárok, papok, boszorkányok, oltárok, szertartások, csengettyűzések, hiedelmek, dogmák, enciklikák, pápák, oltáriszentségek és imák számára a középkori maradiságot jelképezték, és azokat az emberi butaság csodálatra méltó teljesítményeként értékelte. Az évek, a tapasztalatok, a kalandozások, a könyvek, az értelem, az ész a meztelen igazság hívévé, harcosává, a fennálló társadalmi rend és annak szolgálatában álló mindenfajta ideológia esküdt ellenfelévé gyúrták.

A kollégák Oszkárt különféleképpen értékelték. Egyesek afféle különcnek tartották, akinek egy kerékkel többje van. Mások becsülték szellemének rendkívüli bátorságát. A vörös hajú lány, Székány, a polihisztor, Otta, a tanár, Czeglédy, a festő különös előszeretettel jött asztalához vitatkozni. De még ők sem tudtak meg sokat az életéről, az öreg elzárkózott mindenféle vallomás elől. Cinikus megjegyzéseiből sejteni lehetett, hogy élete tragédiákkal, zátonyokkal terhes. A nőket, nem tudni mi okból, megvetette. Törpe, rosszindulatú, ostoba, irigy, alamuszi, gonosz dögöknek tartotta őket. Úgy látszik az élet rossz tréfája volt, hogy csupa ilyen nővel került kapcsolatba. Néha célzott is rá, hogy ezek segítették idejutni az albérlet, a 75 pengős állás, a piszkos gallér, a társadalmi alvilág előszobájába. Bár a család, a jó állás, a karrier, az úri életmód, a finom öltözet, amiről a diplomás kollégák sóhajtoztak, őt alig érdekelték.

Vajon miért?

Miért van az, hogy egy bizonyos fajta embert a társadalom ügye inkább érdekli, mint saját egyéni sorsa? Miért van az, hogy egy bizonyos fajta embert a társadalmi igazságtalanság jobban felháborítja, mint a vele történt méltánytalanság? Miért van az, hogy a szegények és elnyomottak, a megalázottak és megnyomorítottak fájdalma, keserűsége pont az ilyen pénztelen, kopott, áporodott szagú, mérges, újságolvasó kis emberekben kelt őszinte visszhangot, és soha sem a gondtalan, pompás ruhákba öltözött, illatos, illedelmes jómódúak és hatalmon levők szívében?

Ezekre a kérdésekre ott a statisztikusok között senki sem tudott felelni, márcsak azért sem, mert magát a kérdést sem fogalmazta meg senki. Talán csak a vörös hajú lány érzett ehhez hasonlót, de kimondani ő sem tudta.

Oszkárt a közélet egyetlen torz jelensége sem hagyta nyugodni. Például a szervilizmus, az alázatoskodás, a bokacsattogtatás, a köszöngetések formája minduntalan dühbe gurította. Pedig reggelente a liftnél, amikor az ádobosokkal egyidőben a főnökök is megérkeztek, volt alkalma élvezni a hivatalnokréteg e téren bevezetett szokásait, a bokacsattogtatásoktól az „alázatos tiszteletem"-ig.

Szokásai közé tartozott az is, hogy egy-egy cédulára felírta véleményét, válaszát valamilyen politikai eseménnyel, vitával kapcsolatban, és gyufaskatulyába téve a fiókjába zárta. Egy idő múlva, amikor a vita már eldőlt, a politikai kérdés megoldódott, a válasz megjelent a lapokban, Oszkár elővette céduláját és megmutatta, hogy íme ő *már akkor tudta* a lehetséges megoldást, a választ. Ez a kis hencegés pompásan elszórakoztatta, ilyenkor ragyogott a szeme, büszke öröm töltötte el.

A németellenes, antiklerikális, protestáns, népi gyökerű fiatal diplomások közül néhányan eljutottak Szabó Dezső radikalizmusáig. Ezek kedvtelve szegezték szembe Oszkárral a nagygerjedelmű mester egy-egy jobb bemondását, cikkét. Egyszer felolvasták neki „Az olympiász tanulságai" című cikkéből az alábbi sorokat: „A világtörténelem beteljesedett! ... Örvendjetek hegyek, ordíts város, zengjen föl szíved, magyar falu: Csik gyorsabban kapálózott, mint Jusa, Kusa, Nyusa a H_2O-ban és a többi! Csák kukkabbra ugrott, mint bármely más nemzet fia!!! Túl finn ugrotta a világot! Harangi keményebben vágogatott állon, mint a japán, a beduin, a busa-néger vagy a kannibál!!!... A hős magyar világököl-bajnok ángyának a volt takarítónője otthonában..."

— Vagy ehhez?

„... miért vihették bele a magyarságot a háború öngyilkosságába?... mert a Tiszák megakadályozták egy magyar életösztönű középosztály, munkásság és parasztság minden szervez-

kedését. Miért rothadt a kommün utáni kor keresztény kurzussá és a magyarság érvényesülésének legbecstelenebb kijátszójává? Mert germán vér ügyes mozgói elárasztották az egész magyar életet és elfoglaltak minden stratégiai pontot." („Anschluss.")

Oszkár bácsi csak legyintett.

— Eredeti stiliszta, nem mondom... de mint politikus?... parasztromantikus... A rendszer számára nem veszélyes ember. Engedélyezett forradalmár. A kurzust, a keresztény-nemzeti politika vezetőit, főképp a svábokat, zsidókat, a Gömböcöket, Klebelsbergeket, Karafiáthokat szidalmazza, de a *lényeget* nem érinti. A nagy handabandázás csak látványos móka. A társadalmi és gazdasági rend alapját, a magántulajdon szentségét tiszteletben tartja. Ezért aztán hagyják ugatni.

A fiúk értetlenül hallgatták a tisztelt mestert kíméletlenül megfricskázó szavakat.

— Gondolkozzatok csak! Különben hogyan ágálhatna szabadlábon ez a ti forradalmártok, aki még írásait is kiadhatja, ugyanakkor amikor a munkát, kenyeret követelő munkásokat a rendőrség szétveri, vezetőit lecsukja, megkínozza?...

A statisztikus társaság 1937 után szétszóródott. Az állástalan diplomásokat elhelyezték különböző hivatalokban, minisztériumokban, a Kulcsár-féle „Értelmiségi Kormánybiztosság"-ra, iskolákhoz.

1938-ban Oszkár bácsi meghalt.

Temetésére kiment néhány régi kolléga, köztük a vörös hajú lány. Egy-két távoli rokon rendezte a temetést, pappal, szerény szertartással. A kollégák lehajtott fejjel áldoztak a halott emlékének. Lám, idejut végül is mindenki, hivő és hitetlen egyaránt.

Míg a pap imádkozott, a vörös hajú lány képzelete megrekedt egy pont körül, és az egész szertartás alatt nem tudott másra gondolni: vajon Oszkár bácsi lelke hová jut most, a mennyországba?... Vagy a pokolba?...

Oszkár halálával súlyos „elvi" probléma merült fel. Nevezetesen: létezik-e az, ami nincsen és amennyiben létezik, hogyan kell azt Oszkár tudomására adni, aki már nem létezik.

A tapasztalat szerint az ilyen elvi kérdéseket a leghelyesebb a fennálló társadalmi rend államának hivatalos álláspontja szerint eldönteni. Tekintve, hogy Budapesten ebben az időben a kormányzó úr őfőméltóságának, Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásnak, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Angyal Pál rektornak, Kornis Gyulának, a filozófia professzorának, Kovács Alajosnak, a Statisztikai Hivatal elnökének és Hetényi Imre rendőrfőkapitánynak egyaránt az volt a nézete, hogy az embernek testétől függetlenül „lelke" van, amely lélek a test elhalálozása után vagy örök kárhozatra jut és a pokolra vettetik, vagy a tisztítótűz lángjain át a mennyországba száll, hogy a feltámadás napján visszaköltözzék elhagyott porhüvelyébe — az elvi kérdés tulajdonképpen eldöntöttnek volt tekinthető.

Ilyenformán Oszkárnak nem állt módjában — materialista világnézetének megfelelően — teljesen megsemmisülve a nirvánába elvonulni, hogy végre nyugalmat leljen annyi vita, kaland és bosszúság után, hanem el kellett indulnia arra az útra, melyet — kora uralkodó álláspontja szerint — minden embernek végig kellett járni.

Oszkár magatehetetlenül, úgyszólván rezignáltan vette tudomásul az elvi döntést, mely az illetékesek részéről halála pillanatában sugallat formájában érkezett hozzá. Így történt, hogy azon nyomban el is indult egyenesen a pokolba. Ez az elhatározása, ismerve Oszkár szerénységét és puritánságát, egyáltalán nem szorul magyarázatra. Egy pillanatig sem lehetett kétséges, hogy ő nem fog törekedni a szentek, idvezültek és jámbor életűek számára fenntartott helyekre, hanem földi rangjának és életmódjának megfelelően a kárhozottakhoz tartozott.

— Ki vagy? — kérdezte tőle egy kecskebak fejű, szőrös

testű, vasvillás alak, amint a pokol kapujához érve bebocsátást kért. — És milyen alapon akarsz idekerülni?

Oszkár megnevezte magát, és hogy az ördög rokonszenvét felkeltse, azt is elmondta, hogy világéletében istentelen, hazátlan bitang volt, bűnös, gyáva, közönséges, goromba, irigy, parázna, kéjsóvár, megalkuvó, hencegő, öntelt, csaló . . .

— Csaltál? — kapott a szón az ördög, majd egy könyvben kikereste Oszkár jellem- és életrajzát. Olvasás közben egyre gyanakvóbb pillantást vetett a boldogtalan vándorra.

— Ide az van írva, hogy életedben soha semmit nem mondtál, írtál vagy cselekedtél meggyőződésed és lelkiismereted ellenére. Igaz ez?

— Ugyan kérem! Ez nem igaz! Megalkuvó, rongy ember voltam én világ életemben . . .

— Hogy, hogy?

— Hát úgy, hogy pofáztam, de nem cselekedtem. Ezt igazolom azzal, hogy börtönbe soha nem kerültem. Állást vállaltam Horthyék államapparátusában, a Statisztikában, letettem a hivatali esküt, holott a keresztény-nemzeti ideológiát elutasítottam. Továbbá, nemegyszer meg akartam kérdezni több miniszteri tanácsostól, tudja-e, hogy nála nincs ostobább majom Budapesten? De nem kérdeztem meg, mert eszembe jutott, hogy kirúghatnak az állásomból. Mi ez, ha nem opportunizmus?!

— Ide hallgass atyafi! Hülyének tartasz te minket? Ilyen bűnökkel akarsz te idekerülni? Amiket elmondtál, attól még szenttéavatásodat is kérheted a legbiztosabb siker reményében.

— Hát milyen bűnök kellenek ide? — rémült meg Oszkár.

— Ide, komám, egészen komoly aljasságokkal lehet csak bejutni, mint például gyilkosság, szadizmus, árulás, rablás, hűtlenség, gyávaság stb. Általában az olyan cselekedetek pokolképesek, amelyeket aljasság néven ismer a föld, menny és pokol közvéleménye. Aljasság például az, ha a barátságot, elvbarátságot politikai meggondolásból megtagadják, elárulják. Ha a feleség megtagadja az elítélt férjet vagy szülő a gyermekét. Megszakítottad valaha is a kapcsolatot régi barátaiddal, jóismerőseiddel, mert velük többé nem volt „ajánlatos" érintkezni?

Elhúzódtál a kivégzett, bebörtönzött „bűnösök" hozzátartozóitól? Távoltartottad magad a „nem kívánatos elemek"-től?

Oszkár lesütötte szemét. Erre nem mert válaszolni. Emberekkel való érintkezésében, baráti kapcsolatai terén kizárólag lelkiismerete szavára hallgatott. Soha nem firtatta, hogy ki a bűnös és ki az ártatlan, nem törődött az ügyészi szervek „ténymegállapításaival", nem vette figyelembe az osztálybíróság megállapításait.

— Nos?

Oszkár hallgatott. Az ördög még egy kísérletet tett. Afféle mentőkérdést adott fel.

— Dicsőítettél istenként vezetőket, akikről tudtad, hogy csupán hiú emberek?

— Nem, ilyet nem tettem, vallotta be megszégyenülten.

— Mondtad a fehérre, hogy fekete?

— Nem mondtam.

— Hát akkor mit akarsz itt a pokolban? Kotródj innen a mennyországba, de tüstént!

Az ördög bevágta a kaput, Oszkár eloldalgott. Tűnődött. A mennyországban sok keresnivalója nincs. Sejtette, hogy oda amúgy sem eresztenék be. S különben sem érezné jól magát ott. De puszta kötelességérzetből, s egy csipetnyi kíváncsiságból mégiscsak bekopogtatott.

Szent Péter fogadta.

— No, te antikrisztus, mi jóban jársz itt? Eltévesztetted a házszámot, ez a mennyország!

— Tudom, csak érdeklődni jöttem, s téged is meg akartalak ismerni, szentatyám. Most legalább tudom, milyen vagy... De ha már itt vagyok, adj tanácsot, hová menjek, ha sem a pokolban, sem itt nem fogadnak be? Úgy gondolom, valahol mégiscsak lenni kell elárvult lelkemnek?

Szent Péter megvakarta a fejét.

— Édes fiam, te amíg éltél odalenn, az eszeddel, az értelmeddel, a logikáddal hencegtél. Mindent kigúnyoltál, amit a mi földi helytartónk hirdetett, mindent elvetettél, ami észszerűtlen. Az eretnek enciklopédistákkal vallottad a tiszta

ész elsőbbségét. Ugyanakkor vörösnek, materialistának, istentagadónak mondtad magad. E szerint a te helyed az emberek eszében, tudatában, indulataiban volna, ha oda egyáltalán befogadnak . . . Ott kellene próbálkoznod . . .

Oszkár egy antik filozófushoz illő nyugalommal ballagott vissza a földre.

Életrajza ezzel tulajdonképpen be is fejeződött.

A történetnek vége van.

Utószó

— Mindez csupán a képzelet csacska játéka — mondja a materialista.

— Nincs ebben semmi csodálatra méltó — mondja a buddhista. — Oszkár szelleme különvált testétől, és új életre kelt.

— Bizonyos, hogy Oszkár ember volt, ennélfogva a lelke halhatatlan — mondja a hivő keresztény.

A krónikás, nem avatkozik bele a képességeit meghaladó vitába, csupán eltűnődik a dolgokon, és halkan megkérdezi önmagát:

— Hogy van az, valahányszor szavak vagy betűk közvetítésével megérint a reménytelen emberi butaság valamelyik formája, például a benyálazó rágalmazás, a szenteskedő agresszió, a sima modorú hazudozás, a betűrágó tudálékosság, a gargalizáló hazafiasság, a megbotránkozó szemforgatás, a fanatizmus, és a tisztátalanság mérgei már-már izgalomba hozzák érzékeny szívemet, a képzelet vetítővásznán egy szikár emberke elmosódott képe rajzolódik ki, és szinte törvényszerű bizonyossággal merül fel a kérdés, a megszokott kérdés, melyben már benne van a felelet is:

— *Mit szólna ehhez Oszkár?*

TERI

Testemben, érzékeimben, eszméletemben mindig jelen voltak a nők. Iszonyú, gyönyörű, megoldhatatlan problémát jelentettek számomra. Ha nem voltak, azért, ha voltak, azért, mert nem olyanok voltak, mint amilyennek képzeletemben az irodalom, a költészet, elsősorban Ady nyomán, megformáltam őket. Ez az irodalmi nőalak káprázatos tüneménynek, parfümös istennőnek, csodás kalandok áldott úrnőjének tűnt, aminő azonban csak a gazdagok vagy néhány zseni monopóliumaként létezik ismeretlen messzeségben, álomvilágban.

A másik nőtípus a realitás talaján létezett. Ez már az állástalan diplomásnak is elérhető: a női nem selejtje, igénytelenebbje, a kispolgári, butácska varrólány, elárusítónő, gépírókisasszony, meg a harc nélkül, könnyen megkapható csunyácska, egyszerű lelkek.

Nyilván másfajta nő is van: művelt, modern, merész, kegyosztó, forradalmár, költészet-, zene-, művészetrajongó, európai.

De hol van ilyen nő?

Hol van az a nő, aki megérti a romantikus ifjú gondolatait, vágyait, panaszait, törekvéseit, lázadásait, eretnek politikai nézeteit, gyermekkorból megőrzött kíváncsiságát? Aki irányít, biztat, ösztönöz, megtanít szeretni, imád, eltűr, kiszolgál, elfogad olyannak, aminő vagyok, és bevezet egy másik világba. Abba a világba, amit annyira, de annyira nem ismerek. A kávéházak színes életébe, a pesti polgári szalonok szellemes világába. Ahol nincsenek unalmas köztisztviselők, kopott, diplomás szegénylegények, középosztálybeli „keresztény" kispolgárok. Ahol a sajtó és irodalom reflektorfényétől megvilágított másfajta emberek, szakmunkások, írók, művészek, színészek, költők, festők, magánzók, szocialisták, radikálisok, kommunisták, egyszóval különleges emberek mozognak.

A sors Terit jelölte ki ennek a szerepnek a betöltésére. Vonzott szívjósága, önzetlensége, másokért való izzása, szellemének

bátorsága, humora, szerelme; forradalmisága az egekig röpített.

Taszított asszonyi önzése, előnytelen alkata, túlzott ragaszkodása perceimhez, a szakítási jelenetek kegyetlen szomorúsága.

Tiszteltem őt, pedig szeretnem kellett volna.

Ő formált a szerelem csavargójából megállapodni kész, felelős férfit.

Ő ihletett utópista romantikusból politizáló, aktív haladó emberré.

Ő nevelt falusi, laktanyai vadócból művelt emberek társaságát kedvelő ifjúvá.

Ő fedezte fel számomra Anatole France-ot, József Attilát, a két Zweiget.

Ő lelkesítette, erősítette bennem az erkölcsös, haladó tendenciákat, és bírálta, üldözte az önző, reakciós, züllesztő, gonoszkodó hajlamokat.

Kozmetikusként kereste sovány kenyerét egy bőrgyógyásztól bérelt rendelőben, a Teréz körúton. Erről a szakmáról eddig nem sokat hallottam. Teritől tudtam meg, hogy ez az ipar milyen jelentős és életbevágó szükségleteket elégít ki. Régebben abban a hiedelemben éltem, hogy az emberi lélek kendőzetlen, benső világát a gyóntató papok és az orvosok ismerik a legjobban. Teri óta tudom, hogy a kozmetikusok, az említetteknél előnyösebb helyzetüknél fogva, sokkal inkább ismerik a nők legrejtettebb titkait is. Miért előnyösebb a helyzetük? Mert őket nem köti semmiféle titoktartás vagy szabály, s náluk az emberek minden elfogódottság nélkül, teljesen egyenrangú félként vallanak, fecsegnek, társalognak, pletykálnak, locsognak a szikláról lezúduló patak közvetlenségével. A kozmetikus és a páciens között könnyed, fesztelen érintkezési forma jön létre, egy olyan hírszolgálat, amellyel semmiféle sajtószolgálat nem vetekedhetik.

Mindehhez hozzá kell tennem, Teri művésze, bajnoka volt a társalgásnak, és megvolt az a képessége, hogy egy ismeretlen ember két percen belül beavassa őt élete legmélyebb titkaiba. Teri számtalan embertestvére fájdalmát, szerelmét, proble-

máit hordozta, tárgyalta, elemezte, oldotta meg környezete csodálatától kísérve, csak saját problémáját vitte haza esténként megoldatlanul, sajogva albérleti szobácskájába.

Baráti köre, társasága nagyrészt a szakma művelői sorából került ki. Részt vett a kozmetikusok egyesületi életében is. Baráti szálak fűzték Sármány Katalinhoz, aki jóhírű budai kozmetikája és romantikus szerelmi házassága révén közismert volt a szakmában. Férje, Pálffy György a szerelem oltárán feláldozta katonai karrierjét, és hadiakadémia, külföldi tanulmányút után búcsút mondott a vezérkari tiszti pályának, hogy mint egy nagyvállalat tisztviselője szabad emberként, szabadon élhesse a polgári életformát, s szabadon küzdhessen ennek a polgári életformának egy más társadalmi és gazdasági renddel történő felváltásáért.

Felejthetetlen élményt jelentett számomra a találkozás ezzel a romantikus fiatalemberrel.

GYURI

Miért van az, hogy az első találkozás élménye *meghatározó* jelentőségű? Ilyenkor jobban dolgozik az agy, érzékenyebb az ember? Mintha nem is pusztán beszélgetésről, hanem valamiféle vívásról, szellemi öttusáról, az ellenfél gyenge pontjainak kitapogatásáról volna szó. Vajon különb ő, mint én? Hátha ő az, akit keresek, az igazi barát, a méltó társ?

Abban az időben már nagyon kevély voltam. Tartottam magam annyira öntudatos és felkészült szocialistának, hogy elbánjak a keresztény-nemzeti és fasiszta ideológia olyan alapvető fogalmaival, mint a „nemzeti egység", „militarizmus", „Szent István-i állameszme", „Nagy-Magyarország", „faji tisztaság", „magántulajdon szentsége" stb. Könnyedén felboncoltam e jelszavakat, bebizonyítva, hogy az ilyen és hasonló tabuk tartalma a nép többségének érdeke ellen irányul.

Ugyanakkor gyilkos gúnnyal tudtam nevetségessé tenni a fasiszta világnézet mindenfajta politikai, tudományos vagy irodalmi igénnyel fellépő jelentkezését, támadásait a haladó

álláspontok, a „*demoliberális-judeomarxista*" nézetek ellen, ahogy akkortájt a reakció házi használatra összesűrítve, egy kalapba dobta a különböző árnyalatú baloldali eszméket.

Teri sokszor beszélt nekem az egykori katonatisztről, aki nagyon kedves, művelt, eszes ember, módfelett értelmes, csak egy hibája van: „fasiszta".

Értelmes... De mi az értelem? Képesség a logikai és erkölcsi igazság befogadására? A szellem uralma, függetlensége az előítéletektől? Készség és frisseség, hogy felismerjük, megértsük az élet újabb és újabb tényeit, azokat egymással szembe állítva mérlegeljük, és kiválasszuk belőle a jobbat, haladóbbat, igazabbat? És mi az igazság? Ami a legtöbb ember legnagyobb boldogságát mozdítja elő?...

Értelem és fasizmus, együtt?! A tűz és a víz. Az igazság és a hazugság. Az ártatlanság és a bűn. A farkas és a bárány, együtt az egymást kizáró fogalmak. Hát ez nagyon érdekes ember lehet! Számomra csak egyetlen megoldás létezett ebben az esetben: vagy fasiszta és akkor nem lehet értelmes, vagy értelmes valóban, és akkor nem fasiszta...

No, majd megmérkőzöm én ezzel az úriemberrel. Szeretném látni azt az állítólagos értelmes valakit, aki a szellem fegyvereivel igazolni tudja előttem, hogy a földesurak, nagykereskedők és gyártulajdonosok érdekeinek védelme, az általuk és részükre konstruált eszmék igazsága, ereje az emberi haladás szempontjából előbbrevaló, mint a dolgozó embermilliók felszabadítása az elnyomás, megalázottság, kizsákmányolás alól. Próbálja csak védeni Hitler, Mussolini monopolkapitalizmusát, faji téziseit a szovjetek rendszerével szemben, vagy Hans Heinz Ewerset, mondjuk Gorkijjal szemben. Próbálja csak...

Így készülődtem titokban a vele való beszélgetésre, kíváncsi izgalommal.

Az alkalom egyszer csak elérkezett. Sármány Katiéknál voltunk Terivel látogatóban, a Zsigmond utca 7-ben.

Feketéztünk, cigarettáztunk, locsogtunk kozmetikai dolgokról és az állástalan diplomások életéről, amikor megjelent körünkben ő, a „*fasiszta*" fiatalember.

Közepes termet, erőteljes, könnyed, ruganyos mozgás, széles vállak. Arányos vonások, szép formájú orr, mosolygó ajak, magas homlok. Tekintete nyílt, derűs, mégis átható. Dús, sötétszőke haja egy-egy mozdulatnál előre hullott, amit aztán gyorsan hátrasimított.

Megnyerő, férfias báj, őszinte közvetlenség áradt lényéből. Egyáltalában nem hasonlított ahhoz, akit elképzeltem, akitől valamiféle udvarias, feszes, „parancsolj kérlek" jómodort vártam.

Kati kedvesen civakodni kezdett vele a késés miatt, afféle családi jelenetet rögtönzött. Ekkor ő diákosan huncut szolidaritásból engem hívott segítségül. Sokra ugyan nem ment velem, mire a vitát hamarosan átterelte a kispolgári és szocialista erkölcs témájára. Ennek kapcsán a pesti baloldali intellektuelek, az úgynevezett mozgalmi emberek sajátosságait taglaltuk.

Szenvedélyesen, a karikatúra fegyverével, egy csipetnyi öngúnnyal a hangjában fejtette ki álláspontját azzal a terméketlen szószaporítással, tudálékos beavatottsággal szemben, amely a baloldali értelmiségieket, szerintem is, annyira jellemezte.

— Szidni a fasizmust gúnyos fölénnyel, majd boncolgatni a barbárság, gonoszság, butaság újabb és újabb megnyilvánulásait, elemezgetni az imperializmus válságjelenségeit, az antiszemitizmusról nap mint nap megállapítani, hogy az nem más, mint a tömegek figyelmének elterelése a kapitalista rend megoldhatatlan nehézségeiről — mindez a baloldali

Gyuri

modor, sőt a jómodor kelléke. Horányban, a Nagykevélyen, a Frankhegyen, az Ilkovicsnál, a MOSZ-ban* az értéktöbbletről, a Minderwertigkeitsgefühlről, a közel-keleti olajról, Kínáról, Monus és Fejtő cikkeiről vitatkozni, mindezekről roppant okos dolgokat mondani, azután hazamenni, és másnap vagy a következő vasárnap folytatni ugyanezt... miközben a fasizmus és hitlerizmus rohamosztagokba szerveződik, s az elégedetlen kisembereket céltudatos demagógiával maga mellé állítja. De az a mi szocdemeinket nem érdekli, mert úgy vélik „azok" hülyék és ők az okosak. (Teri felé fordulva.) Nem érzi, hogy milyen terméketlen és lehetetlen magatartás ez?

— Hát mit kellene csinálni? Harcgyakorlatokat végezni a Hűvösvölgyben? Führereket állítani az ifik élére?

Gyuri segélykérően nézett rám.

— Hitler és Mussolini felett nemcsak gúnyolódni vagy átkozódni kellene, hanem elgondolkozni módszereiken, megtanulni tőlük a tömegek meghódításának művészetét. Ők nyilván nemcsak analizáltak és locsogtak „tulok" módjára, hanem népmozgalmat szerveztek...

A „tulokon" nevettünk, mert ennek a típusnak ez volt a mozgalmi elnevezése.

Gyurit már nem lehetett megállítani.

— Nézzétek, nemcsak a hadseregekben érvényes elv az, hogy a csapatokat fegyelemmel, felelős vezetők, parancsnokok személyes példájával lehet győzelemre vezetni, hanem a politikai küzdőtéren is. Ezt a szocdemek és a „tulokok" képtelenek megérteni. Harc közben nem lehet vitázni, tanakodni, kritizálni, ellenkezni, elméletieskedni, érzelegni.

Arra gondoltam, hogy íme itt van egy vezérkari iskolát végzett fiatalember, aki, ha üt az óra, a proletárok hadseregét tudná vezetni... egy új Stromfeld...

Teri és Kati közben már másról beszélgettek, Kati odaszólt Gyurinak:

— Látta az „Isten vele tanár úr"-t? Hogy tetszett?

* Magánalkalmazottak Országos Szövetsége.

— Láttam. Szép. De sok a szöveg, sok a színpadiasság. Nem érzik, hogy a film nem regény és nem dráma? Féltem a filmművészetet a hangosfilmtől... Sajnos, mi nem igen láthatunk orosz filmeket, pedig az oroszok jól értik a film sajátos formanyelvét, a film dramaturgiáját. A „Dzsingisz kán"-t játszották itt egyszer... Láttátok? — Igen. — Pudovkin zseniális művész. Emlékszel a befejezésre? Ahogy a szélvihar görgeti a sivatagban a tüskebozótot... felejthetetlen kép.

Gyuri leemelte a könyvespolcról Juhász Gyula „Hárfa" című kötetét.

— Szeretitek ezt a verset? — és elolvasta a „Gulácsy Lajosnak" című verset.

Lajos, elér-e hozzád még a hangom,
Mely úgy remeg, mint nyárfák estelen,
Ha rajtuk ring az alkonyi harangszó
S rájuk ragyog a csillagszerelem...

A vers áhítatából Teri rázott fel bennünket.

— Erről jut eszembe Gauguin... Most olvasom „Az ördög sarkantyúját"-t. Csodaszép...

— Maugham jó író... de én most Huxley-vel vagyok tele — most olvasom másodszor, németül, „A végzet bábjátéká"-t... ritka, szinte egyedülálló könyv, mely sok tekintetben a „Megmételyezettek"-kel vetekszik, mégis Huxley eszközei mennyire mások — szólt Gyuri, majd így folytatta:

— Talán a legjobban úgy lehetne a különbséget érzékeltetni, ha Dosztojevszkij „Megmételyezettek"-jét mélységes kútnak képzeljük, ahonnan az ég csak kicsi és sápadt karikának tűnik valahol irtózatos messziségben a fejünk felett. Huxley könyve mintegy kilátóról tekint egy kopár, sivár szaharára. S ez a mozdulatlan, szürke síkság közelebbről nyüzsgő, piszkos színű emberférgekkel van tele, akik egymás hegyén-hátán tülekednek, sodródnak, olyan céltalanul, amilyennek egy hangyasor nyüzsgése festhet a felette álló fölényes ember szemében...

Ezzel a két képpel már az eszközök, illetve az eszközök közötti különbségek is adva vannak. A szem fáradhatatlanul és szinte lázas kétségbeeséssel fúrja be magát abba a sötét és ismeretlen valamibe, amit léleknek nevezünk. Az angol hidegen, talán kissé fáradtan és mintegy kilátóhelyről fogja át pillantásával annak a rengeteg furcsa lénynek a tülekedését, akikben nincs lélek. Legalábbis a könyvben nincs. Egyáltalán vigasztalan és pesszimista mindkét könyv, pedig a dolgok természetesen és hihetően történnek, úgy mint az életben. Hogy az életben mégsem látunk ilyeneket, annak talán az az oka, hogy nem a kilátón élünk, hanem ott vagyunk a tülekedésben. De nem elsősorban a tényekben, alakokban van a pesszimizmus, hiszen az alakok gúnyosak, sőt, néha humorosak. S aki gúnyos és tud humorizálni, annak a pesszimizmusa mögött *van* egy kevés bizakodás. A két író szemléletéből és a könyvből azonban ez reménytelenül hiányzik.

Gyuri itt széles lélegzetet vett.

— Anélkül, hogy veszedelmes általánosításokba bocsátkoznék, ez után a könyv után még inkább megerősödött az a meggyőződésem, hogy a regényirodalomban két pólus van: az angol és az orosz regény. Akármilyen ellentétes írók is Galsworthy, Huxley, Arlen, Bennett, Conrad, Walpole, mégis azonnal szoros egységet alkotnak, amint velük szemben ilyen neveket írunk, mint Dosztojevszkij, Tolsztoj, Turgenyev, Gorkij, Csehov, Arcübasev, Gogol, pedig közöttük is annyi ellentétet találhatnánk, ahány matematikai variációt lehetne ebből a pár névből kihozni.

Hogy ne tévedjünk: különbségek az egyes nemzeti irodalmak között is vannak, sőt, elég nagyok is, gondoljatok csak a franciákra, például Gide-re és Mauriacra és a németekre, például Thomas Mannra, Jacob Wassermannra, Franz Werfelre, Bernhard Kellermannra. De ha mondjuk egymás mellé állítanánk az egyes nemzeti irodalmakat, figyelembe véve sajátos különbségeiket, akkor a sort okvetlenül az angollal kellene kezdenünk és az orosszal végezni, vagy fordítva. Most természetesen csupán az európai irodalmakról beszéltem, az amerikai, az egzotikus,

keleti és egyéb irodalmakat nem is lehetne az előbbiekkel egy rendszerbe foglalni.

Még jó ideig csapongtunk kedvenc íróink értékelése körül, majd a magyarokra tereltem a szót.

— Baloldali intellektuelek körében divat leszólni a népieseket. Elsősorban Németh Lászlóra és mesterére Szabó Dezsőre gondolok... Ugye a „Tanú"-t te is szereted, fordultam Gyuri felé.

— Nézd itt van az asztalomon... Ragyogó intellektus, jó magyar, európai. Milyen sokoldalú a tudása és érzékenysége...

Majd így folytatja: — Az öreg mester az más egyéniség, más jellem, de ahogy a germán hódítókkal és a hungarista ideológiával vív, ahogy nevén nevezi a gyermeket... az páratlan.

Ennyi „jobboldaliság" már sok volt Terinek.

— De Gyuri, az istenért, hogy tetszhet magának az a zsúfoltság, az a gátlástalan szószaporítás, a stílusa pedig kifejezetten ellenszenves...

Gyuri közbevágott.

A stílusa? A legszenvedélyesebb, legszebb magyar próza Pázmány és Ady óta. Olvasta a „Feltámadás Makucskán" című írását? Nem? Sajnálhatja. Politikai szatírában páratlan alkotása a magyar irodalomnak... Igaz Kari?

Hát valahogy így történt a megismerkedésem a „fasiszta" fiatalemberrel.

IMRE

Nem volt különösebben művelt, nem tartozott az értelmiségi „tulokok" közé, akivel álmokat lehetett volna analizálni, vagy az áruban kifejezett munka kettős jellegéről vitatkozni... Mégis, mi tette őt olyan elbűvölően vonzóvá?

Talán az, hogy senkihez nem hasonlított, semmiféle típusba nem volt sorolható. Egyénisége páratlanul, szinte groteszkül, egy-

ben felvillanyozóan hatott az átlagemberek rengetegében. Azok a tulajdonságok, amelyek minden emberben bizonyos kialakult arányokban, mondhatni közmegegyezés szerint adottak, őnála más arányokban és más adagokban csoportosultak. Minden helyzetben új meg új vonása tárult eléd. Ezért aztán annak, aki vele alkalmi kapcsolatba került, sohasem sikerült kitalálnia, hogy valójában miféle ember is ez az Imre.

Ha szája kemény vonalait nézted, s ha ő szúrós tekintetét rád emelte, vagy nyers indulatkitöréseit hallatta, azt mondtad volna rá, brutális, kevély, goromba.

Ahogy mutogatta, magyarázgatta gyermekrajzait, ahogy édesanyjáról beszélt, ahogy a zongorázásba feledkezett, vagy verseiből olvasott fel, az maga volt a megtestesült ellágyulás, szeretet, kedvesség, líra.

Ha számlálhatatlan szerelmi kalandjait hallgattad: egy felelőtlen nőcsábász, egy kéjsóvár kalandor állt előtted.

Az a tisztelet és megbecsülés, amivel *egyetlen* asszonyát emlegette, azt mutatta, hogy hűséges, felelős férfi.

Még néhány vonás felejthetetlen egyéniségének ábrázolásához: Meggondolatlansága, forrófejűsége sok kellemetlenségbe sodorja, ugyanakkor a legkíméletlenebb önbírálatra képes. Őszintesége félelmetes, mert megveti az alakoskodás, elkenés, udvariaskodás, a tapintatos csűrés-csavarás úriemberek között szokásos módszereit. Az ő módszere a tréfa és az öngúny, a játékos kötekedés. Világnézetének tartalma: fanatikus igazságszeretete, mely nem elvont, hanem konkrét, és mindig a szegény emberek, a prolik szempontjából dönti el a kérdést. Értelmessége és képzelőereje egy autodidaktáé, aki mindent maga fedez fel, és mindent maga dolgoz ki önállóan, keserves küszködés és kínok közepette.

Tulajdonságainak, színeinek, vonásainak változatossága, összetétele, együtthatása, játéka határozta meg a meghatározhatatlant: a titkot, Imre jellemét, jellegét, vonzerejét, ellenszenvességét vagy éppen bűbájosságát.

A nők egyszerűen nem tudtak szabadulni varázsa alól. Igaz, nem is nagyon akartak. Az a nő, aki kapcsolatba került

vele, elveszett. Egyénisége kivételes erővel vonzott mindenkit, férfit, nőt, fiatalt, öreget. Hódító Pelle, Turi Dani, Zamenhof és Makarenko jelleme keveredett benne.

Albérletben lakott, de főbérlői, Szántó Lajos és felesége saját fiúkként szerették. Imre értett hozzá, hogy a bútorok, könyvek, képek, gyermekrajzok ügyes elrendezésével pompás otthont varázsoljon albérleti szobájából. A teljes kényelemmel berendezett legénylakáshoz kivívta a jogot a háziaktól a nőügyek tapintatos, de semmiben sem korlátozott lebonyolításához is.

Lakása jó néhány embernek szolgált támaszpontul. Üldözöttek és szabadok, tanítványok, szerelmes asszonyok, rokonok, kollégák, földiek, iskolatársak, barátok, ismerősök serege fordult meg az évek során ebben az albérleti szobában.

Imrétől mindent lehetett kapni. Bármikor szállást, jókedvű biztatást, harapnivalót, hamis okmányokat, eszperantó nyelvleckéket, londoni és moszkvai híreket, japán gyermekrajzokat, szovjet propagandaanyagot, és ki tudná még felsorolni, hogy mi mindent . . .

Imre

Földik voltunk és iskolatársak Aszódon. Ő két évfolyammal feljebb járt a gimnáziumban. Szülei parasztok. Hatan voltak testvérek. Nyolc évig vonaton járt be Hatvanból Aszódra. Közepes tanuló volt, de nagy mókamester. Képességaival sok bosszúságot okozott tanárainak. Lázadó diák, inkább csak dacos, még nem alakult ki benne az a politikai és világnézeti tudatosság, ami később annyira jellemezte. Megtanult orgonálni, kántori

képesítést is szerzett. Életének ebből a szakaszából való az alábbi vers, amit csak kitárulkozó, ellágyult, ritka pillanatokban mutatott meg barátainak, miután előzőleg alaposan kigúnyolta önmagát.

Nocturno

Egerben, mint vén prepa a Ferencesek templomába jártam,
És csendes, békés délutánokon a kóruson orgonáltam.
Csak halkan szólt az orgona, F-moll volt kedvelt hangnemem,

A vox humana registert használtam
És békés volt nagyon a szívem.
A padsorokban öreg bácsik, nénék ültek,
Kik a harcot már megharcolták és imáikban csendesen békéltek.

Egyszer — ma is könnyesen emlékszem —
Egy anyóka tipegve elhagyta a padot,
A szenteltvíztartónál „. . .csértessék"-et köszönt,
S tarka bugyorból három tojást adott.
„Szépen hermoniumozott édes fiam, frissek a tojások . . . nacsak vegye el

Elvettem, őriztem . . . aztán összetört,
De ezt a fizetséget nem feledtem el,
A moll bár durrá változott,
A szívem halkan tovább énekel.
Vox humana zengj lágy dallamot, béküljünk össze kicsinyek, nagyok.

Harmóniát adj Isten a lelkünkbe . . .
És legyünk egyek végre szegény magyarok.

A tanítói oklevél megszerzése után Pestre jön szerencsét próbálni. Előbb zsákoló segédmunkás, majd tanító bátyja különleges protekcióval felvéteti villamoskalauznak. A BESZKÁRT-nál hamarosan rájönnek, hogy érettségizett, „úriember",

zaklatni, gúnyolni kezdik, mire felpofoz egy ellenőrt. Természetesen kidobják. Végre sikerül bejutnia a Fővároshoz. Előbb a Tűzoltó utcában, majd a Hungária körúton, illetőleg a volt Hermina úti iskolában tanít.

Világnézete, politikai hitvallása ekkor már kialakult. Felismeri társadalmi helyzetét. Nyíltan bolseviknak vallja magát.

Érettségi után vagy tíz évig nem tudtunk egymásról semmit. Egy napon, 1937-ben összetalálkoztunk a fedettuszodában. Másfél óra múlva mindketten éreztük, hogy ezentúl már nemcsak a régi, az aszódi diákbarátság alapján, hanem a nézetek, az elvek, az ízlés, a világnézet, a szenvedélyek rokonsága mindennél erősebb kötelékével tartozunk egymáshoz. Ekkor kezdődött igazi barátságunk.

Ezután már sűrűn találkoztunk. Felidézgettük a gimnáziumi, a galgaparti éveket, Bag, Tura, Hatvan vizeit, mezőit, emlegettük a közös ismerősöket, tanárainkat, iskolatársainkat. De már nem ezek az emlékek határozták meg egyre bensőségesebbé váló barátságunkat. A magunk módján *vörösök* voltunk a fehérek között, elhagytuk családunk, iskolánk, rokonaink, egyházunk, államunk, munkaadónk eszményeit, és a nagyváros kőrengetegében, a poloskás szállások, népkonyhák, zálogházak, a kilátástalanság, a havi 80 pengő jövedelmen aluliak osztályának világában és a könyvtárak mélyén új eszményeket választottunk. Kelet felől új csillag mutatta már nekünk az utat, szívünk és értelmünk megtelt hittel, bizonyossággal. Elég ritka „madarak" voltunk mi ketten Budapesten: ő, Wolff Károly és Sipőcz Jenő* székesfővárosának az alkalmazottja, aki azért kapta a fizetését, hogy keresztény-nemzeti szellemben tágítsa a Hungária körúti és Tűzoltó utca környéki proligyerekek fejét, én pedig Hóman Bálint és Kultsár István „Értelmiségi kormánybiztos" ádobista gyakornoka voltam, havi 80—120 pengőért, szintoly keresztény-nemzeti szellem és környezet mélységes tengerében, mint Imre.

Találkozásunk idején Imre már a szegények, az elnyomottak, a proletárok osztályának tudatos képviselője. Szüntelenül

* Wolff Károly a Keresztény Községi Párt vezére, Sipőcz Jenő a Horthy-korszak polgármestere.

tanul. A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium továbbképző hallgatója. Ady Endrét választja pályatételnek a hallgatók magyar irodalmi versenyében. Szendy alpolgármester hirdeti ki az eredményt: „A legjobb dolgozat szerzője: Farkas Imre. De Farkas tanító úr túl szabad szellemben fejezi ki mondanivalóját. Egyoldalúan, *kommunista* megvilágításban tárgyalja a költőt. Ezért az első díjat nem kaphatja meg." Így hát a második lett.

Hivatását szívvel lélekkel gyakorolja, állását nem pusztán kenyérkereseti forrásnak tekinti. Nevelő, nem hivatalnok. Nevelői gyakorlatában egyaránt felhasználta egyéniségének varázsát és a gyermeki szivek határtalan érzékenységét. Anélkül, hogy ismerné a nagy szovjet pedagógus munkásságát, makarenkói módszereket valósít meg sikerrel, és a züllöttség határán levő külvárosi, lumpenproletár utcagyerekekből fegyelmezett kollektívát alakít. Úgynevezett kemény nevelő. Tudja, hogy bizonyos körülmények között a szigorúság elkerülhetetlen, mert enélkül nem lehet fegyelmezni. Ezzel kapcsolatban szívesen mesélte el barátainak az alábbi esetet: „A Tűzoltó utcai iskolában az első nap, ahogy odakerültem, irtózatos lárma, felfordulás, birkózás fogadott az osztályban. Egy csoport a hátsó padokban «zsugázott». Csak álltam a katedra mellett, és vártam, míg legalább annyira lecsendesednek, hogy a szavamat megértsék. Bemutatkoztam. Ketten, hárman figyeltek, a többség rám se hederített. A zsugázó csoportból egyikük két osztás közt felémpillantott, aztán tovább játszottak. Egy pillanatig elgondolkoztam, aztán megindultam a hátsó padok felé. Amikor odaértem a zsugázókhoz, megzavarodva kezdték eldugdosni a kártyát. A legvagányabbnak látszó suhancot kabátjánál fogva kiemeltem a padból, és jobbról, balról úgy istenigazában lekentem neki két pofont. Azután megfordultam, és indultam vissza a katedrára. A meglepetés csendjét csak egy halk megjegyzés törte meg: fejesnek látszik a pali . . ."

De Imrének van arányérzéke, és vigyáz arra, hogy keménysége ne váljék ellenszenvessé. Szombatonként szeretetnapot tart. A szigorúbb modor és keménység feloldódik egy közvetlen, meleg, családias hangulatba. Az ő nevelői rendszerében ezek

a napok az egyetemes emberszeretet, a közösségi érzés, a kölcsönös segítés gyakoroltatásának vannak szentelve. Tanítványai rajongásig szeretik igazságossága, meleg szeretettel párosult tréfás modora miatt. „Fiatalember", „testvér" ez a kedvenc megszólítása, őt pedig „Imre bácsinak" szólíthatják. Még évek múltán is seregével kapja egykori tanítványaitól a hálával telt leveleket, amiket elérzékenyülten mutogat barátainak. Ezeket a leveleket tartja munkája igazi elismerésének.

Eszperantista, mert meggyőződése, hogy ha a különböző országok dolgozói testvérek, akkor lenni kell egy közös nyelvnek is. Így válik a proletár internacionalizmus lángoló igehirdetőjévé. Öt világrész eszperantistáival, köztük szovjet emberekkel is levelez. Ezt a kapcsolatát használja fel 1938-ban, amikor kiutazik a párizsi világkiállításra, hogy elmélyítse barátságát külföldi ismerőseivel. Remek anyagot hoz a szovjet pavilonból, amit itthon széles körben propagál. Hazaérkezése után másnap már a rendőrség érdeklődik utána.

Eszperantó kapcsolatai révén gyarapítja gyermekrajz-gyűjteményét. Japántól Ausztráliáig, az öt világrész minden országából van gyermekrajza. Számára ezek a rajzok nem valami egzotikumot jelentenek, hanem gazdag gyermeklélektani dokumentációs anyagot, s a rajztanításhoz módszertani adalékot. Ezekben a rajzokban, a minden országban megnyilvánuló jellegzetes nemzeti karakter mellett, mindenekelőtt az emberi kultúra nemzeti sajátságokon átizzó nemzetközi egyetemességét látja.

Lassanként kapcsolatba kerül a harmincas évek munkásmoz-

Nyilas röplap

galmával. Segíti az üldözötteket, támogatja a Vörös Segélyt. Kartársai, tanítványai körében agitál a fasizmus ellen, hirdeti a Szovjetunió legyőzhetetlenségét. Tanítványaival összeszedet mindenfajta politikai propagandaanyagot, röpcédulát. A nyilas röpcsiket az osztály nyilvánossága előtt kigúnyolja, az illegális kommunista röpcédulákat pedig büszkeséggel mutogatja. A negyvenes évek elején már több kötetnyi röpcédula-gyűjtemény van a birtokában.

Imréhez eleinte ösztönösen vonzódtam, de hamarosan felismertem, hogy barátsága a sors különös ajándéka számomra. Már az is megnyugvással töltött el, hogy bármikor, ha kedvem támad, elmehetek hozzá. Meddő tűnődésekből, a hivatali napok gyötrő eseménytelenségéből, a szomorúság, a magány, a társtalanság, a bánat, a bizonytalanság óráiból, az örömöktől, eseményektől feltöltődött idegállapot feszültségéből az albérleti szobája széles asztalán széthányt füzetek fölött matató Imre képe szabadított fel, hogy máris pattanjak kerékpáromra és rohanjak hozzá, váratlanul, hallani a soha, senkitől így kimondani nem tudott szavakat.

„Szervusz testvér! De jókor jöttél!..."

A SZERZŐ

Az íróasztalnál ülő fiatalembert ezen a nyáron — 1942 nyarán — nevezték ki tanügyi fogalmazóból segédtitkárrá. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium népiskolai ügyosztályán dolgozik. Az iskolaépítési ügyek előadója, immár ötödik éve. Feladatkörébe tartozik az iskolahálózat fejlesztése, tantermek, tanítói lakások építése, tatarozása. Beosztását szereti. Színessé, élvezetessé teszi munkáját a sűrű érintkezés a tanfelügyelőkkel, a községek, egyházközségek képviselőivel, tanítókkal, lelkészekkel, papokkal. A sok vidéki kiszállás alkalmat ad az ország megismerésére. Olyan isten háta mögötti tanyákra, falvakba, kisvárosokba jut el, ahová egyébként soha el nem került volna. Az évek során megismerte népoktatásunk valóságos helyzetét, igazi arculatát, az illuzionista, hencegő kultúrfölény másik olda-

lát, a düledező iskolaépületeket, a százas létszámú vidéki tantermeket, a váltakozó oktatást, az osztatlan iskolákat, a falusi, tanyai számkivetésben robotoló tanítókat, az oktatás ügyéért lángoló lelkészeket. Látott kanonoki palotákat, pöffeszkedő és alázatos hivatalnokokat, államsegélyért előszobázó képviselőket. A fiatalember egyébként nőtlen, 33 éves, vagyontalan, albérlő. Havi fizetése 160 pengő, ebből a havi lakbér 35 pengő. Mégsem teljesen vagyontalan, mert kerékpár- és rádiótulajdonos, 4 rend ruhája és 90 darabból álló könyvtára van.

Mit tud az életről ez az ifjú?

Tizenhét éves koráig anyja kebelén, biztos jólétben, szerény diákként élt a falusi malom romantikus környezetében. Majd megismerte a tönkrejutás, az árvaság, a katonaság keserveit. Pestre költözött, ágyrajáró lett. Poloskák, népkonyhák, filléres gondok között fejezte be az egyetemen államtudományi tanulmányait. A Fővárosi és az Egyetemi Könyvtárban tanyázott mint könyvmoly, lázadó, avantgardista. Irodalomról, művészetről álmodozott festő barátaival. Bejutott az állástalan diplomások otthonába, felvették gyakornoknak a Statisztikába, majd átkerült a minisztériumba, hogy ott plebejus hivatalnokként szorgoskodjék dzsentrik, úriemberek és méltóságos urak között.

Tudata megközelítően tükrözi létét.

Ez a világ nem jó, mert nincs benne igazság. Nem jó társadalmi rendszer az, ahol az emberek többsége létbizonytalanságban él.

Ha ugyan életnek lehet nevezni azt a fáradozást, szenvedést, nyomort, tudatlanságot, megalázottságot, amely ennek a többségnek osztályrésze. A kisebbség közben gondtalan jólétet élvez, szórakozik, művelődik, utazik. Az erkölcs hazug, a társadalom képmutató, az állam azért van, hogy a jelenlegi rendet fenntartsa. A germán hódítók elnyelnek bennünket. Egy fáklya világít valószínűtlen messziségben, egy ország napkeleten, ahol a kizsákmányolást és a nemzetiségi elnyomást, a faji gyűlöletet megszüntették. Nem igaz az, hogy a szocialisták a haza ellenségei! A fő baj a nagybirtokrendszer, a feudális csökevények, a kíméletlen finánckapitalizmus. Nem igaz az, hogy minden baj forrása Trianon!

A „Népszava" becsületes újság. De a „Társadalmi Szemle", a „100%", a „Gondolat" még becsületesebb. Az irodalom világa tárja föl az igazságot, az élet értelmét. A jövő útja a szocializmus, a kommunizmus felé vezet. Wells, France, Shaw, Barbusse, Gorkij is erre felé tekint. „Miért kommunista ön?" — kérdi Malreaux „Hódítók"-jában valaki. „Emberi méltóságból" — hangzik a felelet. Igen, az igazságot ezek az írók mutatják.

A legnagyobb Ady. Szabó Dezsőt szereti. De mikor a könyvtár folyóirattermében leül, Németh László „Tanú"-ja után nyúl először. Mégis, mintha Vámbéry Rusztem „Eretnek magyarázatai" jobban kifejeznék az igazságot... Ám az írók sokat szépítgetnek a dolgokon. Olyan érzéseket tulajdonítanak alakjaiknak, amilyeneket azok nem érezhetnek. Olyan mondatokat mondatnak velük, amilyeneket azok nem mondhatnak. Mert a valóságban az emberek másként viselkednek. De van egy kivétel. Van egy író, aki őszintén megírja a valóságot: Nagy Lajos, ez a keserű, gúnyoros ember, ő lát a legtisztábban, ő a hiteles író. Másik írói eszménye: Bálint György. Tőle tanult meg felháborodni. A hiteles költő József Attila. Három nagy tudósa van az emberiségnek: Darwin, Marx és Freud. A zenét a fiatalember nem ismeri. A képzőművészetet szereti. A filmet érti, néha rendező szeretne lenni: Gyakran úgy érzi, írnia kellene. Ilyenkor bensőjében „szorongatóan keveredik a közlés szívdobogtató vágya és a tökéletlenségtől való mély félelem".

II.

RIPORT KELETRŐL

1942—1943

1942 októberében, egy napon íróasztalomnál ülök a Kultuszminisztériumban.

Bejön a szobámba Keresztúri Pista tanító barátom, és csendes, fátyolozott hangján így szól:

— Te Károly, akarsz velem jönni Oroszországba?

A meglepetéstől nem jutok szóhoz.

— Nem a frontra mennénk — folytatja. — Hátul leszünk a repülősöknél... én leszek a századparancsnok, te a helyettesem...

Agyamban átvillannak a lehetőségek. Végre megismerhetem az új világ egy darabját... az orosz embereket... városokat... a vérző Oroszországot... Gorkij, Dosztojevszkij, Tolsztoj hazáját... a végtelen földek és végtelen szenvedések országát... a bolsevista rémet... a szovjet paradicsomot... azt az országot, amit eddig csak gyűlölettől és félelemtől vagy féltéstől és rajongástól elfogult véleményekből ismertem... most megismerhetem az igazságot... saját szememmel láthatom... saját szememmel...

— Megyek Pistám! Megyek! Mikor indulunk?

Néhány nap múlva megkapom a behívót. Körülöttem mindenki sápítozik, sajnálnak, féltenek, tanácsokat adnak. Nem sejtik, hogy önkéntes vállalkozásról van szó, s bármelyik pillanatban kérhetném felmentésemet.

De én bevonulok, mert találkozásom van a történelemmel.

1942 november 20. Masírozik a 2. repülődandárhoz tartozó

1. repülőtér-építő munkásszázad Gödöllőn a bevagonírozáshoz. A polgári iskolából kanyarodunk ki a HÉV sínein át az országútra. A hangulat elfogódott. Semmi ének, semmi lelkesedés, semmi görögtűz. A fiúkat inkább a messzi felfedezőútra, a veszélyes, de érdekes kalandokra vállalkozók izgalma fűti, amolyan legényes, csakazértis hangulat, a hadba induló magyarok hányavetisége. Panaszkodás és ellágyulás ilyenkor férfihoz méltatlan volna. A vasútállomáson már vár a szerelvény. Lovakat, szekereket, agregátorokat, szivattyúkat, repülőtérépítéshez és fenntartáshoz szükséges anyagokat rakunk be a vagonokba. Mikor már minden kész, és a várható izgalmakra való tekintettel a „gyógyszerként" magunkkal hozott rumot is erősen megkóstolgattuk, a vonat elindul. A tisztikar személykocsiban, a legénység marhavagonokban utazik. Budapest, Szob, Galánta érintésével a Vág völgyén át halad vonatunk. Lengyelországban temérdek és végtelen sínpárú állomásokon, katonai szerelvények, vagonsorok, váltók, szemaforok mellett, vízért szaladgáló és szükségletüket végző katonák, vasutasok, konzervdobozok, pályamunkások között, Radom, Breszt Litovszk, Baranowicze, Minszk, Bobrujszk, Gomel, Brjanszk, Harkov vonalán zötyögünk. Időnként felrobbantott hidakat és kisiklatott, felgyújtott vasúti kocsikat látunk.

Az úton oroszul tanulok. Egy állomáson észrevesszük, hogy közönséges fegyenceket szállító szerelvénnyel vagyunk összekapcsolva. Ezek, mint mondják, hősi cselekedeteikért majd amnesztiában fognak részesülni. Egyelőre azzal hívják fel magukra a figyelmet, hogy éjjel, valamelyik óriási oroszországi pályaudvaron, ahol szerelvényünk sokáig vesztegel, kilopják a váltóból a lámpát, mire a német vasutasok lármát csapnak. A tisztek keresik a lámpát és a tolvajt. Az egyik meggyanúsított fegyenccsoportot a sínek mellé állítják, és csőre töltött, szuronyos puskákat szegeznek a mellüknek.

— Ki vette ki a lámpát, utoljára kérdem!? — hangzik egy tiszt elszánt kiáltása. A szívem vadul dobogni kezd arra a gondolatra, hogy ez az őrült még tüzet vezényel itt a sínek között, hiszen ezek a fegyencek szabotázzsal vannak vádolva. De nem,

Indulás Gödöllőről

a lámpa közben valahonnan előkerül, a németek káromkodva eltűnnek, a rabokat visszahajtják vagonjaikba, szerelvényünk indul tovább.

Bresztnél sokáig áll a vonatunk, kiugrok egy kis sétára, orosz földet látni. Erősen fagy. Az állomástól nem messze repülőtér. Egy csoport zsidó földmunkán dolgozik. Géppisztolyos német tábori csendőr őrzi őket. A csupa csont és bőr emberek mozgó rongyhalmaznak tűnnek.

Ahogy hajladoznak, megzörrennek a spárgával derekukra erősített konzerves dobozok. Nyilván ebből isszák a répalevest, amit időnként kapnak. Kenyérdarabot veszek elő a zsebemből, és megindulok feléjük. A német észreveszi szándékomat, és rámkiált, ne közelítsek, tetvesek! Oda dobom a kenyeret, és távozom az élő halottak közeléből. Vajon hány óra választja el őket a tömegsírtól?

Harkovot csak messziről látjuk, de néhány fényképet csinálunk a város szélén robogó vonatból, mert a látvány egészen

hihetetlen. A városszéli földszintes házacskák mögül kimagaslik egy metropolis felhőkarcolóinak lenyűgöző tömege.

Észak felé megyünk. Belgorod. Végállomás. Kirakodunk. Itt éjszakázunk. Első dolgom szétnézni a városban. Futó benyomásaim: fejkendős, szőrcsizmás, napraforgó magot áruló asszonyok, sok gyermek, kevés férfi, romok, kiégett házak, szétbombázott üzemek. Megtudom, hogy a színház este előadást tart. Ide el kell mennem, igen, már az első este, amit itt töltök, mert ki tudja, lesz-e még rá alkalmam? A közönség főleg német katonaság, néhány fiatal orosz fiú és leány. Borzalmas hideg van, s a teremben nem fűtenek. A zongorista kesztyűben játszik. Felmegy a függöny. Vidám jelenetek, zeneszámok után, bájos, gyönyörű testű fiatal lányok fürdőruhában bemutatnak egy táncszámot, valami átmenetet a balett és az akrobatika között. Nem tudunk hova lenni a szépség, ügyesség, fiatalság, erő, erotika e mutatós keveréke láttán. Fokozza a helyzet bizarrságát, hogy mi köpenyben, sáljainkba burkolva majd megfagyunk, ők pedig mosolyogva, úgyszólván meztelenül szökdécselnek a színpadon.

Előadás végén lelkesülten, izgatottan tárgyaljuk első oroszországi élményünket. Van, akit a „ruszki bárisnyák" igéző szépsége, művészi, könnyed tánca ragadott el, másokat a lányok esetleges szüzessége izgat. Én a közönségre gondoltam, a bambán, unottan bámuló németekre, magunkra, az én kekiruhás magyarjaimra, akik itt békés polgár módjára, hálás taps kíséretében vettük át az orosz nép ajándékát művészetben és humorban, hogy visszaadjuk vérben, könnyben és szenvedésben, mert ez a mi küldetésünk és nem a tanulmányút ...

December első napja. Kivagonírozzuk a lovakat, befogjuk a szekerekbe. A vagonban tíz nap alatt teljesen leromlottak, alig akarnak húzni. A reptéri anyagokkal terhelt 16 vagont és 10 főnyi őrséget Bugyi Mihály tizedes parancsnoksága alatt hátrahagyjuk a belgorodi vasútállomáson, és a század gyalogmenetben útnak indul az ilovszkojei repülőtér felé. Két-három kilométer után kitűnik, hogy a jeges úton a lovak nem bírják felhúzni az emelkedőkre a szerelvényekkel, csomagjainkkal,

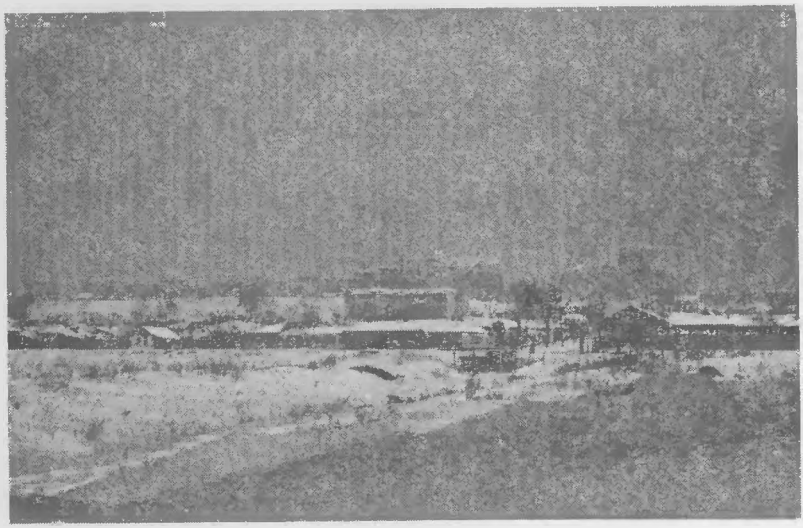

Harkov

szerszámokkal megrakott szekereket. Nekünk kell tolni a kocsikat. No, ez jól kezdődik! Felrakjuk az otthonról hozott szántalpakat a kerekek helyére, de így sem javul a helyzet. Kitűnik, hogy lovaink teljesen alkalmatlanok erre a terepre, a szánkósított szekér sem jó, ide olyan könnyű, alacsony, egylovas szán kellene, amilyen az oroszoknak van. A hideg rettenetes, félelmetes, mert fúj a szél is. Falu, torony nem látszik. Nincs egy fix pont az egész látóhatáron, csak a végtelennek tűnő hómező mindenütt. Egyetlen emberrel sem találkozunk. Néha egy-egy behavazott romház-csoport előtt haladunk el, amiből sejtjük, hogy itt valamikor település volt, aztán megint semmi, csak megyünk, fázunk, isszuk a rumot. Kezdjük érezni, hogy köpenyünk, bakancsunk, bilgericsizmánk, sapkánk, egész öltözékünk Gödöllőre való és nem Oroszországba. A szél szemünkbe vágja a havat, a szürkés fellegek szinte a földdel egybefolynak, így még vigasztalanabb, végtelenebb a táj. És ezt a földet akarják a németek elfoglalni? Hol az az erő, mely nagyobb

mint a csendnek, a hidegnek, a hónak, a messzeségnek ez a végtelensége? Összeszorul a szívem, mégis fel kell kacagnom a groteszk hasonlaton: a grand armé vonulására emlékeztet századunk nyomorult vánszorgása . . . és máris nyúlok a rum után.

Korocsán szálláskeresés közben betértünk egy házba. Barátságosan fogadnak. A tiszta, ízléses szobában kellemes meleg, a falon gitár. Az anya mosolyog, a serdülő lány hellyel kínál. Bejön a kisgyermek is. Kérdezzük, hol a férj? — Na frontye. — A lány leveszi a gitárt, és egy-két dalt penget. A magyar katonák mosolya kíséri. Próbálunk gagyogni velük, de inkább csak mosolygunk, alig értjük egymást.

Ennek a pár percnek a képe kitörölhetetlen emlékként vésődött agyamba. Pedig semmi sem történt, a jelenet talán egy óráig ha tartott. Először életemben beléptem egy orosz otthonba.

Menetelünk tovább a fagyban. Már csak utunk végcélja érdekel. Novij Oszkolon, Bugyonnojen át december 6-án végre megérkeztünk Ilovszkojéba. A falu szélén, néhány házban elszállásoljuk magunkat. A parasztok csendesek, alázatosak. Keresztúri Pistával lakom egy elég rendes, padlós, a mi parasztházaink első szobájára emlékeztető szobában. Még a hosszú lóca is megvan. Első éjjel oda ágyazok magamnak.

Ilovszkojei életünk során a dandár igyekszik minél több embert vezényelni parancsnoksági és reptéri munkára, mi igyekezünk ezt elhárítani, mert sok a gyengélkedő, és kell az ember a konyhára, a vételezéshez, szekér-, szánkójavításokhoz, őrségbe stb. is. Vételezni a németekhez járunk Alekszejevka-Nyikolajevkába, ahol vasútállomás is van. Lovaink nem bírják a klímát, és nincs takarmány. Óriási asztagokban hever az elcsépeletlen búza a határban, de a németek nem engednek hozzányúlni. Egyik körletünkben egy nap tűz üt ki, a fiúk nagyon befűtöttek a kemencébe, s a szalma tüzet fogott. A fából és nádból épült házacska hamarosan leég. A paraszt sír és jajveszékel, de nem lehet a házát megmenteni.

A nyelvi nehézség bénít. Mennyi mindent szeretnék megkérdezni például a tanítónőtől, aki most nálunk van és Keresztúri

Pistával beszélget. Pista tud valamit tótul, ez a közös alap. Mikor a nő elmegy, Pista dünnyögve ismeri el kedvességét és értelmességét, de megjelenéséről lesujtó a véleménye. — Nálunk, Rákosligeten a cselédlány is különbül öltözik — jelenti ki. Engem a tanítónő vidámsága, egészsége megjelenésétől függetlenül gyönyörködtetett.

Ezt a látogatást csakhamar másik követi: két tanító jött Nyikolajevkáról, akik az itteni népoktatást akarják megszervezni. Vattás kabátjukban, totyogó valenkijükben ezek is szegényesen hatnak Pista szemében, de én már kezdem sejteni, hogy ők öltöznek célszerűen, és a mi testhezálló öltözékünk inkább a gödöllői korzóra való, mint Oroszországba.

Vasárnap a parasztok, főképp az asszonyok, templomba mennek. Valamennyi asszony kivarrott, derékba szabott bárány-bőr-bundát visel, pontosan olyat, amilyet nálunk a főszolgabírók és úriemberek. Csak bámultam.

Az újévet nagy ivászattal ünnepeljük, általános lövöldözés közepette. Másnap Keresztúri parancsot kap, hogy hozassa be a még ottlevő 11 vagon anyagot az Alekszejevka-Nyikolajevkai állomásra. Én kapok utasítást a parancs végrehajtására. Katonaládámból kiveszek egy kis kofferra való ruhaneműt, átveszem a nyílt parancsot, Basa János őrvezető, a legényem, még gondoskodik cigarettáról és rumról, s így felszerelve Valujkin és Kupjanszkon át, január 3-án megérkezem Belgorodba.

Visszaérkeztem tehát első élményeim városába. Már fölényes biztonsággal, teljesen otthonosan mozgok az állomáson. A vagonok ugyanott állnak, ahol hagytuk. A vagonőrök: Bugyi tizedes, Somlai őrvezető, Szabó, Pálfalvi és a többiek kíváncsian és igaz örömmel fogadnak. Ők már teljesen berendezkedtek a vagonéletre, megszervezték a városbajárást, a lakossággal a cserekereskedelmet, egyiknek-másiknak még nőismerőse is van. Nem nagyon örülnek a hírnek, hogy előre kell mennünk. Node, nincs semmi baj. A Bahnhofsoffiziernek (a pályaudvari parancsnokság tisztje) egyelőre fogalma sincs arról, hogy mikor tud mozdonyt adni, mikor állíthat össze egy szerelvényt Alekszejevka felé.

Szállást szerzünk legényemmel, Basával, és elkezdem a társadalmi életet. Cudar hideg van, a járda jeges, de a korzón ott sétál Olga Nyikolajevna, egy mosolygós, gömbölyű „bárisnya", akivel másnap színházba megyek, majd megismertet családjával, kislányával, rokonaival. Olga keménykötésű bőbeszédű, szenvedélyes, őszinte asszonyka, és én gyorsan haladok előre az orosz nyelvben. Pár nap alatt megtudjuk egymásról mindazt, ami lényeges. Nem titkolózunk, mert érezzük, mindketten felfedező úton vagyunk. Olga nyíltan megmondja, hogy komszomolka volt és bolsevik. A németek a bevonulás utáni tisztogatás során őt is lefogták, és már az akasztófa alatt állt, amikor valamilyen okból — amit elbeszéléséből nem értettem meg — szabadon engedték. Sokat beszélt arról, milyen jól élt a háború előtt, mi mindene is volt, istenem! szép lakás, ruhák, rádió, ékszerek, prémek. Oh Karl! most ez a vacak patyifon (gramofon) van már csak mindezekből, a többit „nyemecki zabráli"...

Pár nap alatt átalakítom életemet, és mint orosz novellahős, Karl Sztyepanovics, egy ukrajnai városka csinovnyikjaként, szemagont iszom, táncolok a patyifon szolgáltatta zenére, reggeltől estig szemecskét köpködök, és este karonfogva megyek Olgával a színházba. Máskor meg a pöttömnyi kislányt vezetem az utcán valami rokonhoz, azután Olgával ismerősöket keresünk fel.

Olgával nem lehet vitatkozni a háború kimeneteléről.

— Jön a Vörös Hadsereg, már jön is, nyemecki lesz mind kaput!

— Hát velünk akkor mi lesz? — kérdem ijedten.

— Majd megmondom, hogy titeket ne bántsanak, magyarszki soldat karós!

— No jól van, jól van, Olga, de a németeknek sok ágyúja, tankja, repülőgépe, bombája van!

— Nekünk több van! — kiált fel szenvedélyesen, aztán hozzáteszi: a németek már most szaladnak, kaput, otsztuplényije... otsztuplényije...

Olgának, úgy láttam, nemcsak hite van, értesülései is lehetnek. A parancsnokságon egyre izgatottabbak a tisztek, s a

A belgorodi állomáson

pályaudvaron a németek csak legyintenek sürgetéseimre. Valami zavar lehet, hiszen ezeket az ágyúkat sem azért hozták Oroszországba, hogy a belgorodi pályaudvaron lepje be a hó és egye a rozsda. Ezek továbbítása legalább olyan fontos volna, mint a mi szerelvényünké, de úgy látszik „valami bűzlik Dániában".

Továbbításra váró ágyúk

Január 16-án jön a hír: az oroszok áttörték a frontot! Először a dandár gépkocsitisztje, Ludvig zászlós fut be kelet felől Belgorodba. Elvisz 5 hordó benzint. Nagy kincs most a mi 4

vagont megtöltő 225 hordó benzinünk! Fráter ezredes parancsára az egész benzinkészletet igénybe vette Pünkösti vezérkari százados. Már csak 6 vagon anyag marad és 1 vagon a szállítmányőrség részére.

Közben egyre érkeznek a visszavonulók kisebb-nagyobb csoportjai. Honvédek százai, akiknek elfagyott kezük-lábuk, rongycsomókba burkolt bakancsban, bicegve, eltorzult, borostás arccal, koldus módjára vánszorognak Belgorod utcáin. Jönnek olaszok is, nevetséges kurta köpenyeikben, tarka takaróikkal vállukon, vékony bakancsaikban, összefagyva. Jönnek zsidó munkaszolgálatos egységek, valószínűtlenül fegyelmezett állapotban. Rengeteg német gépkocsi, tank, szerelvény áramlik szakadatlanul hátrafelé, mintha a háború már befejeződött volna és Berlinig meg sem akarnának állni. A magyar hadseregparancsnok, vitéz Jány Gusztáv is megérkezik, és kibocsátja hírhedt, őrjöngő parancsát: Szégyenletes módon megfutott a magyar hadsereg, cserbenhagyta a hős német szövetségest. Ilyen gyalázatot még nem hoztak katonák magyar fegyverekre. De nehogy azt higgye valaki, hogy hazamehet! Semmiféle fagyás, betegség nem jogcím a hátrálásra! A szétszórt alakulatokat össze kell szedni. Vorosba a gyülekező hely. Itt kell újjászervezni a csapatokat. Ennek vonalától nyugatra egy alakulat sem hátrálhat. Fokozott mértékben meg kell követelni a tiszteletadást. Felhajtott gallérral senki sem járhat. Aki parancs nélkül hátrál, azt agyon kell lőni. Azt az egységet, mely parancs nélkül visszavonul, fel kell koncolni!

Látom, hogy az orosz lakosság könnyes szemmel nézi és tárgyalja a kapuk előtt vékony köpenyben, vékony bakancsban bicegő, elfagyott kezű rokkantak nyomorúságát. Behívják a katonákat, enni adnak a tehetetlen, árva magyaroknak, megteáztatják őket, mert a szenvedés megtanítja az embereket a szeretet törvényére.

Január 30-án végre beérkezik Nagy László őrvezető vezetésével az én századom töredéke, 52 főnyi legénység és 3 lovas szánkó. A viszontlátás öröme határtalan. Az elgyötörtek szörnyű napokról számolnak be: január 18-án Ilovszkojet már körülvették

az oroszok. A századot kivezényelték a bunkerekbe, lövészárkokba. Még az ottlevő pilótákat is bevetették. Iszonyú akna- és géppuskatűzbe kerültek. A századból is vagy tizen ottmaradtak. Közben a falu kiürítése, a visszavonulás is megkezdődött. Aknatűzben pakoltak föl a szánkókra, és futottak kifelé a körletből. Keresztúri főhadnagy a század egy részével más irányban tört ki a faluból, és Jány parancsa szerint Vorosbára vonul, de ők a németekkel együtt Belgorodnak jöttek, azon az úton melyet már ismertek. Az ingerült és káromkodó németek gyalázatosan viselkedtek az úton. Disznó magyaroknak nevezték, s a minusz harminc fokos hidegben kizavarták éjjeli szállásaikról a mieinket. A gépkocsikra, tankra kapaszkodóknak puskával vertek a kezére. Vételezni nem tudtak, mert nem volt tiszt velük. Novioszkolban melegruhát, szőrcsizmát akartak szerezni egy raktárból, ahol tízezerszámra volt feltornyozva a sok ruhanemű. A németek nem engedték őket oda, hanem felgyújtották az egészet, nehogy az oroszok kezére kerüljön. Döglött lovak húsán éltek az úton. Hátrányos helyzetben voltak egyébként is, mert tiszt nélkül nem tudtak maguknak semmit sem kiverekedni. A tisztek ugyanis óvatosságból leszedték rangjelzésüket, attól tartva, hogy fogságba kerülnek. Azt hitték, az oroszok kivégzik a tiszteket. Nagy Laci

Búcsú Olgától

végül is megunta a dolgot, szerzett egy tiszti bőrkabátot, és elpiszkolódott őrvezetői csillagját ettől fogva mindenki hadnagyi rangként tisztelte, mert kiállása, fellépése kifogástalan tisztre vallott . . .

— Csakhogy megtaláltuk ezeket a vagonokat! Zászlós úr, vigyen haza bennünket — kiáltották, amikor megláttak —, már úgyis vége a háborúnak, ezt a futást nem lehet megállítani . . .

Gyorsan helyet csináltunk az elgyötörteknek, az anyagot összeraktuk négy vagonba, háromba pedig az embereket és a lovakat helyeztük el.

Már Belgorodot is ürítik a németek. Vagonjaikat ide-oda tolatják. Hamarosan útnak indítanak bennünket Harkov felé.

Búcsút veszek Olgától. Kikísér a vagonokhoz, és megvárja amíg elindul a szerelvény. A kofferemből kiveszem az egyik tarka ingemet, és neki ajándékozom. Ő dedikált fényképét nyújtja át cserébe. Kezet rázunk, összeölelkezünk. Azt mondjuk, doszvidanye . . . Csak azt nem tudjuk, hogy ez a viszontlátás hogyan és mikor fog megtörténni. Igazad lett Olga . . . nyemecki, magyarszki kaput, jön a Krasznaja Armija . . .

TEHERVAGONBAN HAZAFELÉ

Estére már Harkovba érkezünk. A várost elsötétítették, orosz felderítőket keresnek a fényszórók. Néha egy-egy robbanás hallatszik. A 2. repülő-dandárparancsnokság már itt székel. Jelentkezem Pogány őrnagynál. Parancsa ez: a szállítmány anyagát Poltaván adjam le a 4/1 bombázó század parancsnokának, Inokay századosnak, a legénység pedig vonuljon Vorosbára. Másnap orvosi vizsgálatra megyünk, 13 katonát fagyás és idős kor miatt hazaküldenek kórházi kezelésre és leszerelésre.

Városnézésre nincs idő. Csak az állomás és a dandárparancsnokság közötti útvonalat láthatjuk, a lebombázott, kiégett házak sorát.

— No itt is sok nyemecki plenij (német fogoly) fog dolgozni

Felrobbantott víztorony

háború után, amíg a rengeteg romot felépítik — jegyzi meg Bendiner gyalogos. Szerelvényünk végtelen ukrán hómezőkön robog. A parancs szerint Vorosbára kell mennünk, de valahogy az az érzésünk, hogy ezek a vagonok Budapestre visznek bennünket. Egyszerűen értelmetlen, hülye dolog lenne máshova mint Budapestre utazni.

A poltavai állomáson megbámuljuk a felrobbantott víztornyot, az állomáson vételezünk a németektől, aztán bemegyünk vételezni a magyaroktól. Két menetlevelünk is van, egyikre a németek adnak enni, a másikra a magyarok. A poltavai állomáson két fázó, árva magyar jelentkezik nálam, egy pillanat alatt felismerem, hogy egyikük zsidó munkaszolgálatos. Úgy is van. Czaler Bernátnak hívják, alakulata a 101-es munkásszázad. Felveszem őket azzal a kijelentéssel, hogy majd Vorosbán jelentkezzenek a személyi irányítónál. Az egyik katona már Poltaván le is lépett. Czaler jött velünk tovább.

Útközben, városba menet megállunk a poltavai csata emlékműve előtt. Én még időt szakítok arra is, hogy a közeli múzeumba benézzek.

A dandárparancsnokságon azt az újabb parancsot kapom, hogy az anyagot Kievben adjam át a 2. szállítószázadnak, azután a legénységgel vonuljak Vorosbára. A parancsnokság rendelkezésére a vagonok anyagaiból és a kátránypapírból kiadtam egy mennyiséget Marnó századosnak és Barócsy hadnagynak, a cementet pedig kirakattam, hogy a felszabaduló helyre a repülőszertár értékesebb anyagát felrakhassuk. A repülőszertár anyagát Hullay zászlósnak Budapestre kell vinnie, hogy ott leadja a szertárnak. Huszonegy főnyi legénység utazik vele. Egy részünket tehát valóban Budapestre irányították! Most már csak bátorság és ügyesség kérdése, hogy az *egész* szállítmányt hazavigyem. Nem csinálok nagy titkot tervemből. A részletek kidolgozására szervezek egy kis tanácsot, amely Somlai és Detári őrvezetőből, Bendiner gyalogosból áll. A készülő maffiához biztosítom Hullay zászlós jóindulatú semlegességét. Alapelvként leszögezzük, hogy körültekintően fogunk ügyelni az okmányszerűségre, az események pontos rögzítésére, a pontos hely- és időmegjelölésre, s megtudakoljuk a parancsnokok neveit, mert a hadbíróság előtt nem lehet majd halandzsázni a hadműveleti területen parancsot megtagadó szökevénytisztnek.

Ezt nemegyszer elismétlem a fiúknak, akik bólogatnak, hogy pontosan így van ... Tekintetükből a hálának, szeretetnek,

hazakívánkozásnak, békevágynak, rendszerellenességnek, antimilitarizmusnak olyan őszinte vallomását érzem felém áradni, hogy becsületbeli ügyemnek tekintem a vágyott cél elérését: Budapestet.

A vonatkerekek zakatolása ritmust ver a szívekben is, s minduntalan dal fakad a szökevények ajkán:

Fekete gőzös, vigyél vissza a hazámba,
Sej, hadd hajtom a fejem az édes
rózsám vállára . . .

Február 12-én Kiev előtt öt kilométerre, Darnicán megállt a vonat. Jelentkeztünk a Bahnhofsoffiziernél, és megkérdeztük, mikor érkezünk Kievbe? — Bizonytalan, mondotta, mert a vonal, és az állomás is túlzsúfolt. Szerelvényünket akkor már egy 70 tengelyes német „Bauzug"-hoz csatolták. Ennek a parancsnoka nem tudta utazásunk végcélját, mert állomásról állomásra kapta a további irányítást. Szállítmányunk éjjel elindult Darnicáról. Vártuk, mikor érünk Kievbe. De a vonat már vagy negyven kilométerre elhagyta a várost, amikor nyílt pályán megállt. Érdeklődésünkre a vonatvezetőtől azt a választ kaptuk, hogy nem megyünk Kievbe, hanem ezen a vonalon haladunk tovább. A mostani vasúti személyzet Kowelig kíséri a vonatot, ahol újabb utasítást kapnak.

A vagonban

Február 14-én Kowelben azonnal jelentkeztünk a szá-

zadosi rangban levő Bahnhofsoffiziernél, aki meglepetésünkre már tudott rólunk, és közölte, hogy rövidesen indulunk Helmbe. Este hétkor érkeztünk oda.

A pályaudvar-parancsnokságon ezzel fogadtak: „A hét magyar vagont Varsóba irányítottuk". Kértük, adjanak erről valami igazolványt, minthogy bennünket tulajdonképpen Poltaváról Kievbe irányítottak. Kaptunk is egy Wermacht menetlevelet Varso-Ostig. Ezt a menetlevelet Varsó-Ostban bevonták, és a Bahnhofsoffizier kijelentette, hogy Varsó repülőterére, Okicsiba irányítanak, ahol a szerelvényt a német katonai hatóság át fogja vizsgálni. Kértük, hogy a szerelvény egyik részét küldje Kievbe, eredeti parancsunk szerint. Erre nem volt hajlandó, s ezért elhatároztuk, felkeressük a varsói magyar összekötő tisztet, von Kölber főhadnagyot, aki a Reichshof Hotelban tartózkodott.

Útközben, természetesen, körülnéztünk kicsit a városban. A Prága nevű városrészből a Visztula hídján mentünk át Varsó Belvárosába.

Amikor megláttuk a varsói villamost, tüstént kedvet kaptunk, hogy kipróbáljuk. Már csak azért is, hogy összehasonlíthassuk a pestivel. Erre a lefényképezett kocsira később még annyian szálltak fel, hogy Bendiner meg is jegyezte: Hát a Nagykörút ehhez képest semmi! Megállapítottuk tehát, hogy a villamosok zsúfoltsága tekintetében Varsó felülmúlja Budapestet.

Ritka az épségben levő középület. Ez a szép templom kivétel, ezért megörökítettem.

Most átadom a szót *Karinthy Frigyesnek.*

„Teve. Ez egy nagyon kedves igaz történet. Azért kell hangsúlyozni, hogy igaz, mert valószínűtlen. Viszont, hogy megtörtént, éppen az teszi valószínűvé: e fantáziátlan világban már csak a valóság produkál néha valami kivételest. Címe ez is lehetne: Véletlen . . ."*

Bizony, bizony Hullay zászlós, Somlai őrvezető és Novák zászlós képzeletében egy életen át úgy fog szerepelni Varsó,

* Karinthy Frigyes: A teve.

A varsói teve

mint aminek a romokon, zsúfolt villamosokon, a Visztulán kívül legjellemzőbb alkatrésze a lengyel puszta ősi barma, egy „telivér pompás dromedár".

Miután jól kibámészkodtuk magunkat, megkerestük a Reichshof Hotelt. Vagy másfél órai várakozás után 18 óra 55 perckor von Kölber főhadnagy úr megjelent a hallban. Előadtam a tényállást. Nagy hatalma neki sem lehetett, mert már előre kijelentette, hogy az irányítást a németek intézik, de mindenesetre megpróbál tenni valamit az ügy érdekében. Megállapodtunk, hogy másnap délelőtt fél kilenckor ismét felkeressük. Éjjel azonban elindították szerelvényünket, és a reggeli órákban Okicsiba érkeztünk. Megérkezésünk után egy német bizottság átvizsgálta a szerelvényt. Keveselték, hogy a 79 ember részére mindössze két és fél vagon áll rendelkezésre, ezért egy német személykocsit csatoltak a szerelvényhez. Majd behivattak az állomásra, és a Bahnhofsoffizier a katonai parancsnok rendeletére közölte, hogy a szállítmány nem Budapestre irányított részét

is a szerelvényhez csatolta. Kissé aggódtam, hiszen a parancs értelmében nekem Kievbe kellett mennem. Megnyugtatott, hogy nem követünk el szabálytalanságot, mert csak a Hullay-féle részleget irányították Budapestre, de a vonalak túlterheltsége miatt a Novák-féle részleget nem tudják visszafelé, Kievbe küldeni. Majd a legközelebbi magyar irányító parancsnokságnál, Wienben kérjük a kievi irányítást.

Így aztán vígan robogott tova vonatunk a tavaszodó Lengyelország mezőin. Ezekben a napokban nagyon szerettük a németeket, főképpen a vasutasokat. Pontosan, gyorsan irányították Budapest felé a szerelvényt, sőt meglepetést is szereztek nekünk. Mint egy angol *kék vonat* utasai, egy napon — csodálkozásunkra — Krakkóban ébredtünk fel. Többen elmentünk megnézni a várost. Természetesen elsősorban a szépséges Wawel körül bolyongtunk, de a Belváros középkori hangulatú utcáin is meghatottan lépegettünk. Meglepett a tisztaság, a rend, a sok ép ház. Krakkó, mint

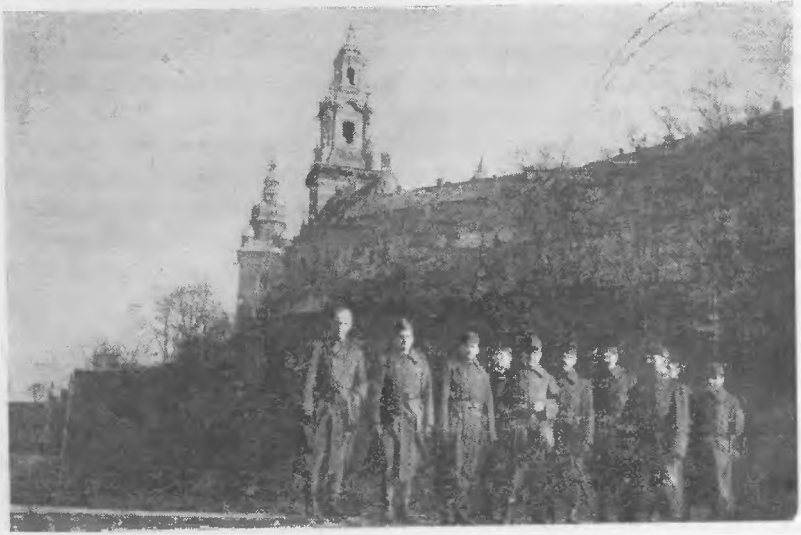

Krakkói csoportkép

egy igazi hinterland, üdén húzódott meg a bombáktól felszaggatott keleti térségben. Valóságos béke szigetének tűnt. De csak futó ismeretséget köthettünk a gyönyörű várossal, mert szerelvényünk bármikor elindulhatott. Épp, hogy köszöntöttük, máris szedtük sátorfánkat.

A Wawel

A hótakaró alól felszabadult, lankás, békés Morvaországon haladtunk át. Az épületek, utak, létesítmények iparilag fejlett, jómódú vidékről tanuskodtak. Közeledtünk Wienhez. A vonat megállás nélkül robogott tovább. Február 23-án Bruckon keresztül Hegyeshalomra érkeztünk. A pályaudvar-parancsnokságon Rosenzweig főhadnagy mély meggyőződéssel jelentette ki, hogy vissza fognak küldeni bennünket Kievbe. Azonnal jelentette az esetet telefonon a vezérkari főnökségnek, s ez úgy intézkedett, hogy a Józsefvárosi teherpályaudvarra irányítsanak bennünket, ahová 26-án hajnalban meg is érkeztünk. Itt átvizsgálták a szerelvényt és az összes poggyászokat. A Hullay-féle 21 ember saját alakulatához vonult be, mi pedig a Tattersallba, a budapesti irányító és hadigondozó parancsnokságra mentünk. Március 2-án az alábbi jelentést küldtem Gödöllőre a 9. bevonulási központnak.

„Jelentem, hogy az 1. repülőtér-építő munkásszázad 46 főnyi legénységével, a dandárparancsnokság rendelkezésére Harkovban hozzám beosztott 10 fő árkásszal, valamint 4 vagon repülőanyaggal, 1943 február 26-án megérkeztem a Józsefvárosi teherpályaudvarra.

Jelenleg a Tattersallban, a budapesti rendészeti és hadigondozó állomás laktanyájában vagyunk. Összesen 56 fő. A század többi legénysége a hadműveleti területen, a vissza-

vonulás okozta áttekinthetetlen helyzetben többfelé szóródott. Tudomásom szerint v. Keresztúri főhadnagy parancsnoksága alatt 40 fő még hadműveleti területen van, 13 főt Harkovból a dandárparancsnokság rendelkezésére hazaküldtek leszerelés, illetve kórházbautalás céljából, a dandárparancsnoksághoz vezényelt 50 fő Kievben tartózkodik, 7 fő Tárnoki szakaszvezető parancsnoksága alatt Vorosbára irányíttatott, 5 fő Belgorodból kórházba került, a hiányzó 59 fő általam ismeretlen helyen tartózkodik, illetőleg az ilovszkojei harcokban elesett."

A jelentés további részében tiltakozom amiatt, hogy a század a Tattersallban büntetésszerű elbánásban részesül, hogy az eltávozást nem engedélyezik, sőt még hozzátartozók sem jöhetnek látogatóba. Majd így folytatom:

„Tudatában vagyok a tiszti becsületnek és a legénység is tudatában van a haza iránti kötelességének. Szívesen visszamegyünk a harctérre, mert tudjuk, hogy ez a Legfőbb Hadúr parancsa, éppen ezért tiltakoznom kell minden olyan eljárás ellen, mely a legénység lelkesedését, harcikedvét csökkenti. Kérek sürgős intézkedést arra vonatkozóan, hogy az említett kifogások orvosoltassanak és a legénység mocskos, rongyos felszerelése, ruházata pótoltassék. A jelenlegi elbánás méltatlan a frontról hazatért magyar honvédekkel szemben, azért az egyébként is megviselt idegállapotban levő legénység hangulatának rosszabbodásáért a felelősséget magamtól elhárítom."

De hiába lármáztam és hazafiaskodtam, panaszainkat csak nem orvosolták. A legénység továbbra sem mehetett ki a városba. Ez csak nekem, mint az ügyek hivatalos intézőjének állt módomban, mert az átadásokon és a különböző kihallgatásokon meg kellett jelennem.

Legtöbbször otthon aludtam albérleti szobámban. Baráti látogatások, ámulattal fogadott villámbeszámolók, forró ölelkezések édes mámorában rémítő gyorsasággal rohantak a napok. Nem érezhettem magam otthonosan, hanem csak úgy, mint aki a belgorodi futás egyik állomásán leszállt a kocsijából, és a városba ment rövid és bizonytalan tartózkodásra, mert bármelyik percben elindulhatott a vonat.

El is indult. Március 6-án szuronyos őrök kíséretében vonatra raktak bennünket, és Lawocznén keresztül 12-én megérkeztünk a kievi pályaudvarra. A kíséret parancsnoka engem egyenesen a 2. repülő-dandárparancsnokság tábori bíróságának adott át, ahol nyomban kihallgattak. Ezután vonulhattam be alakulatomhoz. Az ügyész még egyszer kihallgatott. Magamban nem győztem eleget áldani előrelátásomat pontos feljegyzéseimért. Két hét múlva levél érkezett a századhoz Maróthy hadbíró aláírásával, hogy a lefolytatott vizsgálat alapján felmentettek a függelemsértés és az önkényes eltávozás bűntette vádja alól. Mint a végzésben áll: „Tényként nyert beigazolást, hogy gyanúsított ellenállhatatlan erő közrejátszása folytán volt képtelen a szolgálati parancsot teljesíteni."

GYŰJTÖM AZ ÉLMÉNYEKET

Ezekben a hetekben katonai tevékenységem középpontjában a Keresztúri-féle részleggel való kapcsolat felvétele, az öregebb, beteg, a „nagy menetelésben" legyengült legénység hazaküldése, helyettük pótlás kiküldésének sürgetése, a legénység állapotának feljavítása állt. Eleinte úgy volt, hogy valahova Ovrucs környékére megyünk, ahol Keresztúriék vannak, de aztán megváltozott a terv: ők jöttek Kievbe. A század reptéri munkát nem végzett, önmagunk fenntartásával és adminisztrálásával foglalkoztunk. A tábori posta épületében laktunk, élelmezésileg és illetményileg a repülődandárhoz tartoztunk.

Kiev, ez az ősi város úgy vonzott, mint a mágnes. Naphosszat róttam a tereit, utcáit fáradhatatlanul, mint zarándok a búcsúhelyen. A szent Oroszországot kerestem Aljosa és Ivan, Raszkolnyikov, Csicsikov, Pierre Oroszországát, és az újat, Október országát, Pavel Korcsagin bolsevista Oroszországát. Amit nem kerestem, de amibe lépten nyomon beleütköztem, mint keserves és szörnyű valóságba, az a romváros volt, amivel a Hitler-fasizmus járult hozzá a táj arculatához.

De balga utazó! A műemlékek, kövek csodáiból, házakból,

palotákból akarsz te megítélni egy világot, anélkül, hogy a falak közt élő embereket megismernéd?

Nézd, hogy zsibonganak itt a Sevcsenko parkban körülötted a vidám fiatalok, gyermekek, srácok, lányok és megint lányok végtelen sorban, nevetgélve, egészségesen, csintalan szertelenséggel, lármásan, akik már itt születtek, akik bolsevik nevelést kaptak . . . ezeket ismerd meg . . . kérdezd ki őket, mit tanulnak az iskolában, a szülői házban, figyeld meg, hogy beszélnek egymás között, hogyan élnek, milyenek valójában ezek a mai orosz fiatalok?

Ez a vágyakozás égetett, ez a kíváncsiság furdalt szüntelenül, ezért vettem elő orosz nyelvkönyvemet minduntalan, és tanulgattam belőle kész mondatokat. Ezért szólítottam meg azt a két vidám leányt is az utcán, hogy emberi kapcsolatom is legyen Kievvel, belülről is lássak valamit a „titokból". Csak akkor nyugodtam meg, amikor már az egyik fiatal nő harmadik emeleti kétszobás lakásában ültem a mécsessel megvilágított asztal mellett, és az én Zsenyám a „Katyusa"-dal szövegét magyarázgatta szótár nélkül, nevetve, kezével mutogatva, körülírva. — Mondd, Zsenya, mit jelent ez a szó, hogy bereg? — Tudod az olyan magas rész a folyó mellett . . . — mutogatta kézzel, lábbal. — És mi az, hogy tuman? — Az pedig olyan, mint ami fönt van magasan, olyan mint a felhő . . .

Egy szép régi templom Kievben

Igen, ezek a fiatal oro-

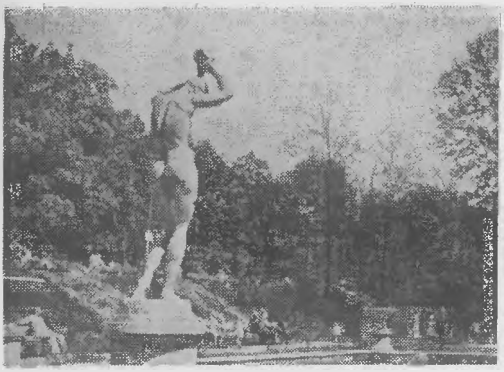

A Sevcsenko park

szok sem mások, mint én. Vidámak, szenvedélyesek, szeretik a hazájukat, boldogok és néha boldogtalanok, csak úgy mint az emberek általában a földön. Talán a nők keményebbek, szívósabbak, mint a mi nőink...

Ismeretségi köröm most már bővült, Zsenya bemutatta barátnőjét, majd másokat is.

A Szovjet Hadsereg végső győzelme egyikük előtt sem volt kétséges. Bennünket, magyarokat nem kezeltek ellenségesen, de a németekkel való érintkezést tisztátalan dolognak tartották. Velem meglepően bizalmasan beszéltek. Irodalmi műveltségük meglehetős. Puskin, Tolsztoj, Dosztojevszkij műveit általában ismerték. A „Csendes Don" Grigorijáról és Akszinyájáról majdnem mindenkivel tudtam beszélni. Egy nagyon szép, sudár fiatal lány, Nagyuska részletesen elmesélte az „Anyegin" tartalmát.

Egy naponellátogattam az Egyetemi Könyvtárba. Fölöttébb érdekelt, hogy vajon az oroszok menynyire ismerik hazámat, tudnak-e valamit például Petőfiről. Örömömre megtaláltam a katalógusban Petőfit. Kihozattam. Lunacsarszkij fordította oroszra. Kezdetleges

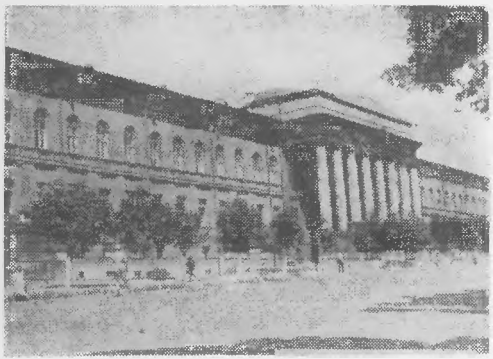

A kievi egyetem

tudásommal kibetűztem az „Anyám tyúkjá"-t. Aztán, csak úgy találomra, végig böngésztem a katalógus magyar anyagát. Jókai-, Mikszáth-, Madách-fordításokra akadtam. Sűrűn találkoztam Hidas Antal, Illés Béla és Mácza János nevével.

Találtam később egy 1930-ban kiadott „Lityeraturnaja Enciklopegyiá"-t. Szerkesztette Lebegyev—Poljanszkij, Lunacsarszkij, Nuszinov, Pereperzev, Szkripnik. Adyval 100 sorban foglalkozik. „Petőfi után a legjelentősebb magyar költő" — írja. Méltatja forradalmi költészetét, és hangsúlyozza a munkásosztály iránti rokonszenvét. Babitsról nem találtam ismertetést. Kosztolányival 45 sorban foglalkozik. Megemlíti a „Zsalobi bednovo rebjonká"-t (A szegény kis gyermek panaszai). „Apolitikus költő", írja a szerző, Lányi Sarolta.

Arany Jánosról 90 sort találtam. A „Magyar irodalom" címszót Mácza János, a „Magyar nyelv" címszót Bubrih nyelvész írta. A forrásmunkák között megemlíti Simonyi Zsigmond, Gombocz Zoltán, Balassa József, Szinnyei József nevét. A „Magyar irodalom" címszó alatt, 7 oldalon keresztül, Balassától kezdve felsorolja Ilosvai Selymes Pétert, Zrínyit, Gyöngyösit, Pázmányt, Mikest, Kazinczyt, Martinovicsot, Kármánt, Bessenyeit, Kisfaludyt, Csokonait, Vörösmartyt, Jósikát, Eötvöst, Madáchot — aki az utópista, romantikus „magyar Faustot", „Az ember tragédiájá"-t írta —, Jókait, Gyulai Pált stb.

A XIX. és XX. század magyar regényírói között felsorolja Ambrus Zoltánt, Herczeg Ferencet, Krúdy Gyulát, Molnár Ferencet, Bródy Sándort. A modern költők között az alábbi nevek szerepelnek: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Lányi Sarolta. Az írók között pedig: Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Révész Béla, Karinthy Frigyes, Barta Lajos, Kaffka Margit. Megemlíti Heltait, mint drámaírót. Lukács Györggyel és Balázs Bélával hosszasabban foglalkozik. A „nagyon kevés proletárköltő" között megemlíti Várnai Zseni és Csizmadia nevét. A proletárírók között felsorolja Révész Bélát, Tömörkényi Istvánt, Barta Lajost és Nagy Lajost. Megemlíti, hogy az első világháború alatt megalakult az aktivista csoport: Barta Lajos, Kassák Lajos, Komjáth Aladár, Mácza János és a festő Uitz Béla. A prole-

tárírók között feltünteti Gábor Andor, Hidas Antal, Illés Béla, Gyetvai János, Lengyel József, Barta Sándor, Lányi Sarolta, Zalka Máté, Matejka János és Mácza János nevét, akik oroszul is írnak, és idézi könyveik címeit.

Mint az aranyásó, ki gazdag érre lel, egyre szenvedélyesebben vetettem magam a kutatásba.

Elhatároztam, hogy ha már kulturális kérdésekkel foglalkozom, megnézem az iskolákat is. Bementem, csak úgy találomra, egy hatalmas, modern iskolaépületbe. Megkerestem a tantestület néhány tagját, azt mondtam, hogy budapesti „tanár" vagyok, s kértem tájékoztassanak az órarendről, tananyagról, órabeosztásról, a tanítók fizetéséről. Németül jobban ment a társalgás, hát így beszélgettünk. Többen franciául is tudtak. Lediktáltattam magamnak ennek a 10 osztályos középiskolának a teljes óratervét, az egyes tantárgyak heti tanítási óraszámát. Feltűnt, hogy a 10. osztályban csillagászatot is tanulnak.

A tanítók, főleg nők voltak jelen, rendkívül előzékenyen válaszolgattak kérdéseimre. Sajnos, nem mindent értettem magyarázatukból. Egyikük bevitt a tanterembe, és meghallgattam az órát, mint valami tanfelügyelő. Nem sokat értettem belőle, de azt láttam, hogy kérdve-kifejtő módszerrel, szemléltető eszközök igénybevételével oktat. A sok, buksifejű, kopaszra nyírt gyerek egészen elérzékenyített.

A tízosztályos iskolát „teljes középiskolának", az alsó hét osztályt „nem-teljes" iskolának nevezték. Hét osztály volt kötelező. Az alsó négy osztályt egy tanító tanította, itt még nem volt szakosítás. Tandíjat a nyolcadik osztálytól kellett fizetni. Egy osztály létszáma 30—

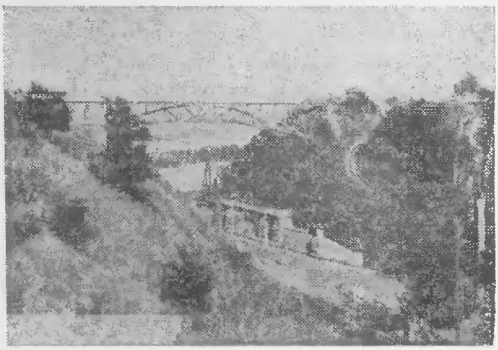

Viadukt

50 fő. Az a tanító, akinek a képesítése az alsó négy osztály tanítására szólt, 260—330 rubel fizetést kapott. A felső tagozatú tanítónak heti 18 óra tanítás után 400 rubel, heti 30 óra tanítás után 700 rubel volt a fizetése. Egy kiló szalonna 15 rubelbe, egy cipő 90—250 rubelbe került. Kétszobás komfortos lakásért nyáron 45, télen 75 rubelt fizettek havonta. Mármint a háború előtt.

Sokat és szívesen jártam a bazárba, a színes, tarka-barka, nyüzsgő „Teleki térre". A bazárban mindenfélét lehetett kapni, amit a németek nem raboltak el. A lakosság megmaradt értékeinek eladásából élt. A németek általában napi 1 márka napszámot fizettek az oroszoknak. Ez egy pohár szemecske ára. Így aztán a bazárban rengeteg ruhaneműt, képet, szamovárt, gramofont, ikont, lemezt, cipőt, porcellán cserélt gazdát. Katonáknak tilos volt bazárba járni, német tábori csendőrök ellenőrizték e rendelkezés betartását. Mi, magyarok, nem sokat hederítettünk rájuk. Itt vettem meg „Lenszkij áriáját"-t és a „Jeszli zavtra vojná . . ."-t. Később patyifont is vásároltam. A fiúk nagy gyönyörűségére valóságos kis hangversenyeket rendeztünk orosz lemezeimből. A szemecskére is erősen rászoktunk már. Néhány üdvözlési és káromkodási formát mindenki tudott oroszul, úgyhogy századunk afféle Oroszország Barátainak Egyesülete jelleggel működött. Ugyanakkor a német katonákkal — akiknek pimasz doni magatartására még jól emlékeztek a magyarok — a Soldatenheimben meg az utcán gyakran véres verekedésre került sor.

A tavaszi offenzíva során a németek visszanyomták az oroszokat. A szovjet csapatok Harkovot, Belgorodot feladták.

Egy napon parancsot kaptunk a bevagonirozásra, s áttelepültünk Harkovba.

Egy jókarban levő, emeletes iskolaépületet jelöltek ki számunkra a város külső kerületében, melynek azonban valamennyi ajtaja és ablaka hiányzott, úgyhogy a huzat majd ki vitt bennünket. Hamarosan tűrhető szállást csináltunk, még üveget is szereztünk a közeli német repülőtérről. A század betegeit és öregeit még áprilisban hazaküldték, s a pótlás már ide, Harkovba jött utánunk. Új századparancsnokot kaptunk, Mérő László főhad-

A kievi főutca

nagy személyében és két új fiatal szakaszparancsnokot, Lakatos Géza hadnagyot és Solti Jenő zászlóst. Utóbbival igen jól megértettük egymást, ő is szívesen barátkozott az oroszokkal, és a legénységgel is pajtáskodva, bizalmaskodva bánt, akárcsak én.

A városba sűrűn bejártunk. Ámulattal néztük a modern Oroszország lenyűgöző, nagyszerű építészeti alkotásait. A Vörös tér is szédítő nagyra volt méretezve. De kirítt ebből a környezetből a felhőkarcolók lábánál meghúzódó földszintes épületek sivársága. Nem is maradtak el az olyanfajta megjegyzések: „No lám! A fény és árnyék ... a bolsik csak hivalkodni tudnak ... micsoda ízléstelenség megtűrni itt ezeket a putrikat ...” Minthogy a harkovi szovjet városrendezési terveit egyikünk sem ismerte, csak érzelmi alapon vitatkozhattunk a putrik és a felhőkarcolók egymásmellettiségéről. A város egyéb nevezetességei közül a Sevcsenko szobor bátor kompozíciója ragadta meg figyelmünket.

A harkovi Vörös Tér

A Belváros nagyon megsínylette a többszörös kiürítést, így csak következtetni tudtunk a háború előtti városképre.

Egy alkalommal szemecskét mentem venni. A kis üzletben, zsámolyán ülve olvasott egy néni. Amíg kiszolgált, letette maga mellé a könyvét. Kíváncsian vettem kezembe az agyonolvasott kötetet. Galsworthy egyik oroszra fordított műve volt.

— Tetszik? — kérdeztem.

— Nagyon szép — mosolygott a nénike.

Elmentünk az állatkertbe is. Megcsodáltuk a gazdag medveállományt. Városi sétáim során benéztem az iskolákba. A tanítás szünetelt. Csaknem minden iskolában katonaság lakott. A tanítónők bánatos ellágyulással, lelkendezve beszéltek háború előtti életükről, a pionír-csoportokról, a technikus-körökről, a tanulók önkormányzatáról.

Az Operában a „Lohengrin"-t, az „Aidá"-t, a „Babatündér"-t láttam. Érdeklődéssel figyeltem a közönséget. A földszinten német katonák helyezkedtek el. Az emeletet, az oldalpáholyokat, a karzatot fiúk és lányok töltötték meg. A fiúk öltözéke hétköznapias, kopott, szegényes. Előadás előtt és a szünetben lármásan szaladoztak ide-oda, mint a csibészek. A lányok csinosabb ruhában, ukrán hajkoszorúval viháncolgatva, de tartózkodóan, némileg illedelmesebben. Meglepetéssel láttam, hogy itt mozi helyett operába jár a fiatalság. Az előadás alatt még a lármás, fékezhetetlen utcakölykök is áhítatos csendben figyeltek, az áriák, jelenetek után a kellő helyen és időben kirobbanó tapssal jutalmazták a művészeket, mintha igényes műértők ülnének a nézőtéren. A szünetben pedig megint csak viháncolás, szaladgálás, lárma. Ilyen operaközönséget eddig el sem tudtam volna képzelni.

A „Lohengrin"-nél és az „Aidá"-nál az előadás szépsége, a díszletek, kosztümök gazdagsága, a kórus és maga a játék bámulatba ejtett. A magánénekesek hangját és a zenekar játékát már nem találtam kiemelkedőnek. A szünetben, ellesett beszélgetésekből megtudtam, hogy ez a második garnitúra, a legkiválóbb magánénekesek és zenészek a város kiürítése során eltávoztak. A balettnél a táncművészek ragyogó produkcióját felülmúlhatatlannak találtam.

A németek időnként

Taras Sevcsenko szobra

„A babatündér"

tömeges razziák során át meg átfésülték a várost, a fiatal lányokat összeszedték és Németországba hurcolták munkára, bordélyházakba. A lányok állandó rémületben éltek emiatt. Azt hitték, ha a katonaságtól munkaadói igazolványt tudnak felmutatni, mentesülnek a deportálástól. Amikor Harkovban megjelentünk, egyre-másra munkára jelentkező lányok, fiatalasszonyok kopogtattak a mi szellős iskolánkban is. Ezek között volt a kedves, mosolygós, vidám Vera Belozerkovszkaja. Félt az elhurcolástól, és a század, illetőleg az én védelmem alá helyezte magát. Papírt adtam neki, melyben igazoltam, hogy nálunk dolgozik.

Később Vera összes barátnőjének is adtam igazolványt, úgyhogy már aggódni kezdtem, egyszer majd feltűnik a németeknek a dolog. Be is mentem a gazdasági hivatalba, hogy

kiszimatoljam, mi a helyzet. Németül beszélő harkoviak ültek az asztalok mögött. Egy idősebb, értelmiségi kinézésű hivatalnokhoz fordultam. Előzékenysége nem ismert határt. Kitűnt, hogy nemzetem nagy tisztelője. Lisztet, Bartókot, Kodályt éppúgy ismerte, mint Fejér Lipótot és Riesz Frigyest. Megnyugtatott, hogy a papírok miatt ne aggódjak. Ilyen beszélgetések után lelkesen számoltam be a fiúknak, akik látható elégedettséggel hallgatták oroszbarát ömlengéseimet. S hogy ők se maradjanak el, elém raktak egy csomó röpcédulát, amit az iskola feltört páncélszekrényéből szedtek elő. Ezekben a röpcsikben sokat gyönyörködtünk, mert a „nyemeckij szoldat"-okat igen találóan ábrázolták.

Egy napon az iskolából, ahonnan ráláthattunk a repülőtérre, parázs légicsatát figyelhettünk meg. Az első robbanásokra felszaladtunk a háztetőre, onnan néztük a látványosságot. Orosz vadászok támadták meg a földön veszteglő német gépeket, bombázták, géppuskázták a hangárokat. A német Junkersek, mint a megriasztott tyúkok szálltak fel, és ott köröztek a közelben, mialatt a Messerschmidtek és a légelhárítás felvette a harcot a szovjet bombázókkal. Izgalmas, gyönyörű látvány volt ez a légicsata. Láttunk lángolva, meredeken lezuhanó gépeket, mások a találattól füstölve, enyhe lejtéssel tűntek el a látóhatár szélén. Láttuk a vadászgépek géppuskáinak, a légelhárítók ágyúinak torkolattüzét.

Vera

Ez a légicsata a nyári szovjet offenzíva bevezetője volt. Hamarosan hírek érkeztek a

„Nyemeckij szoldat"

kurszki csatáról, a légierővel támogatott fantasztikus arányú szovjet harckocsitámadásról. Akik azt hangoztatták, hogy a szovjet csak télen tud támadni, ezek után új érveket kereshettek rozoga elméleteikhez.

Vera és barátnői ismételten bebizonyították, hogy az orosz lányok milyen kitűnően táncolják a valcert, tangót, foxtrottot, angolkeringőt. Eddigi életem során együttvéve nem táncoltam annyit, mint ezekben a hónapokban. Verával nem akartam kikezdeni. Beértem annyival, hogy együtt üldögéltünk a Jelizavetyinszkaja ulicai ház előtt a köveken, és hallgattam emlékezéseit háború előtti életéről. Áhitattal említette Lenint, beszélt híres szovjet emberekről: Filatovról a szemészről, Dunajevszkijről, Utyoszovról, a dzsessz zeneszerzőről, Micsurinról, a sarkutazó Schmidtről, Papanyinról és az északi sarkot átrepülő Cskalov, B ljakov, Bajdukov hármasról, Solohovról, Alekszej Tolsztojról, Nyikolaj Osztrovszkijról és Alekszej Osztrovszkijról, filmekről, a leningrádi filmgyárról, a sztalinói, harkovi, leningrádi képzőművészeti intézetről és arról, hogyan nyaralt szak-

szervezeti beutalással Ogyesszában.

Becsültem Vera barátságát — érzelmes, kedves lényétől távol akartam tartani mindenfajta megrázkódtatást. De az élet logikája erősebb volt elhatározásomnál, és amikor július 6-án parancs jött, hogy hátratelepülünk Kievbe, a búcsú fájdalmassá, könynyessé keseredett. Tudtuk, hogy soha nem láthatjuk egymást viszont, örökre elveszítjük egymás kezét. Két három hétig még kaptam tőle leveleket Kievbe, az ott maradt összekötőktől, de a kurszki csata után az oroszok megnyomták a frontot és Harkov felszabadult, Verocskából is szabályszerű emlék lett, mint ahogy lassan mindenből az lesz az élet törvénye szerint.

Fürdik a század

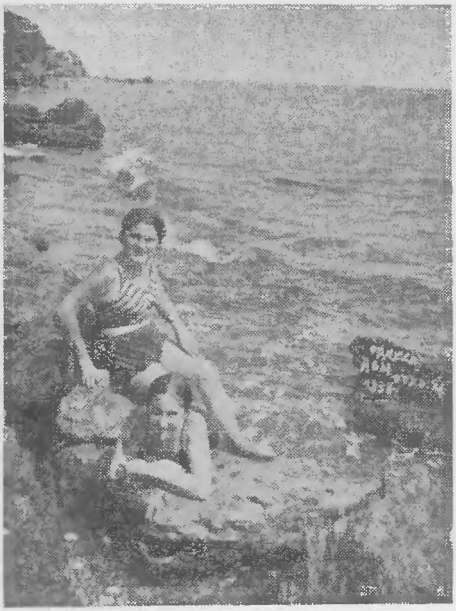

Vera és barátnője az ogyesszai tengerparton

1943 augusztus. Ismét Kiev.

Viszontláttam Zsenyát, aki könnyek között fogadott, nem hitte, hogy valaha is visszatérek hozzá.

Ismét séták a városban, látogatás az iskolákban, bazárban, tánc, tánc és tánc.

Egyik iskolai látogatásom igen emlékezetes. Az igazgató, Pavel Nyikolajevics Korbutov, magas, sovány férfi fogadott. Mint korábbi iskolai látogatásaimnál, most is elmondtam, hogy pesti „tanár" vagyok, és gyermekrajzokat gyűjtök. Mosolyogva beljebb invitált, s egy csomó rajzot tett elém. Aztán megmutatta iskoláját. A szertárban mentegetőzött, hogy szegényes, dehát mikroszkópjait és keskenyfilmvetítőjét a németek elvitték. Meghívott a lakására.

Boldogan mentem el hozzá délután. Családja körében fogadott. Vidám lakomát csaptunk, pálinkát ittunk, danoltunk. Pavel Nyikolajevics gitározott, énekelt. Hamarosan leittuk magunkat. Pavel Nyikolajevics főképp háború előtti életéről mesélt, mely szebb volt a mostaninál, akkor nem elemit, hanem technikumot igazgatott, nagyobb volt a fizetése, jól élt, és motorcsónakján tett kirándulásokat a Dnyeperen. Búcsúzásnál kissé támolyogva borultunk egymás nyakába. Fogadkoztunk, hogy sohasem fogjuk egymást elfelejteni.

Zsenya és kislánya

Bejártam a külváros, a gyárnegyed, Podol utcáit is. Történelmi emlékek itt nem állítják meg

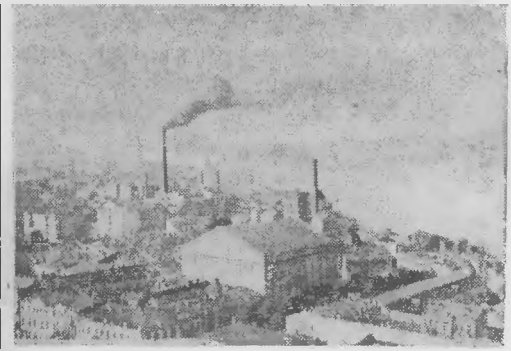

Podol

lépten-nyomon az utazót, mint a Belvárosban, ezzel tisztában is voltam, mert ugyan melyik külföldi irányítja lépteit Kőbányára vagy a Vizafogóba,* amikor a Várba is mehet? Engem a teljességre és hűségre való törekvés vezetett ide. Különös meghatottság fogott el Podol utcáin, mintha csak a Dráva utcában vagy Újpesten jártam volna. Meleg, napsugaras nyári délután volt. Az abla-

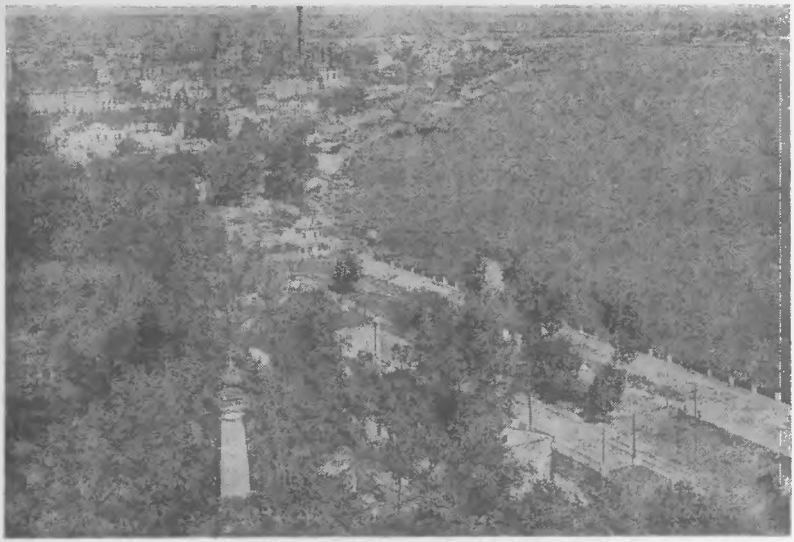

Dnyeper-kanyar

*A XIII. kerületben a Váci út és a Duna közötti rész.

A város központja

kok nyitva. Valahol zongoráztak, másutt gramofon szólt. A lágy melódiák szinte most is fülembe csengnek.

A görbe, kicsi utcában nem járt senki. Az emberek pihentek hűs lakásaikban, vagy a parkokban sétáltak, esetleg a Dnyeper strandján szórakoztak. Olyan béke és harmónia vett körül, mint amikor 1935-ben Graz utcáin ballagtam. Ez a vasárnap délutáni kievi hangulat úgy rögzítődött agyamba, mint az elpusztíthatatlan élet győzelme a romok, tömeggyilkosságok és gaztettek fölött.

Kievben sor került a század rendeltetésszerű felhasználására is. A repülőtéren katonai objektumokat építettünk. De nem sokáig dolgozhattak a fiúk.

Harkovot visszafoglalták a szovjet csapatok. Poltavát kiürítették a németek. Mi hátratelepültünk Lembergbe.

Lemberg katolikus város. Egy darab Európa. A lezárt,

A magyar katonaotthon

A Sobieski Múzeum

likvidált gettó a középkort idézi. A nép izzó németgyűlölete, erős nacionalizmusa szinte tapintható volt. A magyarokat nem gyűlölték, emlékeztek a lengyel—magyar barátság hagyományaira.

Szép város. Ha felmész a Zamokra, lábaid előtt terül el a város, a 106 évvel ezelőtt épült városháza, az egyetem, az opera, a sok gyönyörű templom, a Sobieski Múzeum. A Ringen hullámzik a korzó, európai divatfiúkkal, szép nőkkel.

Meglepetéssel fedeztem fel egy köralakú galériában a lengyelek „Feszty körképét", ebben a műfajban talán a világ legragyobb és legszebb csataképét, Styka és Kossak leryűgöző alkotását, amely Kosciuszko Tadeusz győzelmét ábrázolja az oroszok fölött Raclavicénél, 1794 április 4-én.

A dandárparancsnokság tisztikara a magyar katonaotthonban

ebédel. Lengyel lányok takarítanak a lépcsőházban. Az egyik lány feltekint, amikor belépek. Végignézem. Mosolyog. A katona, ha női mosolyt kap, már ugrik. No, lám, magyarul is megtanult egy-két szót. Később kislányos furfanggal ismét elémkerül. Azután többször találkozunk. Képzelete a magyar tisztre ruházza lelke minden szépségét és vágyát. Verseket ír. Felébredt és egyre követelőzőbb szerelmével eláraszt, minden akadályon áttör.

Levelek százait ontja, minden pillanatát velem töltené. Vissza-visszatérő, egyre erősödő követelése: vigyem magammal Budapestre. Szülei nem élnek. Politikai felfogása: lengyel hazafi. Öccse itt él Lembergben.

Ha tehetem, sétálok a városban, üldögélek a parkok padjain, ráérősen, mint egy bennszülött polgár. Ó, de szeretem ezeket az üldögéléseket az idegen városokban! Az izgatott műemlékvadászó és múzeumjáró turista ezt nem érti, mert az vásárol, rohan, gyűjt és kapkod. Pedig sietséggel és emléktárgyakkal egy város nem ismerhető meg, hangulata, levegője, zamata, titka rejtve marad. Körülöttem egy öreg, egy nő és gyermek. Találgatom, vajon miféle ember lehet ez a nő? Játszom a gondolattal: mi lenne, ha megszólítanám?

De máris leül a pad végére egy másik nő. Nézem. Finom, karcsú teremtés. Európai. Érdekel, vonz. Megszólítom: nem szalad el, de kissé izgatott lesz. Sétálunk. Heléna hívják. Jól beszél németül. Én csak úgy, ahogy az aszódi Petőfi Gimnáziumban Stibrányi tanár úr megtanított. Másnap, harmadnap is találkozunk. Később már mindennap együtt vagyunk. Elvisz a szállására, ismerőseihez. Cukrászdába megyek vele. Nem csinálok titkot németellenes, antifasiszta felfogásomból, elmondom, hogy biztos vagyok az oroszok győzelmében.

Egy napon a Zamok oldalán üldögélünk a fűben. Lábaink előtt terül el a napsütésben fürdő város, az ég valószínűtlenül tiszta. Heléna megindító vallomásba kezd:

— Karluska, én téged félrevezettelek. Nem az a nevem, amit neked mondtam. Nem vagyok lengyel, nem vagyok lembergi. Krakkóban éltem, zsidó vagyok. Itt csak bujkálok, álnév alatt, hamis papírokkal. A németek kiirtották a családomat. Én elmene-

költem. Most egy autógumijavító német cégnél dolgozom. Nem tudom meddig, nem tudom mikôr bukom le. Azt mondod, az oroszok már Korosztyenyban vannak. Szökjünk át hozzájuk. Itt nem vagyok biztonságban, félek. A nácik rettenetesek. Itt Lembergben is sok ezer lengyelt és zsidót kiirtottak. Amikor a gettót likvidálták, kisgyermekeket vagdostak a kőhöz. A börtönök tele vannak lengyel antifasisztákkal. Karlusa! Vigyél magaddal Magyarországra! Látod, most kiszolgáltattam magam. Rajtad kívül csak szállásadóim tudják titkomat. De ugye nem csalódom benned? . . .

Adam Mickiewicz szobra

— Nem, Heléna. Nem csalódsz bennem. Ne félj. Soha nem fogom elfelejteni ezeket a perceket. De az oroszokhoz nem szökhetünk át. Ez túlságosan fantasztikus terv, biztos lebukás lenne. Sajnos, Pestre nem vihetlek magammal. Egy katona nem vihet innen nőt haza. Talán, ha valami főtiszt volnék . . .

Másnap operába mentünk. Egy japán karmester dirigált. A hangversenyzenekar Schubert „VIII., Befejezetlen Szimfónia"-ját játszotta . . .

Október 20-án parancsot kaptunk, hogy hátratelepülünk Drohobyczba. Helénától nem búcsúztam végleg, megígértem, hogy meg fogom látogatni. Így is történt, néhányszor még visszatértem Lembergbe.

Drohobyczból már látszottak a Kárpátok bércei. A városka még a régi monarchia fényét, az olajkutak, finomítók, a földgáz termelte jómódot tükrözte. A szép kőházakban kandallók,

Heléna

cserépkályhák, melyekben gáz égett. Ez igen! Vidám lengyelek „úri" társaságába kerültünk. Úgy viselkedtek velünk, mintha a monarchia közöshadseregbeli tisztjei lettünk volna a Ferenc József-i nagygyakorlaton Galíciában. Likőrök, sütemény, kártya, zongora, Chopin nocturno, valcer, udvarlás. Fanatikus lengyel hazafiakkal ismerkedtem itt meg, eszelős nacionalistákkal, akik németgyűlöletükben velünk, magyarokkal akartak szövetkezni szabadságharcra ősi ellenségükkel szemben.

A lengyel „alezredes", aki meg akart nyerni mozgalmuknak, később eltűnt a szemem elől, s a mozgalomról sem hallottam többet.

Decemberben letelt az egy év frontszolgálatom, leszerelhettem. Már erősen vágytam barátaim közé. Megváltam tehát az 1. repülőtér-építő munkásszázadtól, melynek legénységével 1942 november 20-án indultunk útnak az ismeretlen Oroszország titokzatos hómezői felé.

Stryjen keresztül utaztam hazafelé. Az átszállásoknál olyan óvatosan rakosgattam katonaládámat, mintha dinamit lett volna benne. Pedig nem rob-

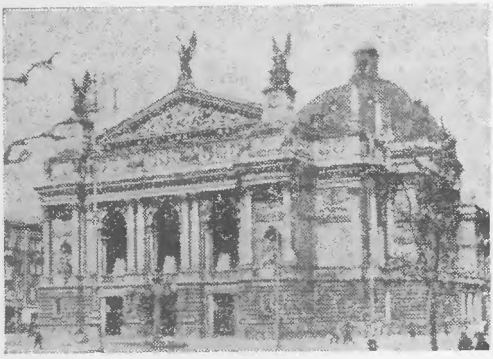

A lembergi opera

A KOSSUTH LÁJOS FEHIVÁSBÓL A MAGYAR KATONAKHOZ.

Vitézek! A vitéz Lengyelek, a kik harcolnak a nemzeti iletért —ez egy példa a szivek felemelő „Minden melle, a ki érezni tud, tele van sajnalattal az ők szenvedesére: az ők áldozó hazáfiaság tiszteletet megparancsol az ők vitézsége bámulatot költi. Vitézek! Katonak vagytok és a katona a vitézségre tiszteletet érzi. A lengyel úgy még más jellekkela magyar szivéhez szól: lehetetlen, hogy hálaval nem emlékeztetek volna, mikor a szent harcokban a Magyarország szabadságaért lengyel vér együtt a magyar vérrel folyt. Mikor ez az időkre gondolom és érzem a ti szivetek erös akaratjat, hogy a mi hazánk ne jaj igason soha a német ige alatt akor ugy hiszem, hogy ez lehetetlen volna, hogy ti, vitézek, ne éreztetek volna, hogy Magyarok Lengyelekhez nem csak erkölcsi hálanak a kötölesége köti, de egyuttal legelénkébb közöség a nemzeti ügyek irant. Ha a Lengyelek a szabadságot vissza fognak kapni, ez induló pontnak fog szolgalni a mi szabadságra; ha pedig az ők tiszteletröméltö erőfeszitése hiába lennék, a hatásai ennel erösebbnek, és a hazánkra az idegen ige még jobban ranehézkednek.

Vitézek! Gondoljatok folyton erre, hogy a Lengyelek a mi testvérünk, kinek az ügye a miénkhez hasonlit. Könyitsetenek nekik mindenhol mindent, a hogy csak lehet. Máma ök a ti akaratukra ra vannak szorulva, de lehet hogy holnap nekünk az ök segitségre lesz szükségünk. Tartsátok a magyar jóhirnevére jogát ahoz, hogy valamikor tudjátok batrán segitséget kérni. Ha az én felhivásom szerint menni fogtok hü örök a magyar becsületnek fogtok lenni, az Isten és a világ elött.

Kossuth Lájos.

Magyar katona!

A nagy Kossuthnak szavai 1863-ból nem veszitetek semmit az aktualitásból. Mama ugy mint olykor, l' ıyeges magyar és lengyel nemzeteknek az ügyek össze vannak kötve egymással. Ugy mi, mint ti a gyálazatos imperializmusoknak a veréségben és a nemzeteknek, kik a szabadságot szeretik, barátsagos együttmüködésben — látjuk egy gwarantakt jobb jövének: szabadságnak, biztoságnak és jólétnek jele. Lengyelország ügye ez egy igazi függetlenség a közép Europanak ügye, Lengyelország ügye — ez a te is ügy, magyar katona!

Lengyel röpirat 1943-ban

banóanyagot, hanem gramofonlemez-gyűjteményemet rejtettem el a láda dupla fenekében. A fiúk azt mesélték, hogy Lawocznen megvizsgálják a poggyászt, és mindenfajta propagandaanyagot elszednek, lemezeket különösen. Márpedig én ezeket a lemezeket hazaviszem, ha a fene fenét eszik is! Ezek között volt a „Jeszli zavtra vojna..." a „Krasznaja Moszkva", a „Katyusa", a „Tyihij Don", Lenszkij áriája az „Anyegin"-ből és az orosz művészet édes zamatát magába záró több dokumentum.

Drukkoltam egy kicsit.

A vizsgáló altiszt csakugyan kinyittatta velem a ládát, de éppen csak hogy belekukkantott. Sokan voltunk, mindenki nagyon sietett. Megkönnyebülten tértem vissza a vasúti kocsiba kincseimmel.

Semmi sem hasonlítható ahhoz a könnyed érzéshez, ami a leszerelő katonát eltölti útban hazafelé. Hát még, ha az ember a szerencse fia, és a tiszta lelkiismeretű emberek békéjét hordozza szívében! Ernyedten, lustán, kissé türelmetlenül, a közeli találkozásokra gondolva vitt a vonat, mint a végzet, Budapest felé.

Háziasszonyom hazatérésem örömére gyorsan sütött valami finomat, és elém rakta. Albérlői minőségemben majdnem kínosan érintett a gyöngédségnek ilyen megnyilvánulása. Még fürdőt is készített.

Első dolgom volt számbavenni vagyonomat. Kerékpárt, rádiót, írógépet, mindent a legnagyobb rendben találtam.

Átöltöztem civilbe, s elmentem hazulról.

Lassan fonódni kezdett magán- és közügyeim új szövevénye.

III.

„AZ IDŐ RABSÁGÁBAN"

Teri és Kati, a két kozmetikus barátnő megbeszélte, hogy egyik szombat este beszámolok oroszországi élményeimről a társaságnak. Természetesen Pálffy Katiék lakásán.

Amikor odaérkeztünk, már együtt volt a megszokott baráti kör. Zsuzsa, Duska és Sólyomék. Sólyom megvesztegető intellektus, perfekt francia, német, karcsú, nagyon jó külsejű fiatalember. Ő is egykori vezérkari, mint Pálffy Gyuri. Eltökélt antifasiszta. Még egy ismeretlen házaspár is érkezett, akik úgy látszik bensőséges kapcsolatban voltak a háziakkal. A férfi amolyan népies bajuszt viselt, nevét nem értettem a bemutatkozásnál, később kiderült, hogy Lacinak hívják. A beszélgetésben nem vett részt, a kályha mellé húzódott, de látható érdeklődéssel kísérte szavaimat.

Beszámolóm után a kérdések özönével árasztottak el. Részletesen el kellett mondanom, hogyan úsztam meg a hadbírósági eljárást. Ez a szakmai kérdés módfelett érdekelte a két volt vezérkarit, s kijelentették, hogy szerencsés fickó vagyok.

— Az ügy, persze, most már kedélyesnek látszik, így utólag — jegyezte meg Pálffy Gyuri. — De komolyan aggódtunk érted, Kari. Márciusban, amikor itthon voltál, nem akartunk rádijeszteni. Háborús körülmények között az ilyen szökésért golyó jár.

Ezután rátértem az orosz társadalmi és kulturális élet területén szerzett élményeimre. Szenvedélyes, rapszódikus előadásom után kétkedést éreztem kicsendülni Kati félénken feltett kérdéséből:

— Ezek szerint semmi sem igaz abból, amit a lapok írnak, és amit a frontot járt emberek beszélnek?

A kérdés nem lepett meg.

— Nézd Kati, az újságokról nem érdemes beszélni. Te is jól tudod, hogy a laptulajdonosok felsőbb érdekek szerint írnak így vagy úgy, természetesen kommunistaellenesen. Ebben a kérdésben csak árnyalati differenciák lehetnek közöttük. Szovjetbarát jellegű tudósítást még a „Népszava" vagy a „Magyar Nemzet" sem közölhet, mégha egyik-másik újságíróban volna is ilyen hajlam. Hogy a frontot járt emberek mást mondanak, mint amit tőlem hallottál? Lehetséges... Valamikor, valahol olvastam egy aforizmát. „Nincsenek tények, csak szemléleti módok vannak." Első pillanatban ez a megállapítás egyoldalúnak tűnhet, de sok igazság van benne. — Elmondtam ezzel kapcsolatos tapasztalatomat:

— Bevonuláskor századom zöme politikailag közömbös beállítottságú volt. Nem gyűlölték a Szovjetuniót, nem szerették a németeket, nem rajongtak Horthyért, nem szerették a katonaságot. Legjobban szerettek volna otthon maradni. Féltették magukat, és sóhajtoztak, hogy legalább ép bőrrel ússzák meg a dolgot. Pesti, pestkörnyéki fiúk voltak, szakmunkások, kereskedők, alkalmazottak, akik viszonylag gyűlölet és elfogultság nélkül néztek körül az orosz földön. Mégis milyen hangokat hallottam Belgorodban? Fitymálták a fejkendős asszonyokat, a lakáskörülményeket, az utcákat, a szegénységet. Érted? Az 1942-es háborúdúlta, tönkretett vidéki várost hasonlították össze Budapesttel. Ugyanígy Ilovszkojéban, egy koszos kis faluban is, rákospalotai mértékkel mértek. Persze, a legtöbbjük nem is igen ismerte a mi falvainkat, hogy mondjuk az egyházasdengelegi vagy a bagi alvéggel hasonlíthatták volna össze az ilovszkojei alvéget. Tehát nem is igen volt módjuk tárgyilagos összehasonlításra. Századparancsnokom nem volt elvakult szovjetellenes, de az ilovszkojei tanítónő távozta után így szólt: „Nálunk, Rákosligeten, még a cselédlány is különbül öltözik." Én ennek a tanítónőnek a ruháját észre sem vettem, értelmes tekintete, mosolya, egészséges alkata ragadta meg figyelmemet, és egész

idő alatt annak örültem, hogy megismerkedhettem egy orosz emberrel, egy kedves, vidám orosz tanítónővel.

Most döntsd el magad, melyikünk látta jobban a lényeget?

A katonák közül csak kevesen gondoltak arra az ott látottak értékelésénél, hogy honnan indultak el az oroszok, milyen ázsiai, cári elmaradottságot kellett felszámolniuk. Nem beszélve arról, hogy a gyárakat, a technikát, amire az oroszok a legtöbb erőt fordították, mi nem is igen láthattuk, legfeljebb olyan formában, mint a harkovi traktorgyár szerelőcsarnokának olajos, kormos vasbeton talapzatait, amik a robbantások után fennmaradtak, de amikből a méretek szédületes arányaira következtethettünk.

Tisztább és megközelítően hű képet az emberekkel folytatott beszélgetésekből, mégpedig őszinte beszélgetésekből szerezhettünk. De a mieink nem tudtak oroszul, és hány ember tud bizalmat kelteni maga iránt ellenséges földön? Ez talán még nehezebb, mint a nyelv megtanulása. Azt hiszed, a magyar katonák zöme vett annyi fáradságot magának, hogy egy könyvtárat vagy iskolát tanulmányozzon? Hogy egy orosz értelmiségivel őszinte és bátor beszélgetést kezdeményezzen? Egy fenét! A bárisnyák érdekelték őket, az ikon, a vodka, a patyifon, az ezüst, általában mindaz, ami élvezetet okoz, vagy amit haza lehet vinni, ami értéket képvisel.

Megfigyeltem azt is, hogy mennyire rabjai vagyunk szokásainknak. Ami eltér az általunk megszokott formától, azt fitymáljuk. A bő nadrágba, vastag, rövid, vattás kabátba öltözött, sálakba, kendőkbe bugyolált, valenkiben totyogó bennszülötteket lesajnáltuk, mi, bilgericsizmás, svájfolt, nyalka európaiak. A doni futás közben, a rettenetes hidegben kitűnt, hogy ezen a tájon az oroszok öltözete volt célszerű. Bizony, nem könnyű az igazságot kihámozni!

— No, akkor igyunk a Vörös Hadsereg győzelmére — és a poharak összecsendültek.

Sok mindenféléről volt még szó ezen az estén. Megtudtam, hogy Pálffy és Sólyom már jó ideje a Független Kisgazdapárt polgári tagozatában tevékenykedik. Beszélgettünk a katonai

helyzetről, a kisgazdapárt polgári tagozatának politikájáról, a Kultuszminisztériumról, arról, hogy vajon nálunk lesznek-e majd kolhozok?

A férfiak, és most már Laci is bekapcsolódott a beszélgetésbe, egyetértettek abban, hogy nekem is a kisgazdapárt polgári tagozatában kell politikai tevékenységet folytatnom.

Késő éjjel valamennyien egyszerre mentünk el Gyuriéktól. Csak Laci és felesége maradt ott.

Már hét évet töltöttem a Kultuszminisztérium népiskolai osztályán. Úgy véltem, ezen a területen már elég tapasztalatot szereztem, és szerettem volna a kultúrának más területével is megismerkedni. Régóta vonzódtam a filmművészethez. Pontosabban az orosz filmművészethez. Ez a vonzalom onnan eredt, hogy olvastam Gró Lajos „Az orosz filmművészet" című könyvét. Ebből megtudtam, hogy Eizenstein és Pudovkin az avantgardista forma- és stílustörekvéseket magasabb szinten továbbfejlesztette. Az orosz filmrendezők létrehoztak olyan filmalkotásokat, mint a „Patyomkin páncélos", „Harc a földért", „Az anya", „Út az életbe", amelyekben nincsenek sztárok és öncélúan alkalmazott montázsok, ellenben a ritmus és a tempó művészi alkalmazásával rendkívül szuggesztív módon ábrázolják a tömegek harcát, alkotóerejét. Csak néhány foto illusztrálta a könyvet, de ezek a képek realizmusukkal, képszerűségükkel fogvatartották tekintetemet, vonzottak, mint a mágnes.

A minisztérium művészeti ügyosztályának egyik részlege filmügyekkel foglalkozott. Arról ábrándoztam, hogyha ott dolgozhatnék, alkalmam lenne közelebbről megismerkedni a filmművészettel. Tapogatóztam áthelyezésem lehetőségéről. Azt mondták, hogy ez a miniszterre tartozik, de megsúgták, hogy ha mint leszerelt, frontot járt tiszt személyesen előterjesztem kérésemet, talán menni fog a dolog. Úgy is tettem. Szinyei-Merse miniszter barátságosan meghallgatott, s bár nem adott nyomban beleegyező választ, pár nap múlva áthelyeztek a művészeti ügyosztályra. Persze, én naiv álmodozó óriási téve-

désben voltam, amikor azt hittem, hogy ott majd a filmművészettel foglalkozhatom. A meztelen valóság az volt, hogy a mintegy harminc filmgyártó vállalkozó — producer — forgatókönyveinek engedélyezése és temérdek más engedélykérés adminisztrációja, filmjogszabályok nyilvántartása és ehhez hasonló dolgok kötötték le időmet.

A minisztérium tekintélyesebb emberei közül mindenek előtt Szombatfalvy Györgyöt kerestem fel. Ez a vékonyhangú, igénytelen külsejű, tanáros kinézésű emberke a népoktatás elvi ügyeinek vezetője, a minisztérium egyik fő ideológusa volt. Tudtam róla, hogy bizonyos mértékig haladó szellemű. Azt is híresztelték róla, hogy szabadkőműves. Tény, hogy kitűnő szakértője volt a népoktatásügynek. Szociológiai műveltségben a minisztériumban senki sem versenyezhetett vele. Ő szerkesztette a „Társadalomtudomány" című folyóiratot. Engem a „Varázshegy" Settembrinijére emlékeztetett a kis öreg.

— Szeretném önt tájékoztatni az oroszországi iskolaviszonyokról — törtem rá. — Ha ugyan érdekli — tettem hozzá jelentőségteljesen.

— Hogyne, hogyne . . . hát vannak ott iskolák? — kérdezte színlelt meglepetéssel.

Elámultam. Hirtelen nem értettem meg a finom öngúnyt, hogy a magyar kormány és az oktatásügyi minisztérium mindeddig nem vett tudomást és még csak nem is érdeklődött hivatalosan arról, vajon a Szovjetunióban haláltáborokon, nyomortanyákon, csajkákon, kolhozokon, hadianyaggyárakon (újságjaink szabványosított kifejezései) kívül léteznek-e egyéb intézmények is, mint például iskolák, tanítóképzők, egyetemek stb.

— Hát miért ne lennének — feleltem kissé megsértődve — vannak bizony. Itt van például a kievi 6. számú tízosztályos iskola óraterve.

Érdeklődéssel tanulmányozta jegyzeteimet. A teljes és nemteljes középiskoláról, a tanítókról tartott ismertetésemet nagy figyelemmel hallgatta. Akkor, január közepe táján, saját élményeimen kívül már más, új anyag is állt rendelkezésemre az oroszországi iskolaviszonyokról. Mégpedig Raoul Labry profesz-

szornak, a Sorbonne tanárának az „Enciklopedie Francaise"-ben, 1937-ben közzétett tanulmánya: „Oktatás az Orosz Szocialista Köztársaságokban." Ezt az anyagot Seress Gézától kaptam, és Sólyom Laci fordította le számomra. Vagy 16 gépelt oldalt tett ki a cikk. Szombatfalvy elkérte az anyagot. Pár nap múlva elismerőleg nyilatkozott az olvasottakról. „Azon gondolkodom — mondta —, hogy tájékoztatni kéne erről néhány vezető szakembert és magát a minisztert is."

A tájékoztatásból, persze, nem lett semmi. Pedig lehetett volna.

Ekkortájt, Sztálingrád után, s ahogy a szovjet csapatok közeledtek határainkhoz, a minisztériumi agyakban már megfigyelhető volt bizonyos kacérkodás azzal a gondolattal, hogy esetleg nem is olyan biztos a németek győzelme... Ezt az ingadozást abból is láthattam, hogy Laszkáry őméltósága beszélgetést kezdeményezett velem a szovjet rendszerről, és elmondotta szentenciáit.

— Jó, jó, én elhiszem neked mindazt, amit mondtál az orosz iskolákról, de mégsem tudok elképzelni olyan társadalmat, amelyben ne legyen uralkodó osztály, ne legyenek egyes emberek, akik mások fölött uralkodnak.

Azt már semmiképpen sem értette meg az öreg úr, hogy éppen az a lényeg, ki uralkodik ki fölött...

Másoknál kifejezett németellenességet tapasztaltam. Ezen a résen át hatoltam be, hogy a nagyszerű szovjet eredményeket, majd az antifasiszta harc szükségességét megismertessem.

A minisztérium fogalmazói karának osztályösszetétele nagyjából egységes volt, jogi vagy tanári képesítésű középosztálybeliekből állott. Ezen belül megkülönböztethettünk egy katolikus és egy protestáns jellegű csoportot. A katolikusok voltak többségben. A mindenkori miniszter is csak katolikus lehetett. Számos legitimista is volt közöttük. Ezek a katolikusok már kezdettől fogva nem jó szemmel nézték a protestáns Németország felülkerekedését. A latin világhoz, a pápához húztak, a fasizmus ideológiáját és kannibál módszereit pedig a krisztusi elvekkel való szembenállása miatt elutasították.

A protestánsok német- és fasizmusellenessége történelmi hagyományokban gyökerezett. Egyesekre Szabó Dezső hatott ilyen irányban. A nyilas pogromlovagokat a fogalmazói kar többsége megvetette, inkább konzervatív vagy liberális elveket vallottak. Német- és nyilasbarátok főképp a számvevőség nagyrészt sváb származású tisztviselői között akadtak.

Ebben a környezetben — személyesen ismerve embereimet — hazatérésem után meglehetős nyíltsággal kezdtem meg az agitációt, s később az antifasiszta szervező munkát. Magamhoz vettem néhány példányt azokból a hatalmas lepedőkből, melyekre a minisztériumi ügybeosztást nyomták. Ezen minden egyes ügyosztály ügykörét, tagozódását és a fogalmazók nevét feltüntették. Odahaza számbavettem minden egyes embert, és megjelöltem azokat, akikre számítani lehetett a németellenes harcban. Lacival sűrűn nézegettük ezt a táblát, majd Ortutayval is sokat forgattuk a kisgazdapártban, amikor az iskolareformon dolgoztunk.

Filmügyosztályi munkám silányságán nem sokáig keseregtem, mert a körülöttem tornyosuló események, a politika és a szerelem belső érzelemvilágom minden cseppjét igénybevette, így aztán a hivatali munka számomra lassanként lecsúszott a puszta kenyérkereset színvonalára. Minisztériumi állásomat egyszerűen fedezéknek kezdtem tekinteni, melynek biztosnak látszó oltalma nemcsak nekem jelentett előnyt, hanem politikai barátaim számára is.

Ez idő tájt Jadviga okozta a fő gondot, ez a szenvedélyes és romantikus fiatal lány, aki a rövid lembergi idillt költői képzelőerővel továbbszőtte, és mint az ottani katonai parancsnokság takarítónője, a parancsnoksággal együtt hátratelepült Kassára. Onnan aztán mindenféle mesékkel Pestre kéredzkedett, és egy szép napon megjelent Eötvös utcai lakásomon. Nálam nem lakhatott, így aztán mosónőmnél szereztem számára egy szobácskát az István úton. Rövidesen munkát is kapott valahol. Egy idő múlva öccse is megjelent Pesten. A posta pedig szaka-

datlanul szállította nekem Jadviga leveleit és verseit szerelméről, szemrehányásairól, bánatáról, könnyeiről, terveiről. A verseket nem mertem lefordíttatni, mert féltem a valóságtól. Így Jadviga örökre mint költőnő maradt meg emlékezetemben.

A nyelvi nehézség akadályozott bennünket abban, hogy hűen elmondjuk egymásnak érzéseinket. Valami borzalmas keveréknyelven érintkeztünk, eleinte főleg németül, később, amikor már Jadviga megtanult kicsit magyarul, akkor ezen a nyelven. De háromszáz szóval csak megismerkedni vagy szerelmeskedni lehet, szakítani már nem. Így hát egy kicsit süketnémának éreztük magunkat a feszült helyzetekben, s szókeresgélések, bosszankodások közben egyszerre beszéltünk lengyelül és magyarul, amiből látható, hogy a közlés vágya mindennél erősebb. Még az sem fontos, hogy a másik megértse szavunkat, csak kimondhassuk, ami a begyünkben van . . .

Végül is Jadviga hazautazott Lengyelországba. Időnként egy-egy levélben adott hírt magáról. Férjhezment egy mérnökhöz, ő is állást vállalt, Bytomban élnek.

Oroszországi utamról még egy emlékezetes beszámolót tartottam Imreh Béláék óbudai lakásában.

Bélával lakótársi minőségben hozott össze a sors még 1933-ban a Rökk Szilárd utca 41-ben, ahol három albérlő negyedik lakótársat keresett egy kapura kitűzött cédulán. A negyedik lakótárs én lettem. A három őslakó: dr. Péczely Ödön bölcsész, dr. Csallány Dezső régész és Imreh Béla magánzó. Ez a magánzás a pesti éjszakai élet alvilágában játszódott le kokaincsempészek, utcai lányok és lovagjaik, detektívek, razziák világában. Béla mindhármunk csodálatától övezve végezte veszélyes kirándulásait, hogy aztán érdekes beszámolóit a társadalomtudomány és az irodalom szempontjából értékeljük mi, a „szellem emberei", akik mindenfajta locsogásaink ellenére jámbor nyárspolgároknak tűntünk vagány lakótársunk mellett.

Bélának idővel benőtt a feje lágya, megházasodott, megkomolyodott, gyermekeket nemzett, betársult egy papírzsákokat gyártó zsidó céghez „aladárként". Ügyesen dolgoztak, sok pénzt kerestek. Csekei Zoli, a festő sokszor és szívesen járt hozzájuk

beszélgetni és nagyokat enni, mert Béláék vendégszeretete nem ismert határt. Náluk bújt meg Szendrő Feri felesége, Mera és egy másik kitűnő elvtárs, Varga István.

Terivel mentem el hozzájuk. Lemezeimet is vittem, Székely Bandira, a zeneszerzőre való tekintettel. Ott volt még Horváth Ica, Csekei Zoli, Mera és természetesen Mária, Béla felesége.

Jadviga

Az ifjúság és a pedagógusok körében szerzett tapasztalataim elmondása után felcsendült a „Dal a hazáról", a „Csendes Don" opera kórusa, „Lenszkij áriája", Dunajevszkij zenéje és sok régi orosz népdal, amelyek közül néhány különösen Székely Bandinak rendkívüli módon tetszett. A kis társaságot magával ragadta a zene. A kórusok és indulók erős zengése a fiatal, győzedelmeskedő szovjet seregek bevonulási indulójának tűnt; a népdalok játékos ritmusa egy vidám és boldog nép derűjét árasztotta szét az óbudai kis lakásban; a szomorú lejtésű siratóénekek pedig ormánsági dallamrokonságra emlékeztettek. A dalok a népek közös eredetét hirdették.

LACI

Albérleti lakásom az Eötvös utca 34. számú ház harmadik emeletén az előszobán és fürdőszobán át megközelíthető „különbejáratú szoba". A havi lakbér 35 pengő, ami még az én viszonyaim között sem drága. A szoba tiszta, csendes, utcai. A mellette levő szobából áthallatszik ugyan a zaj, de albérlőtársam, Stern úr úgyszólván alig tartózkodik otthon. Nem zavarjuk

egymást. Háziasszonyom, aki fiával az udvari szobát lakja, rendszerető, kevés beszédű asszony. Hallgatólagos megállapodás van közöttünk, hogy egymás ügyeibe nem avatkozunk, s ezt finom érzékkel, következetesen be is tartjuk. Már 1939 óta itt lakom. A háziasszonnyal való érintkezés általában csak a hivatalos ügyekre szorítkozik — lakbérfizetés, fűtés —, egyébként nem szoktunk „társalogni". Van úgy, hogy hetekig nem is látjuk egymást. Háziasszonyom tapintatosan nem vesz róla tudomást, hogy női látogatókat is fogadok. Én ezzel az engedékenységgel nem élek vissza, szigorúan ügyelek arra, hogy a méltatlan kapcsolatokból eredő botrány veszélyét elkerüljem. Később pedig a zsidótörvényekkel amúgy is megfélemlített özveggyel szemben még a látszatát is kerülni akartam, mintha „most már" az árja minisztériumi tisztviselőnek talán nem is kéne betartani a főbérlő sajátos kívánságait.

Lacival időnként találkozót beszéltünk meg valamelyik utcasarkon. Egy napon említette, hogy feljönne a lakásomra. A megbeszélt időpontban be is csöngetett. Alaposan körülnézett az előszobában, megtudakolta, melyik ajtó hova vezet, ki lakik a szomszéd szobában, milyenek a háziak. A szobámban is mindent szemügyre vett. Miközben nagy figyelemmel és széles mosollyal szemlélgette repülőzászlósi fényképemet, amely felnagyítva szobám egyik díszéül szolgált, egy pohárka bagi szilvóriumot töltöttem neki Katona Pista főztjéből. Kicsit krákogott és könnyezett utána, de jó hangulatba hozta az ital. Láttam rajta, hogy pilótatiszti fényképemmel sehogy sem tudja

összeegyeztetni tulajdonképpeni mondanivalóját. Valóban, suhant át agyamon, egy olyan igazi civil, mint ő, akár SS Sturmbannführernek is vélheti egyenruhás mellképemet ... Magyarázatomra, hogy ezt a képet azért szeretem és azért függesztettem szobám falára, mert tavaly nyáron Harkovban egy ukrán fényképész „trafált el" ilyen sikerülten, észrevehetően megkönnyebbült.

Kisvártatva aktatáskájából egy géppel írt politikai tanulmányt szedett elő, és ideadta, hogy olvassam el. A Kállay-kormány helyzetének elemzése, a különböző polgári pártok politikájának értékelése, a tömegek hangulatának lefestése tömör és megtámadhatatlanul érvelő sorokban nyert kifejezést.

— Milyen? — kérdezte végül is.

— Jó cikk — feleltem.

— Van írógéped?

— Van.

— Akkor megkérlek, hogy másold le ezt a cikket három példányban. A holnap délutáni találkozóra hozd magaddal.

Többet erről a kérdésről nem beszélt.

Másnap átadtam a lemásolt cikket.

Néhány nap múlva közölte, hogy ismét feljön hozzám meghatározott időpontban. Másokat is hoz magával, akikkel bizalmasan akarnak tanácskozni, majd hagyjam őket magukra.

Valóban, a megbeszélt időben megérkezett, majd becsöngetett egy férfi s később még egy. Az egyik borotvált arcú, sovány, mosolygós, a másik magas, bajuszos, kissé zord tekintetű.

Észrevehetően bizalmatlanul és feszélyezetten néztek körül a szobámban. Ezeknek is szemet szúrt a fényképem, mire nekik is elmondtam a történetét. A pálinkát is elővettem, mert tudtam, hogy nincs olyan magyar, aki megvetné a kisüstit. Ők is krákogtak és könnyeztek egy kicsit, de mindjárt barátságosabbak lettek. A sima arcú még kérdezett is valamit a munkámról, politikai felfogásomról, miközben Laci, széles mosollyal figyelte a jelenetet. Megbeszélésünkhöz híven csakhamar eltávoztam.

Laci

A Pálffyéknál tartott oroszországi beszámolóm után észrevettem, hogy Laci figyelme nagymértékben felém fordult. Sűrűn és rendszeresen találkát beszélt meg velem, de mindig más utcában találkoztunk. Senki nem mondta, csak sejtettem, hogy ő az illegális kommunista, illetőleg a Békepárt tagja, sőt, értelmességét ismerve, nem is közönséges tagja. Erről azonban közöttünk soha nem esett szó. Találkozásaink során gyakran megkérdezte, mi újság a minisztériumban, baráti körömben. Érdeklődését szokatlannak, ugyanakkor jólesőnek találtam. Megfigyeltem, hogy a legkisebb politikai vonatkozású esemény, hír is érdekelte. A beszélgetések kapcsán rendszerint tanácsokat adott a politikai munkára vonatkozóan. Óva intett mindennemű fecsegéstől, hencegéstől, szélsőségtől. Elkérte, átnézte, megbírálta közlésre szánt írásaimat. Az unalomig boncolgatott egy-egy kérdést, és csak amikor már minden oldalról megvilágítottuk, amikor már látta, hogy tisztában vagyok a problémával, csak akkor tért át másra. Vele nem lehetett csapongani, minden beszélgetésből valóságos tárgyalást kerekített. Néha bizony már untam is a dolgot. Egy-egy ügyre mindaddig visszatért, amíg azt el nem intéztem útmutatásai szerint. „Tudod — mondotta gyakran —, addig »bulldog módjára« el nem eresztünk egy ügyet, amíg azt végleg el nem intéztük. Addig nem engedünk, amíg miénk nem lesz a győzelem, a siker." Ettől kezdve a szívós és kitartó harcot már csak „bulldog módjára" tudtam elképzelni . . .

A Független Kisgazdapárt polgári tagozatába január első napjaiban iratkoztam be.

A Nagymező utcai párthelyiség esténként hemzsegett a szenvedélyesen politizáló fiatalemberektől. Ott ismertem meg Ortutay Gyulát, Barcs Sándort, Tolnai Gábort, Feri Sándort, Mihályfy Ernőt, Rubletzky Gézát. Pálffy György és Sólyom László kiemelkedő szerepet játszott a polgári tagozat külügyi és belügyi bizottságában. Volt még gazdaságpolitikai és kulturális bizottság is. Én az utóbbiba kapcsolódtam be, márcsak hivatali munkámnál fogva is. Az egyes bizottságokban heves viták folytak a Kállay-kormánnyal szemben követendő politikáról, a harc lehetséges módszereiről, és arról is, hogy a fasizmus általunk biztosra vett végső veresége után hogyan rendezkedünk majd be. Mi, baloldaliak, a Bajcsy-Zsilinszky által szerkesztett nevezetes memorandumból főképp azt ragadtuk ki, ami szerintünk a legfontosabb: vissza kell állítani a belső alkotmányos jogrendet, annak összes személyi és tárgyi feltételeivel, ki kell lépni a háborúból, és fel kell készülni a várható német retorzióval szembeni harcra. A memorandum egyéb elmefuttatásaival, a közjogi fejtegetésekkel, a Szent Korona országrészeinek visszacsatolásával, a világ új rendjének angolszász orientáción alapuló elképzeléseivel nem igen értettünk egyet, ezért inkább hallgattunk róla.

Az emlékiratot, ragyogó fejtegetései, elemzései, stílusának nemes pátosza alapján, publicisztikánk jelentős alkotásának, remekművének kell tekintenünk, még akkor is, ha annak egyikmásik elképzelése történelmileg és a társadalmi fejlődés szempontjából túlhaladott.

E mű keretei nem engedik meg a memorandum részletes ismertetését, ezért csak vázlatosan és néhány idézettel mutatom be.

Az emlékirat első része elmondja: „Hogyan jutottunk idáig". Ragyogó bravúrral csoportosítja a történelmi előzményeket, elemzi az első világháborúba való sodródásunk okait, és meg-

állapítja, hogy belpolitikailag „halálosan elhanyagoltuk" a szociális kérdések megoldását, külpolitikánkban pedig tévesen orientálódtunk a nagynémet elgondolások irányába. A Trianon utáni nemzedék politikai szemlélete eltorzult. Majd így folytatja:

„... soha a Bárdossy-kormány és a Werth Henrik vezetése alatt álló vezérkar bele nem sodorhatta volna lelkiismeretlen módon ezt a nemzetet és ezt az országot a Jugoszlávia ellen való operettháborúba, azután Oroszország ellen való háborúba, végül pedig abba a legnagyobb őrültségbe, hogy hadat üzentünk az Amerikai Egyesült Államoknak, ha a csonka országban, a Gömbös-kormány politikája nyomán meggyorsult ütemben nem történt volna meg a lelki, szellemi, politikai előkészítés."

A továbbiakban nemzetközi és jogi szempontból kimutatja, hogy Magyarország nem tartozott volna háborúba lépni a Szovjetunió ellen, annál kevésbé Jugoszlávia és az USA ellen. „Egyébként a Bárdossy-kormány sem befelé, sem kifelé — tudtunkkal soha sem állította, hogy szövetségesi kötelezettségből vállaltuk hadbalépéseinket. Emlékezetünk szerint a katonai bombázás máig felderíthetetlen tényével, a bolsevizmus ellen való küzdelem erkölcsi kötelességével okolta meg hadbalépéseinket. Az első: a nemzetközi gyakorlattal — különösen a mostani világháborús konfliktus gyakorlatával — vajmi nehezen összeegyeztethető, túlságosan apró ok, főleg a maga egyszeri voltában ahhoz, hogy lelkiismeretes mérlegeléssel egy ország hadüzenetét vonhassa maga után: tisztázatlansága miatt meg éppen egyedülálló casus belli az új világháború történetében. A második: nagyon is gyönge »erkölcsi« jellegű casus belli, melynek kockázatát különösen egy kisebb nemzet nem veheti magára, józanul. A harmadik: egy gyönge nemzedék vadonatúj s Magyarország egész történelmével, állami létének és hivatásának értelmével szöges ellentétben álló politikai babonára alapozott még gyöngébb »erkölcsi kötelesség«. Íme: egy bizonytalan eredetű bombázás, melyről még azt sem tudjuk, valójában szovjetorosz repülők követték-e el, egy világnézeti szempont és egészen bizonytalan »erkölcsi kötelesség« elébetétele a legősibb magyar külpolitikai

elvnek, a »non agressió«-nak, de egy nagy politikai érdeknek is, hogy Erdély visszaszerzéséhez megszerezzük az orosz jóakaratot, és egy babonából eredő szolidaritási frázis: iszonyú háborús

Orosz röpirat (Német katonák! Nézzétek ki a bünös ezért a véres háborúért! Le az emberevő Hitlerrel és fasiszta bandájával!)

kockázatunk vállalásának rozoga s a háborúk történetében szokatlan, a magyar históriában egyedülálló politikai alapja és lelkiismeretlen, államférfiatlan, értelmetlen megokolása."

Majd így folytatja: „De ha a Szovjet-Oroszország ellen való hadbalépésünk nem is történt közvetlen német felszólításra vagy nyomásra, az viszont kétségtelen, hogy Magyarországra mind belpolitikai, mind külpolitikai vonatkozásban igen erős állandó német hatalmi nyomás nehezedett a háború kezdetétől fogva, sőt már előbb is. S ha a Szovjet-Oroszország ellen megindult német támadás idején nem is jelentkezett német kényszerítő szándék vagy követelés, talán egyelőre még kívánság sem a magyar állam hadbalépésére vonatkozólag, csakis azért nem, mert a német politika és hadviselés abban a hitben élt akkor még, hogy Szovjet-Oroszország ellen nincsen szüksége magyar csapatokra. Ám azonnal jelentkezett volna e nyomás, mihelyt kiderült Szovjet-Oroszország óriási katonai felkészültsége, ereje és szívós ellenállása. Ez a körülmény nem menti a Bárdossy-kormányt, de viszont kétségtelenül gyöngíti hadbalépésünk *önkéntességét, s ezért elkötelező erkölcsi, politikai erejét is a nemzet életérdekeinek mérlegén.*"

Az emlékirat második részének címe: „A kibontakozás." Bebizonyítja, hogy semlegességünk visszaszerzése valójában csak bátor visszatérés önvédelmi politikánk és vele európai hivatásunk elhagyott útjára. És itt ennek nem is deklaratív része a nehéz, hanem a belső átállítás, mindenekelőtt a személyi akadályok elhárítása. Mert távozniok kell mindazoknak, akik fenntartás nélkül szolgálták és hirdették a német—magyar sorsközösséget; a magasrangú katonáknak, akik osztoznak a felelősségben a háborúba lépésért, a zsablyai—újvidéki törvénytelenségekért, a lengyel testvérnemzet elleni atrocitásokért, a zsidó munkaszolgálatosok ügyében bármi kegyetlenkedés elkövetéséért. Sürgősen végrehajtandó intézkedések: az olyan polgárháborús tüneteknek az elfojtása, mint a zsidó munkaszolgálatosokkal és a nem magyar nemzetiségűekkel szemben elkövetett atrocitások, a zsablyai—újvidéki tömeggyilkosságok megtorlása, a polgári és katonai hatáskörök szétválasztása, a vezérkari főnök külön

hadbíróságának eltörlése, a gyűlölködő, uszító propaganda elfojtása stb.

A harmadik rész „Magyarország és Közép-Európa" címmel a kockázat kérdésével foglalkozik, és katonai helyzetünket elemzi: „Azzal tökéletesen tisztában vagyunk, miniszterelnök úr, hogy a háborúból való kilépésünk és a restitutio in integrum semlegességünk ügyében jelentékeny kockázatokkal jár. Ezeket a kockázatokat minél kisebbre kell szorítani, de egészen eltüntetni nem lehet. Az elháríthatatlan kockázatokat igenis vállalnia kell annak a kormányzatnak, mely Magyarország kivezetését az özönvízből tűzi céljául."

Katonai helyzetünkkel foglalkozva az emlékirat ezt mondja: „Meggyőződésünk szerint Magyarországnak minden politikai, jogi igazságával és katonai erejével szembe kell szállnia nemcsak az esetleges német megszállás kísérletével, hanem még egy német katonai átvonulással is."

Az emlékirat így végződik:

„Ebben az emlékiratban magyar lekiismeretünk és ellenzéki kötelességteljesítésünk szavát hallattuk. Egyben pártunk elvi állásfoglalását rögzítettük le a magyar sors legdöntőbb kérdéseiben, nemzetünk mostani példátlan szorongattatásainak idején."

A kulturális csoport munkájának középpontjába a függetlenségi mozgalmak emlékének felelevenítését, a német gyarmatosítás elleni történelmi, népi hagyományaink élesztését, a Kossuth-kultusz ápolását, a dunai népek összefogásának kossuthi koncepcióját állítottuk. Azt is feladatul tűztük magunk elé, hogy a községi, megyei önkormányzati elv magyar hagyományainak megfelelő gyakorlatát keltsük életre, hogy a nép választott képviselői érdemben szóljanak bele a közügyek intézésébe. A nép politikai közömbössége szabad vadászterületet jelentett a fasizmusnak. A községi önkormányzatokat alkalmas fegyvernek láttuk a fasizálódó rendszer centralizált szervezete elleni harcban. Be akartuk vonni a falusi tömegeket a fasiszta diktatúra elleni politikai küzdelembe. A falusi képviselőtestületek, amelyek ugyan

a virilis rendszer következtében nem igazi képviseletei a népnek, mégis kiindulópontjai lehettek a fejlődésnek. Azt akartuk elérni, hogy ezek a gyülekezetek a fejbólintó jánosok jelenlegi kupaktanácsaiból harcos politikai szervezetekké, a fasizmus elleni küzdelem formáivá fejlődjenek. Cikket is írtam erről a kérdésről, melyet a párt lapja, a „Független Magyar Újság" február 24-i számában „A parasztság szabadiskolája" rovatban „*Község és önkormányzat*" címen közölt. Munkámhoz tartozott még az olvasók leveleinek közvetlen megválaszolása. Szabó Pál lapjában, a „Szabad Szó"-ban is jelent meg cikkem. Egyik akciónk során Kossuth képével és függetlenségi harcra buzdító jelszavaival ellátott propagandairatokat küldtünk szét az országba, amit lázító tartalma miatt a párt vezetősége, illetőleg Vidovics leállított.

A kulturális csoport másik munkaterülete az iskolaügy volt. A népoktatás reformját akartuk előkészíteni. Abból indultunk ki, hogy a jelenlegi hómani iskolarendszer megmerevedett szervezete a háború után semmiképpen sem szolgálhat majd az oktatás keretéül, mert gátolja a dolgozó osztályok kulturális felemelkedését. A népiskola általánosságban a parasztság és a városi proletariátus, a polgári iskola a városi kispolgárság, a gimnázium a polgárság és a középosztály házi iskolájává merevedett az idők folyamán. Ezért kielégítő közműveltség nem is alakulhatott ki hazánkban. Olyan iskolarendszerre van tehát szükség, amely felszámolja a jelenlegi uralkodó osztályok kulturális monopóliumát, és biztosítja a dolgozók gyermekeinek egységes, nemzeti alapműveltségét. Kidolgoztuk a nyolcosztályos általános iskola rendszerét. A munka oroszlánrészét, a tervezet formába öntését Ortutay Gyula végezte. Én főképp a népiskolai, tanyai iskolahálózatra, a tanügyigazgatásra vonatkozó adatok összegyűjtésével foglalkoztam. A feladat nem volt nehéz, mert évek óta ezen a területen dolgoztam. Felhasználtuk az oroszországi iskolákról készített feljegyzéseimet is. Elsősorban azonban Földes Ferenc: „A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon" című tanulmányára támaszkodtunk, melynek szemléletét vezérfonalul fogadtuk el.

Az egyes csoportokban folyó viták szenvedélyességére jellemző, hogy a külügyi bizottságban Sólyomnak lovagias ügye támadt egy ifjonccal, aki őt durván megrágalmazta. Pálffy és én voltunk a segédek. A Viktória Kávéházban tárgyaltunk az ellenfél megbizottjaival. Végül is jegyzőkönyvi kimagyarázkodással zártuk le a lovagias ügyet.

Március 19-én, vasárnap délelőtt megszólalt a telefonom. Keresztes Bandi izgatott hangon közölte, hogy a németek megszállták Magyarországot.

Később megtudtam, hogy Bajcsy-Zsilinszkyt tűzharcban elfogták, és számos politikust letartóztattak.

FŐBÉRLŐ LETTEM

Március 19. után a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt legalitása megszűnt. A fasiszta terror fokozódott. Az ellenállók a találkozások, megbeszélések, tanácskozások színterét a polgári lakásokba, egy-egy baráti kör kisebb közösségébe tették át. A mi baráti körünk többnyire Langfelder Zsuzsa és Duska Tátra utcai lakásában jött össze. Meleg otthonra találtak itt a baráti beszélgetésre, jó hírekre, bizalmas értesülésekre, szállásra, hamis igazolványokra, meghallgatásra vágyó, rendszerint éhes és szomjas szabadok vagy üldözöttek. Tulajdonképpen csak Zsuzsa lakott itt, Duskának a Bartók Béla út 60-ban volt garzonlakása. A viszonyok alakulása

Duska

Zsuzsa

miatt azonban észszerűnek látszott a két nővér összeköltözése.

De mi legyen a garzonlakással?

Úgy döntöttek, hogy én menjek oda lakni.

Búcsút mondtam háziasszonyomnak, aki nem értette, miért hagyom ott a jó szobát pont ezekben a zavaros időkben. Albérletből főbérletbe! Ez olyan szép, hogy nem is lehet igaz! A dolog teljesen felajzott, mintha kicseréltek volna. Fellépésem biztosabbá, önérzetesebbé vált. Néha csak azért mentem el hazulról, hogy hazatérhessek otthonomba. Ráadásul a tündéri lakást ízléses asszonyi kéz hódmezővásárhelyi stílusban rendezte be stilizált parasztszobának. Szakasztott olyan volt, mint egy népművészeti múzeumi mintaterem szuszékkal, kecskelábú asztallal, föntállóval, kulacsokkal, szőttesekkel, kisszékekkel, szőnyegekkel, zsámolyokkal, korsókkal, rézüstökkel. A széles heverőn három ember is elalhatott. A piciny előszoba, teakonyha, fürdőszoba minden kényelmet biztosított. Központi fűtés, hideg-, melegvíz, félemelet.

Ezek voltak a rózsa szirmai.

A tövis ott búvt meg, hogy az ablak alatt nyílt a Sanghai Bár bejárata.

Az éjjeli zenebona, ének, autók motorberregése, ajtócsapkodása normális és rendszeres zajoknak számítottak. Nemegyszer

velőkig ható sikoly, rendőri igazoltatás, botrány verte fel az utca csendjét. Ilyenkor aztán a lakók kinéztek az ablakon és ordítva követelték, hogy legyen végre nyugalom.

Kerékpáromat elhelyeztem a fürdőszobában. Vettem egy Philips lemezjátszót, és látogatóimnak ezentúl meg kellett hallgatniuk a „Jeszli zavtra vojna . . .”-t, „Lenszkij áriáját”-t és egyéb kincseimet. Rendszeresen hallgattam a moszkvai és a londoni magyar nyelvű adást. Körülöttem is lassacskán kialakult egy új támaszpont. Okmányok, papírok, igazolványok! Ezek voltak a mentőkötelek, amibe az üldözöttek ezrei kapaszkodhattak. A biztonság illúzióját nyújtották, hát gyártottuk egyre-másra . . . Farkas Imrétől kértem egy KISKA-igazolvány űrlapot lepecsételve, aláírva. Csak a nevet kellett kitölteni. Seres Gézának kultuszminisztériumi igazolványt adtam, mely szerint a minisztérium mint hivatalos fordítót külső munkatársként alkalmazta. Szappanyos Pistával, minisztériumi kollégámmal, aki bagi gyerek, hozattam a bagi községházáról lepecsételt születési és házassági anyakönyvi kivonat űrlapokat. Nem utolsó szórakozás egy űrlap kitöltése! Zsuzsáékkal majdnem belebetegedtünk a nevetésbe, amíg egy keresztlevél elkészült. De Farkas Imrét e téren nem lehetett túlszárnyalni. Az ő okmányaival szökött át Titóékhoz a két Rex fivér.

SÓLYOM ELIGAZÍT

Laci tanácsára beléptem a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségébe. Azt hittük, hogy ott majd megtudunk egyet-mást a készülő eseményekről. Egyszer-kétszer el is mentem az Andrássy úti központba, de ott semmi érdemlegest nem tapasztaltam. Néha kitűztem a halálfejes jelvényt szervező munkám közben, de inkább a tűzkereszt jelvényt viseltem.

Egy vasárnap délelőttre találkozót beszéltünk meg Sólyommal. Kimentünk az óbudai dunapartra, a Sportuszodával átellenbe. Sólyom hosszabb lélegzetű tájékoztatást adott.

— Eddigi munkánk eredménye nem kielégítő. Szervező munkánk

gyenge, hiányzik az ellenállási erők számbavétele, kézbentartása, irányítása. Mostantól kezdve változtatni akarunk ezen. Te hosszabb ideig voltál katona, értesz ehhez a mesterséghez, a jövőben ezen a vonalon fogsz dolgozni. Vállalod?

— Természetesen.

— A feladat az, hogy a német- és a nyilasellenes felfogású embereket aktivizáljuk, magunkhoz kössük. Minden hivatalban, üzemben vannak ilyenek, csak meg kell őket keresni. Ahol többen vannak, ott ellenállási gócokat szervezünk. Ez az egyik dolog.

A másik az, hogy fegyvert kell szereznünk, amennyit csak lehet. Minden fegyver jó: puska, kézigránát, pisztoly, szurony, vadászfegyver. Ne csak civileket, hanem katonai egységeket is vonjunk be a harcba, természetesen, lehetőleg fegyverestől. De itt a parancsnokok személyén fordul meg elsősorban a siker. A te feladatod az állami hivatalokban, minisztériumokban és amennyiben módodban áll, az üzemekben, kapcsolataidat, ismeretségedet felhasználva megszervezni az embereket, amint mondottam, lehetőleg minél több fegyverrel. A Kultuszban hány embered van?

Sólyom László

— Lehet úgy tíz, tizenöt...

— Fegyver?

— Azt nem tudom. Erről eddig nem érdeklődtem.

— Ezentúl erre is figyelj. A csoportok létszámát, fegyvereit, a csoport harcértékét rendszeresen jelentsd nekem. Feljegyzéseket ne csinálj. Más minisztériumban vannak kapcsolataid?

— Nemigen. De majd utána nézek. Számos barátom, ádobista társam dolgozik különböző állami hivatalban.

— Helyes. Akkor megértettük egymást?
— Igen.
Visszaballagtunk a Margit-híd felé. Kezetrázva elváltunk.

KI LEHET A PÁRT TAGJA?

Teri bátyja, Jóska, még 1943-ban kijutott Izraelbe, mint a magyarországi cionista mozgalom egyik vezetője. Szerény, értelmes, kellemes embernek ismertem. Tőle hallottam először, hogy Auschwitzban gázkamrában égetik el a foglyokat. Erről őket két szökevény tájékoztatta, akiknek jegyzőkönyvi vallomását eljuttatták tiltakozásukkal együtt a magyar kormányhoz és néhány nemzetközi fórumhoz. Ezeket a gazságokat akkor még sokan hitetlenkedve fogadták.

Teri élesen szembeszállt bátyjával politikai kérdésekben, így a cionizmus kérdésében is. De most, a csillagviselés idején, a gettó árnyékában, a bujkálás veszélyei, a megélhetési gondok, barátságunk elhidegülése közepette az az elhatározás érlelődött meg benne, hogy kimegy Izraelbe a bátyja után. A németek valamiféle megállapodás alapján állítólag átengednek a határon egy csoportot.

Az Aréna úti zsidótemplom udvarán gyülekeztek a kivándorlók. Itt búcsúztam el Teritől, ettől a szomorú, drága, ragyogó értelmű és tiszta jellemű nőtől, akit annyira szerettünk.

Az angolszász berepülések, légiriadók, bombázások rendszeressé válnak. A minisztériumban kezdenek komolyan foglalkozni a hivatalnak biztonságosabb helyre, esetleg vidékre való telepítésével. Helyet keresünk tehát. Megszemléljük Pasarét egyes nagyobb villáit, az alkalmasakat kijelöljük. Kiküldenek vidékre is. Így Zalába, Sümegre, Egerbe.

Dobó István városába két mérnökkel megyek, az egyházmegyei tanfelügyelő lát vendégül bennünket. Napközben a kanonokok palotáit szemlélgetjük. Hát én csak ámulok és bámulok! Eddig csak filmekből és regényekből ismertem az előkelőek laká-

sait, most találkoztam először a valósággal. Hold utcai hivatalunk miniszteri fogadóterme útszéli csárdának tűnik innen Egerből, A kanonokok házainak klasszikus és barokk pompája, nyugalma, az arányok szépsége, a márvány, a kovácsolt vas ízléses alkalmazása, a szőnyegek, olajfestmények, régi metszetek, gazdag díszítésű kandallók előkelősége lenyűgöz. Hajlandó vagyok az egész minisztériumot ideköltöztetni és magam is véglegesen Egerbe költözni.

Az ebédnél és a vacsoránál nagy vitát rendezünk mi, pestiek a háború kimeneteléről. A papok tartózkodó álláspontot képviselnek. Az egyik német- és nyilasbarát mérnök tíz üveg pezsgőbe fogadja le a németek győzelmét.

— Dehát mi lesz akkor, ha az oroszok győznek? — kérdezik a papok.

— Nem kell azért félni, — mondom —, a Szovjetunióban is vannak papok. Aki a néppel tart, azt nem bántják.

Szilveszter óta melengetek a szívemben egy új ismeretséget. A megcsodált nő, Csizmadia Erzsébet, tanárnő. Haladó gondolkodású. Időnként feljön hozzám. Egyelőre csak bajtársak vagyunk, és szemérmesen hallgatunk a kibontakozó szerelemről. Erzsébet nem akar illegalitásba menni, amíg le nem teszi doktori szigorlatát és fel nem avatják. Május végén ez is megtörténik, s ekkor feketén szerzett élelmiszerjegyekkel és papírokkal leutazik Tapolcára Gémes Karcsiékhoz, egy volt tanítványa családjához. Öreg szülei bevonulnak a gettóba. Tapolcán azonban Erzsébet gyanússá válik, és egy hét múlva éjnek idején hazaszökik. Kopcsándi Istvánhoz menekül, „Pista bácsihoz", aki gyári munkás, régi mozgalmi harcos. Lakást is szerez neki, jobban mondva egy ágyat a Nagymező utcában, egy régi ismerősénél. Erzsébet bejárónőnek jelentibe magát, ezért minden reggel pontosan elmegy „dolgozni" egy rokonhoz, Ilonka nénihez, ahol egész nap lábatlankodik, főzni tanul.

Laciék körülményei úgy alakulnak, hogy egyre gyakrabban kell nálam aludniok a Bartók Béla úton.

De hogyan oldjuk meg az alvást? A heverő elég széles ugyan,

le három embernek mégiscsak keskeny. Mi lenne, ha széltében feküdnénk? Akkor lelógna a lábunk. De ha az asztallappal megtoldom a heverőt? Akkor jó lesz... Az asztallapot könyvekre teszem. Pokrócot terítek rá. Így már nem is kemény. Most aztán pompásan elférünk hárman is. Laci alszik középen, felesége és én a széleken. Ha Laci nem jön haza, akkor a helyét üresen hagyjuk, mintha ő is ott feküdne. Így az illendőséget is betartjuk.

Ez az alvási forma annyira bevált, hogy sohasem jöttem zavarba, ha egy-két vendég befutott éjszakára.

Július utolsó napjaiban rövid hír jelent meg az újságokban: „Régóta körözött kommunistát lőttek agyon tűzharcban a rendőrök egy budai cukrászda kerthelyiségében. Több detektív is megsebesült..."

Erzsébetet is ezzel a hírrel fogadtam. Elsápadt, mint akinek borzalmas sejtelme támadt.

Pár nap múlva valahonnan megtudtam, hogy Ságvári Endre halt meg abban a tűzharcban. Erzsébet ekkor könnyek között bevallotta, hogy rá gondolt, a hír hallatára. Jól ismerte Endrit, tudta, hogy mindig fegyverrel jár, és ha lebukik, nem adja olcsón az életét.

Elmondta, hogy illegális munkájában kapcsolatban állt Endrivel. Tőle kapta az élelmiszerjegyeket és papírokat, melyekkel Tapolcára utazott. Endri tanácsára ment illegalitásba. Baross utcai lakásában sokszor adott menedéket Endrinek és feleségének. Erzsi tiszteletben tartotta Endrinek azt a nehezen betartható óhaját is, hogy lakását senki más ne használja illegális célokra. Endri gyakran beszámoltatta őt élete folyásáról, ellátta tanácsokkal. A legutóbbi biztosító találkozáson órákig várt rá Erzsi hiába. Nem tudta elképzelni, miért nem jön. Most már tudja...

Megkezdtük a Békepárt katonákhoz szóló felhívásának szétküldését.

A felhívás félreérthetetlenül leszögezi: „... *ezt a háborút, amely*

nem a magyarság háborúja, a németek elvesztették! További részvételünk az idegen és vesztett ügyért vívott harcban csak teljes pusztulásunkat eredményezheti . . ."

Felszólítja a honvédtiszteket: „. . . *Rátok vár a vezető szerep ebben a nemzetmentő küzdelemben! Azonnali és kíméletlen fegyveres harcot kell indítani a németek ellen! Ma már csak két tábor van az országban: a magyar hazafiak óriási tábora és egy maroknyi németbérenc nyilas bitorló banda.*

Aki nincs velünk, aki ma is háborút akar, aki, akár gyávaságból, akár helytelenül értelmezett loyalitásból tétlen marad, vagy tovább szolgálja ezt a nemzetgyilkos rendszert, az, az árulók közé tartozik, és rövidesen felelnie kell az egész nép előtt! . . .

Az arcvonalban álljatok át egységeitekkel az oroszokhoz és fordítsátok fegyvereiteket a németek ellen. A legénység követni fog benneteket!

A helyőrségekben rohanjátok meg és fegyverezzétek le a németeket, alakítsatok partizáncsoportokat és vonuljatok velük az erdőkbe és hegyekbe, zavarjátok a német fel- és visszavonulást, utánpótlást. A lakosság támogatni fog titeket! . . .

Mindenkinek, minden rangban és beosztásban módja és lehetősége van harcolni a németek ellen! . . .

Pálffy Gyuri hozta a géppel írt és szívópapírra stencillel lehúzott röplapokat, a neveket pedig kézzel írtuk a borítékokra.

A több száz levelet elosztottuk egymás között. Megbeszéltük, hogy egy-egy postaládába két-három levélnél többet nem dobunk be. Így aztán elég sokáig tartott a feladás, mert nagy területet kellett bejárnunk a postaládák után.

Erzsébet, Zsuzsa, Farkas Imre vett részt ebben a munkában.

A bombázások egyre gyakoribbá váltak.

Vasárnap délelőtt Erzsébettel utazunk a HÉV-en a csónakház felé. Légiriadó! A HÉV megáll, az utasok leszállnak. Mi a Lukácskert fái alatt helyezkedünk el. Odaát Pesten már potyognak is a bombák. Látjuk ahogyan zuhannak lefelé, néhány másodperc múlva pedig hatalmas dörrenések hallatszanak. Lehasalunk a

földre. Úgy érezzük, közelednek a robbanások, s mintha már közvetlen közelünkben hullanának a bombák.

Egymáshoz tapadva fekszünk a földön. A vijjogva zuhanó bombák egyre közelednek. Már a szigetre is esett egy. Az ágak között csattanva repül keresztül néhány repesz. A légnyomás szele átvág a park lombjain. Hát tényleg közeledik a bombaszőnyeg? Hát tényleg itt a halál? . . . Pár perce még csónakázni akartunk . . . most meg már a halál szele érinti testünket? . . . A szívünk gyorsabban kezd verni. De agyunk is működik. Ezt mondjuk: ha halljuk a robbanást, akkor már nincs baj, akkor a bomba már leesett valahol . . . azt a bombát, amelyik ránk esik, azt már nem fogjuk hallani . . . hiszen a bomba előbb ér ide, mint a hang . . . Ezzel vigasztaljuk magunkat . . . sovány vigasz. Még szorosabban összetapadunk, még kisebbre húzzuk magunkat, még jobban a földhöz simulunk . . . milyen jó lenne még élni . . . ezzel a drága nővel, aki még nem volt az enyém, de most közelebb került hozzám mindenkinél . . . csak túléljük ezt! Ő az egyetlen, aki látott engem halálfélelemben . . . remegve . . . többet tud rólam mindenkinél . . .

Szeptember 12-én, vasárnap délelőtt a ragyogó napsütés fényekkel önti el kis népművészeti szobámat. Nyílik az ajtó, Laci állít be vidám köszöntéssel:

— Erő, egészség! Van valami újság?

Mondom, hogy nincs.

Röpcédulát vesz ki a zsebéből.

— No, ezt olvasd el.

A röpcsi hírüladja, hogy megalakult a Magyar Kommunista Párt. Ez lesz az az erő, mely szervezi, egységbefogja, irányítja a fasizmus elleni harcot. Egy másik röpcédula pedig bejelenti a Békepárt feloszlását.

Ott állok, kezemben a két röpcédulával. Gondolkodom.

— Te Laci, ki lehet a kommunista párt tagja? — kérdezem.

— Hát bizony az sok mindentől függ — és ő is elgondolkodik. Kisvártatva folytatja:

— Te mindenesetre tekintsd magad a párt tagjának... — mondja póz nélkül, de jelentőségteljesen, vidám tekintetét rám emelve. Mosolygok én is. A lemezjátszóhoz lépek, felteszem a „Jeszli zavtra vojná..."-t.

RÖPCÉDULÁK A PÁRKÁNYON

Vasárnap, 15-e. Erzsébet van nálam, majd Lázár Vilmos, marxista közgazdasági író jön fel. Lemegyek vele az utcára, és egyszer csak egy nyilvános rádióból meghalljuk a kormányzói szózatot. Izgatottan válunk el, hazarohanok. Erzsébet is a szózat hatása alatt áll.

— Mi az? — kérdi — vége a háborúnak?... Magyarország fegyverszünetet kér?... de hiszen ez... ez óriási fordulat! Hogyan fog vajon viselkedni a hadsereg, és hogyan reagálnak erre a németek?...

Rohanok Pálffy Gyuriékhoz.

Ők is a rádió előtt ülnek. Senki sem tud semmi bizonyosat.

A rádió indulókat játszik. Egyszer csak megszólal egy hang: „Beregfy* ezredes jöjjön Budapestre!"

Vége...

Pálffyéknak, Zsuzsának is lakást kell változtatni. Még ma. Már aludni sem mehetnek haza. Kiviszem hát őket pestújhelyi rokonomhoz, Oláh Pistához. Pistáék remekül viselkednek, körülbelül sejtik a helyzetet, de nem kérdeznek sokat. Az éjszaka baj nélkül telt el. Másnap már új lakásban aludtak Pálffyék és Zsuzsáék is.

Október 16-án be akarok menni a minisztériumba. A kapuban megállítanak. Igazoltatás. Látom, hogy nyilaskarszalagos, géppisztolyos őrség vette át a hatalmat. Megtudom, hogy az éjszaka

* Nyilaskeresztes képviselő, honvédelmi miniszter Szálasi kormányában.

A KORMÁNYZÓ ÚR HADPARANCSA!

A Magyar Távirati Iroda jelenti: Vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország Kormányzója a mai napon a következő hadparancsot sátotta ki:

Honvédek! A hőn szeretett hazánk szívében folyó pusztító harctól a küzdő erőket számbavéve, immár döntő, az országra nézve kedvező fordulatot nem várok.

Ezért elhatároztam, hogy fegyverszünetet kérek.

Mint a fegyveres hatalom legfőbb hadura, felszólítalak benneteket, hogy honvédeskütökhöz hiven hüséggel és feltétlen engedelmességgel teljesítsétek élöljáró parancsnokaitok útján kiadott parancsaimat.

További létünk attól függ, hogy a honvédség minden egyes tagja e súlyos helyzetben kötelességtudó és végsőkig menő fegyelmezett magatartást tanusitson.

Horthy s. k.
Csatay s. k.

folyamán Homonnay Sunyi és társai elfoglalták a minisztériumot. Többeket őrizetbe vettek.

Rajniss az új kultuszminiszter.

A katonai felhívások szétküldését nagy ütemben folytatjuk. A honvédtisztekhez szóló röpcsiből egy csomó megmaradt, ezeket majd holnap fogjuk borítékolni és feladni. De hová tegyem addig ezeket a röpiratokat? Valami biztos helyre kellene. Körülnézek a szobában. Zseniális gondolatom támad: mi lenne, ha a redőnyszerkezetet fedő deszka mögé rejteném az ablaktokba? A függöny mögött nem is látszik, hogy ott leemelhető deszka van.

Úgy is tettem. Lámcsak, a szükségben milyen leleményes az ember... Ha jönne valaki röpcsiket keresni, erre a helyre nyilván nem gondolna... különben is marhák azok a detektívek.

Reggel félrehúzom a függönyt, felhúzom a redőnyt, nem egészen, csak úgy harmadáig. No nyissuk csak ki egy kicsit az ablakot, milyen az idő. Hát bizony vacak. Nem esik, de az utca nedves, sáros, nyilván egész nap ilyen nyirkos idő lesz. Nem ártana sárcipőt felvenni, mert a vékony cipőtalp percek alatt átázik. De nini, mennyi fehér papír van ott a Sanghai Bár bejárata feletti kis teraszon ... éppen az én ablakom alatt ... Vajon hogy került oda ennyi papír? ... és nem csak a terasz, hanem a járda is tele van papírral ... Érdekes! És az emberek csak mennek az utcán, rátaposnak, sáros lesz a szép fehér papír ... nem értem, milyen emberek vannak, ahelyett, hogy felvennék a földről, s megnéznék, mi van ráírva, csak mennek bambán és rátaposnak ... persze, a házmesternek kéne az ilyen szemetet már korán reggel összesöpörni ... de akkor ez nyilván később került a járdára ... csak nem? ... hű a kutya szentségit! ... csak talán nem az én röpcsijeim ezek? ... De már bújok is ki az ablakon hálóingben, hogy legalább a teraszról leesni készülő röpcsiket összeszedjem. Meglátnak? ... Hát lássanak, de ezeket össze kell szednem. Össze is szedem őket, szerencsére nem keltek különösebb feltűnést, ilyenkor reggel az emberek rohannak a hivatalba, munkába, nem sokat bámészkodnak ... No, ez megvan ... nadrágot kapok magamra, cipőt húzok, kiszaladok az utcára. Sebesen felkapkodom a földről a röpcsiket, nem nézek se jobbra, sem balra ... no, még ezt a pár sáros papírt is ... nem nagyon merek az emberekre tekingetni, valami rendőr- vagy hekusféle esetleg még gyanút fog ... Szerencsére nem szól senki, máris szaladok vissza a szobába, és sóhajtva rogyok le az ágyamra.

Ó, én marha! ... miért is választottam a redőnyszekrényt?! Fellépek, leemelem a deszkát, a hasadékon vág be a fény ... a rejtély megoldódott. A redőny feltekeredés közben kilökte a nyíláson a lapokat ... mint egy automata röpcédulaszóró-gép.

Pár nap múlva Lacinak elmondom az esetet. Megrökönyödve hallgatja. Látom bosszankodik, megszidna, de nem teszi, csak a hasát fogja és nevet, nevet ... ahogy elképzeli előadásom nyomán a hálóinges alakot a reggeli szürkületben, amint egyik

karjával fogódzik, a másikkal meg kotorja maga felé a röpcsiket a Sanghai Bár párkányán, négyszáz méterre a Hadik Laktanyától, a DEF-től . . .

Egy napon Szálasi fogadására gyűlünk össze a miniszteri fogadóteremben. Rajniss oldalán jelenik meg a nemzetvezető. Egy-két erőtlen nyilas köszöntés fogadja. Rövid beszédet tart. Arra biztat, hogy mindenki végezze nyugodtan a munkáját, mert aki nem dolgozik, az meg fog halni. Ebből mindenki érthetett.

A minisztérium fő tevékenysége e napokban a nyugatra telepítés megszervezése. Nagy a nyomás, hogy a tisztviselők is menjenek. Mindenfelé összeírások folynak, sokan nem merik azt mondani, hogy bizony ők nem mennek. Ezekben a vészterhes napokban igyekszem a kollégákat meggyőzni a menekülés értelmetlenségéről. A nyilasok tobzódása is sokak ellenszenvét felkelti.

Megmondom nyíltan, hogy én nem megyek semmi szín alatt, nem kívánok hazátlanul bolyongani Európa országútjain. Szembe kell szállni a garázda nyilasokkal, mert mi vagyunk az erősebbek, mi vagyunk többen. Össze kell fogni a hazafias erőknek — jelentem ki —, állami hivatalokban is szervezkedni kell! Nem engedhetjük Budapestet rommá lőni.

Egyeseknek óvatosan arról is beszélek, hogy katonailag jól elő van készítve az ellenállás . . . egész zászlóaljak és más fegyveres alakulatok várják már a jeladást, a gyárak munkásai is meg vannak szervezve.

A fiúk helyeselnek. Egyre többen kimondják, hogy ők sem települnek nyugatra. Nem hurcolják ki a családjukat. „Itt élned s halnod kell . . .” — idézik a költőt. Ahol az elkeseredés és felháborodás indokolja, felteszem a döntő kérdést:

— Kész volnál adandó alkalommal fegyvert is fogni?

Vagy tizen, tizenöten vállalkoznak a harcra, saját fegyverrel, pisztollyal, vadászpuskával. Kuti, Szecskó, Vidacs, Bátor, Várhegyi, Nagy Jóska, Úrhelyi, Gyalog, Simon Sándor, Jencs. Még olyan tartózkodó emberekkel is beszélek, mint Pusztai . . .

Duska egészségi állapota nem megfelelő. Papírjai sem megnyugtatóak. Határozat: ki kell vinni őt a budakeszi Tüdőszanatóriumba. De hogyan? A vámnál vizsgálat van, igazoltatnak bennünket. Felveszem tiszti egyenruhámat. Karddal, csákóval beülünk a taxiba. Most próbáljon valaki engem, illetve a társaságomban levő hölgyet igazoltatni.

Nem is próbál... Simán bemegyünk a szanatóriumba.

Pálffy Gyuri összehoz egy tanárral, Kockás Gyulával. A Fáy Gimnáziumban tanít. Elmondja, hogy tanártársai között agitál az ellenállás érdekében. Javasolja, hogy ha komolyabb erőt akarok bekapcsolni a fegyveres ellenállásba, tanácskozzam a bátyjával, aki a MÁVAG-ban szervezi a munkásokat.

Ez a találkozás meg is történik. A mérnök kissé fölényes, mint aki tudja, milyen jelentős szerepe van. Elmondja, hogy a gyárban megszervezték a nyilas őrség lefegyverzését és a fegyverraktár elfoglalását. A kijáratokat és az utakat páncéltörő ágyú fogja lezárni... Az ellenállásba beszervezett munkások száma a százat is meghaladja. A részleteket szeretné az ellenállási mozgalom vezetőjével megbeszélni. Megállapodom vele, hogy egy megfelelő vezető emberrel, a megbeszélt időpontban, fel fogom keresni a lakásán.

ERZSÉBET-NAP

November tizenkilencedike. *Erzsébet-nap.* Minisztériumi íróasztalom előtt ülve összesítem az eddigi eredményeket, mérlegelem a helyzetet. Sólyommal lesz ma találkám, beszámolómban pontos adatokat szeretnék vele közölni. Kis füzetembe ceruzával rejtjeles bejegyzéseket írogatok. A hivatalokat elkereszteltem. A Kultuszminisztériumot így jelölöm: könyv. A beszervezett emberek száma 16. Csak a számot írom le. A puskák száma 9, második helyre tehát ezt a számot írom. A pisztolyok száma 19. Ez kerül a harmadik helyre. A bejegyzés tehát így fest: könyv 16 9 10. A Földművelésügyi Minisztérium: búza. Itt a számok így festenek: 5 1 3. Az illeték kiszabási hivatal neve nálam: díj.

A Lovag utcai kisegítő karhatalmi század jele: lovag. A legjelentősebb csoportnak a MÁVAG ígérkezik a páncéltörő ágyúval. Feltétlenül rábeszélem Sólyomot, hogy jöjjön el a mérnök lakására, és próbálja tisztázni, mi van az ígéretek mögött. Ilyen dolgokban biztosabb a hivatásos katona szeme . . .

Már bújok is a kabátomba, és sietek az Országház Kávéházba, ahol találkoznom kell valakivel. — De mikor veszem meg Erzsébetnek a virágot? — tűnődöm. Estére már eladják a legszebbeket . . . Be is ugrom a kultusszal szemben levő virágüzletbe és készíttetek egy igen szép csokrot. A kávéházba úgy vonulok be a csokorral, mint egy vőlegény.

A találkozót egy ismerős közvetíti. Mindjárt látom, hogy ez az ügy túl fantasztikus. Az illető a légierők volt tisztjének mondja magát, és tízezres létszámú lengyel menekült osztagról beszél. Az ügy komolyságára való tekintettel a továbbiakat a „vezetőnek" kívánja elmondani.

Elbúcsúzom a lengyel csapatszállítótól, és sietek a Madách téren levő kávéházba, ahol Sólyom már vár. Mintha megütközne a kezemben tartott csokor láttán, de aztán nevetve rázunk kezet. Mindjárt elmondom a lengyel dolgot. Komolytalannak tartja. Aztán megteszem jelentésemet. Láthatólag meg van elégedve. A MÁVAG-ügyet töviről, hegyire megbeszéljük. Végül is megígéri, hogy ma este eljön a mérnök lakására. Hét órakor várni fogom a Baross utca 78. számú ház előtt.

Sietek haza kis lakásomba.

Erzsébet még nincs itt. A virágot vázába teszem, és leülök névnapi köszöntőt írni.

„Erzsébet! Csak ketten tudjuk miért, tamarisz lenne méltó hozzád és e naphoz. De a belvárosi üzletekben nem árulnak afrikai virágokat. Vedd hát e csokrot az egzotikus tamariszkusz helyett.

Ó álom-nő, te, hogy csodállak, mert elszánt, higgadt és bátor voltál akkor a dunaparton, azon az augusztusi vasárnapon, amikor zúgtak a bombák, röpködtek a szilánkok és a légnyomás szele suhintott a fák lombjai között, s mi úgy feküdtünk egymáshoz tapadva, mintha a halál előszobájában lennénk . . .

Te, egzotikus »malabár« nő, hogy történt, hogy most itt vagy nálam, te gazdag kegyosztó, aki nekem adtál mindent: Beethovent, Mannt, Beaudelaire-t, Karinthyt, az Alpokat, sudár alakodat, bűvölő okosságodat, kedves arcod furcsa vonalát?

Nem tudom, hogy történt, csak azt tudom, hogy itt vagy nekem . . . Erzsébet . . . Erzsébet . . ."

A levelet beteszem egy borítékba, és a virágok közé dugom. Nemsokára csengetnek. Erzsébet jön. Az ünnepi csokor, a levél elérzékenyíti. Némán magához szorít. Tiszta szívből örülünk egymásnak, igazán boldogok vagyunk. Felteszem orosz lemezeim közül a legszebbeket: a „Másá"-t, a „Tucsi nad gorodom sztáli"-t, és táncolunk millió érzéstől felhevülten. Majd verseket olvasunk, felváltva. Ki mit szeret. A „Dunánál"-t, az „Ódá"-t, az „Aquincumi kocsmában"-t, a levél „Gulácsi Lajoshoz"-t, az „Esti kérdés"-t, a „Hajnali részegség"-et meg Bor László kéziratos Babits paródiáját, a „Naív jobbadán"-t:

Láttam nagy sereg svábokat,
sereg svábokat tört acéllal. —
Akkor a muszka már a céllal
törődött bizton és kacéran
és láttam roncson roncs páncéllal
fegyvertelen facér pucéran
futni nagy sereg svábokat
és mondtam nekik: „Svábok,
koldus vagyok én:
de ha meghaltok mégis
enyém lesz a remény."

Már bőgtek s mondtam akkor én:
„Vezér voltál, védted a tőkét,
rászedted rossz rasszod a szőkét,
halálgépek közt voltál a főgép,
vért és halált kívántál főkép,
sohasem kívántad a nőkét . . .
Vezér voltál védted a tőkét."

Már bőgött s mondtam akkor én:
„Talán vezér se voltál,
csak piktor siheder:
de most meghalsz, dög irhád
te nem viszed el."

„Raboltál mindent, ami új,
raboltál mindent, ami ódon:
úsztál gonosz porosz folyókon,
kéjelegtél süllyedt hajókon,
raboltál mindent, ami új:
bús fene eszi tested,
megdöglesz szemét:
s ha megdöglesz, az új nép
kinyitja két szemét."

— Nekem most mennem kell — szólok úgy félhét tájban. — Egy, másfél óra múlva visszajövök . . .

Erzsébet elkomolyodik, de aztán belenyugszik. Nem szokott érdeklődni mozgalmi ügyeim iránt. Leheveredik a pamlagra, és olvasni kezd.

— Aztán gyere hamar! — búcsúzik felvidulva.

A Baross utca 78. számú ház előtt várom Sólyomot. Késik. Nem gondolok semmi rosszra, csak éppen türelmetlen vagyok. Erzsébet otthon vár . . . Egy alak áll meg a ház előtt, cigarettázik, fel-fel néz a házra, aztán odébb áll, majd megint megjelenik. Ennek semmi jelentőséget nem tulajdonítok, kizárólag Sólyom késése miatt bosszankodom.

Végre megjön!

A mérnök a második emeleten lakik. Becsöngetünk. A mérnök nyit ajtót. Még be sem érünk jóformán, az előszobában kinyílik egy oldalajtó, s egy katona dugja ki a fejét. Amikor már a szobában ülünk a fotelban, a kis kerek asztal mellett, a mérnök megnyugtat: ez a katona a mi embeürnk Bajtásával együtt keresett fel, katonaszökevények, menedéket adtam nekik. Egyébként tüzérek, értenek a páncéltörő ágyú kezeléséhez. Már

egy csomó töltényt is hoztak. Derék fiúk. Valóban a mérnök már első találkozásunkkor említést tett két katonaszökevényről, akiknek a végrehajtásban komoly szerepet szánt. Megnyugszom.

Rátérünk a gyári szervezkedés megbeszélésére.

Alig kezd hozzá a mérnök a beszámolóhoz, kopogtatnak, és bejön az előbbi katona. Sűrű bocsánatkérések között tüzet kér, majd kimegy. A mérnök tovább beszél.

Néhány perc múlva mozgolódásra leszünk figyelmesek. Hirtelen kinyílik az ajtó, és egy fekete egyenruhás, csizmás, árpádsávos karszalagos nyilas lép be, előretartott géppisztollyal. Nyomában még három géppisztolyos nyomakodik be.

— Fel a kezekkel! — kiáltja egyikük. — Kockás mérnököt keressük!

— Én vagyok — szólt a mérnök.

— Igazolja magát!

A mérnök hangos méltatlankodás közben előveszi igazolványát. Aztán bennünket igazoltatnak.

Sólyom erélyesen tiltakozik a nyilasok eljárása miatt, és követeli, hogy ők is igazolják magukat. Bámulatomra a géppisztolyosok parancsnoka ennek eleget is tesz. Elénk tart egy papírt, amelyből kitűnik, hogy ők a „Nemzeti Számonkérő Szék" emberei, és jogukban áll házkutatást tartani. Közben a többi nyilas már meg is kezdte a házkutatást. Pár perc múlva a szomszédos szobán keresztül a géppisztolyosok néhány nőt vezetnek be.

— Aha, zsidóbujtatás! No lássuk csak, kik ezek? — kérdezik a mérnököt.

— Vidéki ismerőseim — feleli halkan a mérnök.

— No, szép kis banda — röhécselnek a nyilasok.

Még egy darabig turkálnak a lakásban, aztán leterelnek bennünket az utcára, sorbaállítanak. A két katonaszökevény is ott toporog a sor végén. Megfigyelem, hogy Sólyom, aki aktatáskával jött, most üres kézzel áll mellettem. Vajon miért hagyta el az aktatáskáját? . . . Vagy nyolcan, kilencen lehetünk. Elől, hátul, kétoldalt egy-egy géppisztolyos fog közre bennünket, ravaszra helyezett ujjal.

— Aki meg akar lógni, az golyót kap! — oktatnak ki a nyilasok, majd megindulunk.

Hát most aztán belekerültem a pácba — értékelem a helyzetet menetközben. — Szép kis kaland! Erzsébet meg otthon vár engem... Vár, csak vár, csak vár... A géppisztoly csöve nem enged... Nyomorult egy helyzet... Az úttest szélén vonulunk. Kifordulunk a körútra.

— Meg kell lógni! — súgja oda Sólyom.

De hogyan? Mikor? Ezek a vadállatok tényleg belénk lőnek. Már a Király utca felé járunk. Az úttest alig van megvilágítva. Ekkor váratlan esemény történik.

Sólyom kiugrik a sorból, és teljes erővel elrohan a Király utcába, a Zeneakadémia felé. A nyilasok üldözőbe veszik. Egy rövid sorozatot is küldenek utána, csak úgy pattog a sok golyó a kövezeten. Ezalatt mi őrizetlenül maradunk. Szét kellene futnunk, de nem élünk az alkalommal... A nyilasok káromkodva jönnek vissza. Sólyomnak nyoma veszett... Összekötöznek bennünket.

— Ki volt az, aki megszökött? — kérdik a nyilasok.

Hallgatunk. A mérnök nem tudja a nevét, ennélfogva nem is válaszolhat. Én abban a hiedelemben élek, hogy mint minisztériumi ember, területen kívüliséget élvezek az antifasiszta harcban, és sűrű bocsánatkérések között rövidesen hazaküldenek...

— Az én ismerősöm — mondom —, vállalati tisztviselő.

Bekanyarodunk az Andrássy útra, majd megállunk a 41. számú ház előtt. Beterelnek bennünket.

A szobában egy nyilas felírja adataimat, lakás, munkahely.

— Van valaki a lakásban?

— Igen, Csizmadia Erzsébet.

— Fegyver?

— Az is van.

— Micsoda?

— Két pisztoly és négy kézigránát.

— Hol?

— A szekrény aljában.

— Minek az magának?

— Még a frontról hoztam . . .

A nyilas intézkedik, hogy menjenek ki a lakásomra.

A másik szobában a mérnököt hallgatják ki. Engem is odahívnak. Csodálkozással ismerem fel azt az alakot, aki a ház előtt ácsorgott, amikor Sólyomra vártam. Éppen az aktatáskáról van szó. A mérnök váltig hangoztatja, fogalma sincs arról, miféle táska ez, a tartalmát sem ismeri. A vallató nyilas kiemel az aktatáskából egy vastag bankjegyköteget, törülközőt, szappant, fogkefét. Kezdem érteni, hogy Sólyom nem is véletlenül felejtette ott az aktatáskát . . . De a nyilasok még mindig nem tudják elhinni, hogy a mérnök ne tudjon semmit a lakásában talált aktatáskáról. Csak később kezd valami motoszkálni az agyukban, a táska és a szökevény közötti összefüggésről. Aztán a két katonaszökevény felől érdeklődnek. Mit kerestek a lakásban?

A mérnök nagy igyekezettel kezdi magyarázni, hogy azok nem szökevények, hanem szabadságos katonák, s azért adott szállást, mert nem tudtak vidékre utazni a bombázás miatt. Sajnálta őket, hiszen sokat szenvedtek a fronton . . .

— Nohát akkor lássuk a két katonát! — rendelkezik a nyilas, és elővezetteti őket.

Ekkor valami rendkívüli dolog történik, ami felkavarja egész valómat.

Az egyik katona harsány hangon a következő „vallomást" teszi:

— Azon a napon, amikor a gyári nyilaskeresztes őrség bejelentést kapott arról, hogy Kockás mérnök zsidókat bujtat a lakásában, mi ketten, a „Számonkérő Szék" nyomozói, felkerestük a mérnököt. Szökött katonáknak adtuk ki magunkat, s a bizalmába férkőztünk. Kijelentettük, hogy készen vagyunk részt venni a németek elleni fegyveres harcban. A mérnök lassanként beavatott minket a MÁVAG-ban szervezett fegyveres ellenállás tervébe. Hogy bizalma teljesebb legyen, még lövedéket is vittünk neki a páncéltörő ágyúba. Közben mindent megfigyeltünk. Többek között azt is, hogy ő — és itt rámmutatott —

meg aki megszökött, azért jött a mérnök lakására, hogy a gyári mozgalmat megbeszéljék. Benyitottam a szobába tüzet kérni, hogy jól megismerjem a „vendégeket".

Ezután mindketten vigyázzállásba merevednek, karjukat előre lendítik és harsány hangon kiáltják: „Kitartás, éljen Szálasi!"

Minden összeomlik körülöttem. A mérnökre nézek, mindketten lehajtjuk a fejünket. A nyilasok röhögnek.

— Holnapra lógni fogtok! — és ujjukkal jelzik torkukon a kötelet.

Most egy másik szobába visznek, itt sokáig kell várakoznom. Egyszerre csak megérkezik a lakásomra kiküldött két nyilas, magukkal hozzák Erzsébetet és a hátizsákomban a pisztolyokat és kézigránátokat. A nyilas firtatni kezdi a kézigránátok eredetét. Az egyik gránátról kiderül, hogy az nem éles, hanem gyakorló gránát.

— Ezt maga nem hozhatta a frontról! — jelentette ki a nyilas — mondja meg hol szerezte!

— Kérem én a minisztériumi karhatalmi csoport tagja vagyok, és onnan vittem a lakásomra.

— Tudja, mi jár fegyverrejtegetésért? — fenyegetőzik, és szemléltető módon meg is mutatja: végighúzza torkán az ujját.

Tehát lógni fogok... A helyzet kezd egyre gyötrelmesebbé válni számomra.

Leülök Erzsébet mellé. Némán fogjuk egymás kezét. Kisvártatva levisznek az emeletről egy kisebb, klubszerű terembe. Körös-körül pamlagok. Rajtunk kívül már sokan üldögélnek itt. Idehozták a MÁVAG-ból is azokat az embereket, akik a mérnökkel kapcsolatban voltak. A terem másik végében egy sereg karszalagos katona zajong. Figyelmem egy kis ajtó felé irányul, ahonnan jajkiáltások hallatszanak ki. Úgy ülök ott magamba roskadva, szörnyű képzetektől elcsigázva, mintha siralomházban várnám sorsom beteljesülését. Erzsébet kezét szorítom, mintha ez lenne az utolsó kapcsolat, ami az élethez fűz, mintha ez lenne az életben az utolsó jó, amiben még részem lehet.

— A névnapi leveledet is behozták — súgja —, de a röpcédulákat nem találták meg... Amikor a szuszékban kutattak,

úgy forgattam a párnát, hogy a röpcsis csomag nem került a szemük elé...

Nem tudom, hány óra van. Egyre csak a kis ajtót lesem. Engem is kínozni fognak? Holnapra tényleg felakasztanak?

Egyszer csak behívnak a vallatóba. A szívem a torkomban ver.

Erős fény káprázatot el. A fal mellett áll a mérnök, harisnyában, a szája vérzik, a haja össze van borzolva. A provokátor katona kezdi meg kihallgatásomat. Az adatfelvételnél tart, amikor kivágódik az ajtó, és egy bőrkabátos csendőrnyomozó tiszt lép be. Amint később megtudtam, ez Csergő. A nyilasok felugrálnak, jelentést tesznek neki. Gyűlölettel szikrázó szemmel hallgatja a beszámolót, majd a végét be sem várva, káromkodva, eltorzult pofával nekem rohan. Öklével az arcomba vág, rugdos.

— Te rothadt kommunista! Ki robbantotta fel a Margit-hidat?... Mi?... Felelj!

Ebben a pillanatban értettem meg, hogy most lett vége valaminek. Egy illúziónak. Összeomlott az a védelem, amit a minisztériumi segédtitkárság, „árjaságom", kereszténységem eddig nyújtott. Semmivé vált az az oltalom, amit a havi kétszázötven fix, a nyugdíjjogosultság, a tartalékos hadnagyság, a középosztálybeliség eddig jelentett. Egyszersmind emberi minőségem, emberi rangom is érvényét vesztette. Csergő ökle és csizmája értésemre adta, hogy nekik csupán rongy dög vagyok, zsidóbérenc, kommunista, akiből vallomást és adatokat kell kiverniük, aztán akár lelőhetnek, agyonverhetnek, felakaszthatnak. E perctől kezdve fanatikus, részeg politikai gonosztevőknek vagyok kiszolgáltatva, akik velem még csak elszámolni sem tartoznak, darabszám szerint sem, és ezen túl már csak ilyen problémáim lehetnek: meddig vernek? Meddig bírja a húsom és az agyam a kínzást? Ha a karomat a fejem fölé tartom, vajon sikerül-e megvédeni a szememet... ez a vadállat itt velem szemben tényleg nem ismer emberi érzést?... Vajon ezek is ártatlan kisgyermekek voltak valamikor? Te nyomorult test, ne fájj most!... Úgy szeretném megőrizni emberi méltóságomat... Hogyan fogom én itt megállni a helyemet?... Micsoda gyors fordulat volt ez! Délután még a minisztériumi íróasztalnál

ülök, este már vernek ... az álcázásnak vége ... Csergő megnevezte új helyzetemet. A nyomorultak, halálraítéltek, megrágalmazottak, megkínzottak között vagyok tehát. Most értem csak „Jimmie Higgins"-et. De milyen más a valóság, mint az elképzelés!

Fő figyelmem e pillanatokban arra irányul, hogy szememet megvédelmezzem a részeg vadállat ütlegeitől. Megkönnyebbülésemre Csergő rövid idő múlva elrohan. Otthagyta viszont módszertani útmutatásait. Távozása után a kihallgatás elvadul. Vallatóm, amikor megtudja, hogy tartalékos hadnagy vagyok, felkacag:

— No, hadnagy úr, nyújtsa ki a kezét! — és gumibotjával belevág vagy hatszor a tenyerembe. Azt hiszem szétreped a húsom és az agyam.

A fájdalom elviselhetetlennek tűnik. Felnyögök.

Végül is kikerülök a vallatóból. Lerogyok Erzsébet mellé. Fájdalom torzítja el az ő vonásait is. Kihallatszott a vallatásom, talán jobban szenvedett, mint én.

— Édesem — súgom neki —, te biztosan túléled ezt ... bosszuljatok meg! Büntessétek meg ezeket a dögöket! ... Nagyon büntessétek meg ... de kár, hogy nincs gyerekünk ...

Reggel van? Délelőtt? A sok nyilas ki-be mászkál, tápászkodik, fésülködik, csajkát zörget. Az idő kibírhatatlan lassúsággal halad. Végre délután autóra raknak bennünket, és átvisznek Budára a Margit körúti katonai fogházba. A nőket elkülönítik tőlünk. Erzsébettől el sem tudok búcsúzni. A katonai fegyőrök vesznek át bennünket. Bevisznek a belső, udvari épülettömbbe.

A foglár becsukja mögöttünk a nehéz, vasalt kaput.

IV.

MIRE MEGVIRRAD

Gondolatok ezrei futottak át agyamon tegnap óta. Csak a dallam egyhangú: a szenvedés, a halál, a reménytelenség érzésébe olvad bele minden gondolatom.

Tényleg minden reménytelen?

Itt a szalmán sok hozzám hasonló sorsú szerencsétlen hever. Lám, nem vagyok egyedül... Emberek, társak, testvérek, forradalmárok között vagyok... És már magamhoz is térek... ébredezik bennem a csavargó, katona, riporter, művész... így már más... így már mindez nemcsak fájdalom, nyomorúság, hanem élmény, kaland, irodalom, történelem is... már van erőm, már figyelek.

Vagy húszunkat terelnek be egy jókora cellába. A padlón körös-körül szalma, rongyos pokróc. Fent a magasban keskeny, rácsos ablakokon kapjuk a fényt. Oldalt polcok, mint a laktanyában. Az ajtó mellett, jobbra bádogmosdó, a balsarokban kübli. Ennek a használatát nehéz megszokni. Tétován berendezkedünk, mindenki elfoglal egy helyet, cigarettázunk, ismerkedünk. De feloldódni még nem tudunk. Attól tartok én is, hogy a „Számonkérő Szék" közénk küldte besúgóit, hogy tudomást szerezzen olyan dolgokról, amit a vallomások során nem tudtak meg. De mégis csak alakulnak kis csoportok azokból, akik kintről ismerik egymást, mint a MÁVAG-isták vagy a csepeliek. Kockás mérnököt csakhamar elviszik közülünk, nehogy összebeszéljen embereivel.

Könnyű nyári ruhában vagyok, még szerencse, hogy a kötött mellényemet és az átmeneti kabátomat felvettem. Lefekszem.

Hát ez most az én otthonom, ez a kemény, büdös fekhely. Agyamban szüntelenül peregnek az elmúlt nap képei. Csak Sólyomot el ne fogják. Vajon Erzsébet hol lehet, látom-e még valaha? Időnként a folyosón léptek közeledését hallom, és számítgatom, hogy ide vagy a szomszéd cellába hoznak-e valakit. Vagy jönnek valakiért? Csupa összevert talpú és dagadt tenyerű ember kerül be ide, mint Dallos mérnök vagy Kós Zoltán, akit támogatni kell, mert mozdulni sem tud, amíg felduzzadt talpának égető fájdalma nem csillapodik.

Amikor nyitják az ajtót, dobogó szívvel lessük, kiért jönnek? Egész éjjel forgalom van. Egyeseket elvisznek, de nem mindenki kerül vissza. Amikor visszahoznak valakit, megrohanjuk: bántalmaztak? Az első éjjelt fel-fel riadva, fázva, szenderegve töltöm. A szalmaréteg vékony, hideg van, messziről ágyúdörgés hallatszik, a szovjet ágyúk mennyei zenéje.

Másnap megismerkedünk a rabkoszttal. Reggelire levest kapunk, amit sokan nem vesznek igénybe. Délben lencsét adnak, ízetlen, ragacsos masszát. Én első perctől kezdve megeszem az adagomat, mert nem számíthatok csomagra. Érzem, hogy lassan az éhezés állati rémülete kerít hatalmába, ezért mindent elfogyasztok, amit adnak. A kenyér jó. Ebből mindig félreteszek egy darabot. A cigaretta is fogytán van. Megkezdődik a tarhálás, a csikkek kilesése egymás szájából.

Közben az őrizetesek jönnek-mennek. Hozzák a híreket kintről, a vallatási módszerekről, a csendőrnyomozók „stílusáról". Lassankint megtudom, hogy három hírhedt csoportja működik a „Számonkérő Szék"-nek. A Csergő-, a Radó- és a Balassa-csoport. Nehéz eldönteni közöttük az embertelenségi ranglistát. Mindenki azt tartja a legkegyetlenebbnek, amelyik karmai között ő vergődött vagy még vergődik. Az elbeszélésekből és a külsérelmi nyomokból úgy látom, hogy Radó a legelvetemültebb szadista közöttük, ő foglalkozik egyébként az ellenállási mozgalom vezérkarának kínvallatásával is, majd az őrjöngő vadállat Balassa következik. Az én Csergőm mindössze részeges, durva csendőrtisztnek tűnik ezek mellett a sztárok mellett.

Harmadnap benyit a smasszer, jön vele a csendőrnyomozó. Hallom a nevemet. Szóval kihallgatás lesz. Nehéz, nagyon nehéz percek ezek. A többiek szánalommal néznek. Kimegyünk az épületből az udvaron át a Margit körútra néző utcai épületbe. A fal felé fordulva kell állnom egy homályos folyosón. Az emberi méltóságnak milyen megalázása ez a helyzet! Egyszer aztán behívnak.

A szobában íróasztal, rajta pisztoly, mögötte Csergő csendőrszázados. Oldalt három nyomozó.

Csergő az Erzsébethez írt névnapi levelet forgatja ujjai között.

— Miféle levél ez?

— Én írtam. Névnapra . . .

— Ki ez a nő?

— Csizmadia Erzsébet.

— Mi volt a szerepe a mozgalomban?

Ha most azt mondom, hogy semmi, nem hiszi el. Vallanom kell valamit, ami kevésbé súlyos, amivel talán elterelem Erzsiről a figyelmet.

— Semmi szerepe nem volt. Nem tudott az én dolgaimról. Ő . . . egyszerűen az én szerelmem . . . nem akart csillagot viselni . . . ennyi az egész.

— Persze, hamis néven?

— Igen . . .

— Hol lakik Sólyom?

— Nem tudom.

— Nem tudja? — nevet gúnyosan — hamarosan itt lesz. Már nyomon vagyunk. Miért szökött meg Sólyom?

— Nem tudom.

— No, majd mindjárt tudóst csinálunk belőled! Vedd le a cipődet!

Hasrafektetnek. Ronggyal betömik a számat, az egyik pribék rám ül, két kézzel szorítja a fejemet. A másik gumibottal veri a talpamat. Úgy érzem, széthasad a fejem a fájdalomtól. Egy idő múlva mintha a túlvilágról hangzana:

— No, álljon csak fel! Menjen szépen körbe a szobában!

Próbálok egyet lépni, de a fájdalomtól összerogyok.

— No, csak járkáljon! — parancsolja Csergő szikrázó szemmel.

— Nem . . . tudok . . . menni . . .

Röhögnek.

— Hogy néz ki az a Sólyom? Olyan magas, barna?

— Igen.

Ezután a mérnökről faggatnak. Csergő azt bizonygatja, hogy én voltam az összekötő, közvetítő Sólyom és a mérnök között. Ezt vállalom. Aztán azt magyarázgatja, hogy a kommunisták robbantották fel a Margit-hidat. Megkérdezi, miért szegődtem minisztériumi ember létemre a zsidók és kommunisták szolgálatába, akik hátba akarják támadni a magyar és német hadsereget, hogy megnyissák az utat a bolsevistáknak.

— Én úgy látom, hogy ezt a háborút a németek már elvesztették — felelem. — Budapest védelme azt jelenti, hogy rombadöntik ezt a gyönyörű várost . . . elpusztul sok ezer ember hiába . . . azért dolgoztam, hogy az embereket és a budapesti gyárakat megmentsük a pusztulástól, ha . . .

— Szóval kapják meg a bolsevisták épségben Budapestet, ezt akarjátok!

— Miért a bolsevikok? — mondom — Budapest Magyarország marad továbbra is . . .

De hiába feleselek ezzel a fanatikus nyilas csendőrrel, nem sikerül meggyőznöm jóhiszeműségemről. Hirtelen megdühödik, pribékeivel a tenyeremet vereti ismét. Jajgatok. De egyszer mindennek vége lesz, a kihallgatásnak is. Felkísérnek. Úgy megyek, mintha tűkön járnék. Lerogyok a szalmára. A többiek etetnek, mert nem tudom a kanalat fogni.

Elhagyatottságomban esemény: a smasszer cigarettatárcát ad át, Erzsébet küldte, tíz Szimfónia van benne. Egy másik nap pedig csomagot kapok kintről. A tartalma: ing, törülköző, szappan, fogkefe, cukor. Egészen fellelkesülök. Nem vagyok elveszve! Kint baráti szivek dolgoznak, és kapcsolatok szövevénye útján, nyilas pribékeken, smasszereken át bejön a néma üzenet: nem vagy magad! . . . veled vagyunk! . . . ne félj! . . . Néhány nap múlva pedig egy százas doboz Pénzügyőr cigarettát

kapok, kimondhatatlanul finom aromájú, nemes illatú füstölnivalót. Ki küldhette? ... csoda ez ... tisztára csoda.

De mik ezek a lövések? Számoljuk: három, négy, öt, hat, hét, nyolc ... „kilövés" — mondják, nyolc munkaszolgálatos szökevény kivégzése. Ó, mennyi vér ... mennyi fájdalom ... mennyi anya, feleség, testvér sír. Szegény fiúk! Most kell meghalnotok a szabadulás küszöbén ... Talán már csak hetek kérdése és elpusztulnak ezek a rongyok, akik most még őrjöngenek ...

Várom, mikor jönnek újra értem. Mert hogy jönnek, az nem kétséges. Léptek közeledésére, az ajtó nyitására sebesebben kezd verni a szívem. Új rabot hoznak? Vagy innen visznek? A kezem duzzadt, a talpam lila. Nem ... ha erre még ráütnek, akkor már a vér fröcsköl ... most még csak sajog. A kivégzéstől nem félek ... Ott már nem fáj semmi. Nincs kínzás, nincs verés. Legfeljebb a szív ver. De vallatás előtt lenni a kínok kínja, ezt én nem bírom ki! ... csak meghalnék most, meghalnék azonnal örömest ... azt forgatom a fejemben, hogy odaugrom a smaszszerhez, a pisztolyát gyorsan kirántom és ...

Értem jönnek. Ismét átvisznek a másik épületbe. A falnak fordulva várok ... ordítást hallok ... ütések zuhognak ... nyögés ... most majd én kerülök sorra ...

De máris Csergő előtt vagyok. Íróasztalán az én füzetem, noteszem. Lapozgatja.

— Miféle bejegyzések ezek itt a noteszben? Búza 513 ... könyv ...

— Régi firkálások, már nem emlékszem ...

— Nem emlékszel? No majd én kiszedem belőled, te rothadt zsidó!

— Én zsidó? Úgy tetszik gondolni, hogy én ... — De Csergővel nem lehet viccelni. Azt csak neki szabad.

— No, akkor egy kis moszkvai rádiót fogunk hallgatni — humorizál Csergő. Értelmetlenül bámulok, mi lehet az? Mindjárt megtudom. Villanyozószerkezet ... Egyik rézlemezt a kezembe nyomják, a másikat bedugják az ingem gallérjába. Kezdik tekerni a gépet. A fejem meg-megrándul az áramütéstől. A nya-

kamban éget a lemez . . . ordítok . . . eresszenek el! . . . Abbahagyják.

— Még mindig nem emlékszel?

Ha tényleg nem emlékeznék, akkor nem lenne semmi probléma. Akkor csak a kínzás maradna, mint egyetlen, testi fájdalom. De az agyamban valami ördögi fényképész éppen azokat a képeket mutogatja, amit ezek a pribékek látni szeretnének.

Minisztérium. Folyosók. Szobák. „Szervusz Károly! Mi jó hírt hoztál?" „Ne hogy azt higgyétek, hogy csak mi mozgolódunk. Gyárak és üzemek munkásai, katonai csapattestek készülnek arra, hogy véget vessenek ennek az őrjöngésnek. Olyan hazafiak, mint Bajcsy-Zsilinszky, állnak a fegyveres felkelés mögött. Nektek bizalmasan elárulhatom, hogy vezérkari tisztek dolgozták ki az ellenállás tervét. Itt a minisztériumban is meg kell keresnünk a becsületes hazafiakat. Ti jó magyarok vagytok, velem együtt utáljátok a németeket és a nyilasokat. Hallottatok már a Magyar Frontról? Ebben benne van minden párt, a kisgazdák, a szocdemek, a legitimisták, kommunisták, parasztpártiak. Te tartalékos tiszt vagy. Van pisztolyod vagy puskád?" És élesen látom a fiúkat egyenként: Várfalvi Jóska, Kuti Zoli, Vidacs, Báthor, Szecskő, Rerrich, Obernyik, Sebestyén, Nógrády, Hary . . . nem, ha széttépnek ezek a vadállatok, akkor sem árulom el őket . . . ezek bíztak bennem . . . a Magyar Frontban . . .

Miért kell most erre gondolnom? Miért nem jut más az eszembe? Vagy egyszerűen ne emlékeznék semmire, semmire? Félek, hogy a test gyengébb lesz, mint a hitem, akaratom, becsületem? Nem! Ezeknek nem szabad ide bekerülniük! soha . . . most már tudom, hogy nem fogok emlékezni.

— No, akkor nyújtsd ki a kezed!

Pár nap múlva ismét levisznek. Kész a jegyzőkönyv. Az áll benne, hogy Budapestet, illetőleg a MÁVAG-ot a harcoló magyar és német hadsereg hátbatámadásával, a gyári őrség lefegyverzésével bolsevista csapatoknak akartuk átjátszani . . . kézigránátokat, fegyvereket rejtegettem, közvetítettem a szökésben

levő Sólyom és a mérnök között ... bujtattam, rejtegettem ... vallomásomat minden kényszer nélkül tettem ...

Gondolkodás nélkül aláírom.

Éjszaka. Fekszem a szalmán. Lépések a folyosón. A mi cellánkat nyitják. Behoznak egy férfit. Utászcsizmában van ... Imrének van ilyen csizmája ... de hiszen ez ő! Odamászok hozzá, megérintem:

— Imre! téged is behoztak? — Arca fájdalmasra torzul.

— Be, a hétszentségit! ... segítsd lehúzni a csizmámat ... rettenetesen összevertek.

Suttogva elmondja lebukásának történetét. Tanítványai Csepelen röpcédulákat szórtak. Néhányat elfogtak. Ő aztán óvatosságból elköltözött hazulról, de néhány nap múlva hazament valami holmijáért. Ez nagy marhaság volt, mert a hekusok már napok óta figyelték a lakást, és ahogy hazaért lefogták., Irtózatosan megkínozták ...

— Miről faggattak?

— A röpcsikről, amiket együtt postáztunk.

— Az én nevem is szóbakerült?

— Igen ... tudják, hogy a te lakásodon borítékoltunk ...

— Hű, ez nagy baj ... nekem már megvan a jegyzőkönyvem ... mit fogok most mondani? ... még elgondolni is szörnyű, ha újból kezdődik ...

Elképzelem Csergőt, amint értesül, hogy az ő minisztériumi segédtitkárjának egyéb ügyei is vannak, mint amit ő kinyomozott ... ezek a vadállatok mérhetetlen dühükben agyon fognak verni ... ha elkezdenek firtatni a röpcédulák miatt, biztos, hogy visszatérnek a füzet jelzéseire is ... no jól nézek ki ...

Az elkeseredésnek, félelemnek, rettegésnek, szomorúságnak a mélypontjára zuhanok. Minden összeomlik körülöttem. A folyosói léptek közeledésével gyorsul a szívverésem. Ha a mi cellánk ajtaján kapar a kulcs, már vergődve készülök ... most jönnek értem ... nagyon szeretném túlélni a börtönt, és élni a szabad világban, amiért küzdöttem ... de most a halált, a kivégzést vágyom, a megváltó golyót, amely véget vet minden szenvedésnek ... Felduzzadt, lilára vert tenyerem, talpam ég, ha csak

hozzáérek. Járni alig bírok, a csajkát csak üggyel-bajjal tudom megfogni. Ha erre a tenyérre vagy talpra újra zuhogni fognak az ütések, akkor az már húst és vért fog tépni . . . és én azt el nem viselem . . . nem . . . nem . . . meg kell halnom sürgősen, bárhogy is . . .

Bejön a smasszer, egy viszonylag emberi tekintetű idősebb katona, aki minden fogollyal szóbaáll, üzeneteket közvetít, csomagot hoz-visz (ő hozta Erzsébet cigarettáját is) —, mintha csak érezné, tudná, hogy a leendő győztesek vannak ezekben a cellákban, vagy egyszerűen emberséges szíve van? . . Nézem a pisztolytáskáját meredten, megbűvölten, vajon, ha most kikapnám egy hirtelen mozdulattal . . . őrültség . . . ezt ilyen gyorsan nem is lehet.

Farkas Imrét közben másik cellába vitték. Ezt is úgy fogom fel, mint tudatos előkészítését az én kihallgatásomnak. „Nehogy összebeszéljünk" . . . Pedig már összebeszéltünk. Azt fogjuk mondani, hogy olyan röpcédulát adtam át neki, amit postán kaptam. De ez gyenge vigasz. Még az sem nyugtat meg, hogy Imre naponta üzenetet küld az ételhordókkal: minden rendben van. De hogy mi van rendben, azt nem tudom. És milyen gyakran nyitogatják cellánkat, milyen gyakran! Nyugtalanságom, idegességem feltűnik társaimnak is.

Éjjel van. Felállok a szalmán. A többiek alusznak. Lassan lecsatolom a nadrágszíjamat . . . a nyakamra tekerem, és csak úgy próbaképpen összehúzom. Nem megy . . . ha már kezd szorítani, akkor elengedem. Ez így nem megy . . . talán ha a fogasra felerősíteném . . . mint az öngyilkosok . . . próbálgatom . . . nem megy.

Csak állok ott a sötétben, merengve, nyomorultul . . . Nem, én nem tudok így meghalni, még ha bizonyosan jön is a pokoli szenvedés . . . jöjjön, nem tudok meghalni így . . .

Valaki feláll a szalmáról, Herczeg Feri a MÁVAG-ból, odajön, kiveszi a kezemből a szíjat. Megszid.

— Mire gondolsz? Csak nem csinálsz ilyen őrültséget? . . . élni kell, érted? . . . élni kell . . .

Zavartan dadogom:

— Persze, hogy élni... nem is komolyan gondoltam, csak próbálgattam, — de ők már nem mernek elaludni, reggelig vigyáznak rám. Reggel még a smasszernek is elmondják az éjszakai jelenetet, mire elszedik a szíjamat.

Délelőtt jön értem a nyomozó. A fiúk szemében bátorítás, biztatás. Ne félj!... Gépiesen megyek a pribék után.

A sötét folyosón sokáig kell állnom a fal felé fordulva. Egy eddig nem látott civil csoportvezető elé kerülök. Már tud az „öngyilkossági" kísérletemről.

— Mi volt azokkal a röpcédulákkal? Ki volt az a magas, barna fiatalember? — kérdi egyszerre.

— Nem tudom miféle röpc...

— No, akkor vegye csak le a cipőjét. Maga úgy látszik másképp nem tud visszaemlékezni.

És már készíti a gumibotot is.

Fekszem a földön hasmánt, és várom az ütéseket. Ha sajgó, duzzadt talpamra ismét lezuhog a bot, biztos, hogy megbolondulok... Várok... Ajtónyitás, csukás, halk beszéd, valaki bejött, kiment, halk beszéd, várakozás. A nyomozó megszólal:

— Magát már kihallgatták?

— Igen.

— Álljon fel!

— Ki hallgatta ki?

— Egy másik csoport... Csergő... a jegyzőkönyvet is aláírtam...

— Aláírta? ...no magának szerencséje van... vigyék vissza! — szól oda a segédjének. Kivisznek a folyosóra.

Mi ez? Csoda? Véletlen szerencse. Hülye ez a nyomozó? Vagy emberi érzésből nem akart újabb ügyet a nyakamba varrni? Megszánt? Nem szeret jegyzőkönyvet írni?

Hirtelen Farkas Imrét látom, amint kísérik. Csak egy pillantást válthatunk. Mintha ő is vidámabb lenne. Aztán visszavisznek a cellába. A fiúk körülvesznek:

— Vertek?

Mondom, hogy nem.

— No látod, nem szabad úgy kétségbeesni.

November huszonharmadika. Behoznak a cellába egy férfit. Elterül a szalmán, nyög. Odamegyek, megigazítom. Inni kér. Borzalmas állapotban van. Úgy kell itatni, nem tudja megfogni a csajkát. Felismerem. Tartsay Vilmos vezérkari százados. Még 1938-ban, amikor aktív volt, láttam őt, és hallottam beszélni a Városparancsnokságon. Én akkor katona voltam és ő a felvidéki katonai közigazgatási előadókat instruálta. Csak pihegve, akadozva tud beszélni. — Rettenetesen megkínoztak. Radó, az a vadállat . . . medvejárás egész éjjel . . .

Pár napig nem is tud felállni. De rövidesen összeszedi magát, megerősödik. Elmondja megkínoztatása történetét.

— Radó őrjöngő szadizmusa már ott kezdődött a lakásomon . . . ahol elfogtak . . . A csendőrök üstökömnél fogva verték a fejemet a szekrény éléhez. A kínzás a Margit körúton folytatódott. Radó meztelenre vetkőztetett. Előbb a tenyeremet, talpamat verték össze. Majd medvejárást járattak velem, körbe a szobában, ez azt jelenti, hogy négykézláb kellett mennem. Többször elájultam, olyankor fellocsoltak, s tovább kellett mennem. Így tartott ez reggelig . . . Mégsem beszéltem . . . Radó őrjöngött . . . Zsidózott, fenyegetett, hogy behozatja a feleségemet . . . De a legjobban az fájt, hogy az ősz harcost, Bajcsy-Zsilinszkyt, a bátor Nagy Jenőt és Kiss Jánost is ugyanígy kínozta Radó . . . Mikor Bajcsyt felszólította, hogy vetkőzzön le, az a büszke kuruc megvetően válaszolta: „megtagadom . . .”

Máskor zenéről, irodalomról beszélt. Egy alkalommal érdekfeszítő előadást tartott a konzervgyártásról. Gyakran emlegette feleségét. Miatta szenvedett a legjobban. Ki is fakadt egyszer:

— Szegény ártatlan asszonyt, akinek az én dolgaimhoz semmi köze nem volt, ez a vadállat Radó behozatta ide a Margitba, hogy ezzel is fokozza szenvedéseimet . . .

Tartsay tudja, érzi, hogy rövidesen kivégzik. Csak abban reménykedik, hogy a kötelet golyóra változtatják.

Nagy Jenőt is látom egy ízben. Egyenruhában van. Engem éppen lefelé visznek a másik épületbe, őt hozzák felfelé. Műlábán biceg. Kemény, férfias arcán zord komorság.

A MÁVAG-istákat kiengedik. Vannak vagy tizenöten. Őket is Csergő különítménye hozta be. Elbúcsúzom Herczeg Feritől, Kozmától, Némethtől. Ezek a derék fiúk nem voltak „szívbajosak". Káromkodtak, szentségeltek, viccelődtek, de meg nem törtek. Herczeg Feri a fociról beszélt, Kozma a megivandó fröccsökről. Németh meg azzal nevettetett bennünket, hogy elbeszélte esetét a Számonkérőkkel. Először a tenyerét és a talpát verték, ami rettentően fájt. Aztán a „moszkvai rádiót" kellett hallgatnia. Rájött, hogy ez kevésbé fájdalmas, mert kérges tenyerében nem érezte annyira az áramütést. Meg dolgozott is már villannyal odahaza a gyárban ... De tetette magát, mintha ez sokkal jobban fájna a verésnél. Még fel is ordított: „Jaj, inkább verjenek, csak ezt ne!" A pribékek röhögtek. „No nézd csak mit akar ez a büdös kommunista." Attól fogva nem verték, csak villanyozták ...

December első napjaiban már mindenkinek kész a jegyzőkönyve. Lezárult a nyomozás, átadnak az ügyésznek. Ettől kezdve a „törvényesség" védelme alatt állunk ... ügyvéddel beszélhetünk, üzenetet küldhetünk hozzátartozóinknak. Természetesen, ez nem megy simán, de összeköttetésekkel mindent el lehet intézni. Nekem nincs semmiféle ilyen kapcsolatom. Átvisznek másik cellába. Most már nem érdekes, kiket zárnak egy helyre, a vallomások úgyis megvannak. Így kerülök össze M. Gyurkával, a Kockás fivérekkel, Kussinszky újságíróval, Berentés Antallal, akikkel a vádirat is összekapcsolt. Mielőtt új cellánkba kerülünk, csomó formalitáson esünk át. Leadjuk irataink at, kést stb. egy raktárba, aztán beírják nevünket, összes adatainkat egy nagy könyvbe. Végighaladunk több folyosón, majd a földszinten várakozunk a fogházigazgatói iroda előtt. Éppen enni adnak a foglyoknak, s kinyitják az egyik cella ajtaját. Megdöbbentő látványban van részünk. Vagy tíz fiatal munkaszolgálatos szökevény van bent. Mind halálra ítélt, kivégzésüket várják. Délután már halljuk a tíz sortüzet ...

Az új cella „barátságosabb", mint az első. Olyan, mint egy laktanyai szoba. Legénységi ágyak, szalmazsákkal, pokróccal. Az első napon — december 2-án — még itt van Bajcsy-Zsilinszky Endre is. Őt aztán külön cellába viszik. Új cellánkba érkezésünk alkalmával csodálkozva látjuk, hogy ott már van lakó, egy zöldinges, csizmás, fekete egyenruhás, nyalka, nyilas fogoly. Hencegve meséli, hogy tévedésből van itt, nézeteltérése volt, valamivel megvádolták, de hamarosan ki fog derülni az igazság. Bizalmatlanul fordulunk el tőle, később is csak unalomból, a heccelődés kedvéért állunk vele szóba.

A cella legérdekesebb lakója kétségtelenül Makai Miklós. A többiektől megtudom, hogy mérnökember, kiváló puskapor és robbantási szakértő. Tüzérségi, vadász-, pisztolylőpor találmányai világhírűek. Három ízben járt Brazíliában, Piquete-ben gyárat alapított. Az Itáliában partra szállt brazil csapatok az ő lőszerével voltak felszerelve. A Nádor utcai Nitrokémia Vállalatnál levő irodájában ülésezett a Magyar Front központi bizottsága. Most várja a főtárgyalását és a halálos ítéletét. De kedélye, humora egy pillanatra sem hagyja el.

Itt van aztán a „négy hadnagy". Nemrég végezték el a Ludovikát. Bűnük: az Erzsébet-híd felrobbantását akarták megakadályozni. Egyiküket Nagy Ferencnek hívják. Előbb statáriális bíróság elé kerültek, de ebből a csávából valahogy sikerült kimászniok. A rendes bíróság aztán felmentette őket. December első napjaiban el is hagyták a börtönt. Egy katonaköpenyt kaptam tőlük.

December nyolcadika. A rögtönítélő bíróság ítéletet hirdet Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai bűnügyében. Bajcsy-Zsilinszky ügyét mentelmi joga alapján elkülönítették a többiekétől. Vitéz Kiss János altábornagyot, dr. Tartsay Vilmos nyugalmazott vezérkari századost, Révay Kálmán huszárszázadost, Makai Miklóst, Nagy Jenő nyugalmazott vezérkari ezredest, Almásy Pál hadi-műszaki alezredest halálra ítélték. A többi vádlott: Balázsy Miklós repülőőrnagy, Tóth István vezérkari százados kisebb-nagyobb börtönbüntetést kapott.

Révay és Makai büntetését kegyelemből tíz évi, Almásy büntetését tizenöt évi fegyházra enyhítették.

Makai vidáman jött vissza a tárgyalásról.

— Tíz év — mondja könnyedén, és kinyitja a termoszt.

— Két hónap múlva szabad vagy! — mondjuk neki fellelkesülten. — És mi is! — bizakodunk a háború gyors befejezésében.

De addig még sok keserves napot kell megérnünk. Most is súlyos percek következnek. A kegyelmet nem kapott főtiszteket kivégzik. Már csak percekig dobog Kiss János, Nagy Ernő és Tartsay Vilmos szíve. Cellánkból nem láthatjuk a kivégzést, de néhányan felmásznak a felső ablakhoz, és látják a kivégzés helye felé menni Radót, Dominicsot, a „nemzet totális mozgósításával és harcbaállításával megbízott m. kir. tárcanélküli miniszter mellé beosztott tábornok bírósága" hírhedt vezetőjét és egy sereg más nyilast. Rövid időközökben háromszor rivall fel a kürtszó. Nem tudjuk cellánkból megállapítani a kivégzés sorrendjét sem. Ezután hosszú, hosszú csend.

Vége.

Keserűség és fájdalom szorongatja szívünket. Ugyanakkor szenvedélyesen vágyunk a bosszúra. Eltiporni ezeket a férgeket, ezeket a rothadt dögöket, a Dominicsokat, Radókat, Szálasikat, Weesenmayereket, Hitlereket mind, mind kiirtani még a magját is az átkozottaknak . . .

Az ágyúdörgések egyre közelebbről hallatszanak. Hírek jönnek a nyilasok meneküléséről, a város kiürítéséről. Abban reménykedünk, hogy bennünket talán ittfelejtenek a zűrzavarban. Az pedig elég nagy, még itt a fogházon belül is. Az ételhordó házimunkás foglyok mesélik, hogy egy régi fogoly, Non György megszökött.

A cella hangulata egyre derűlátóbb. Itt már nem kell verésektől tartani, a koszt mennyisége tűrhető, csomag is kerül be hébe-hóba. M. Gyurka naturalista hűséggel meséli érdeklődéssel figyelő hallgatóságának a Csergő csendőrszázadossal

két talpverés között folytatott politikai vitáit. „Bebizonyítottam neki, hogy a szocializmus bekövetkezését nem lehet megakadályozni" — mondja Gyurka.

Ez a fiú határozottan tetszik nekem. Éles eszű, művelt, könnyed, széles látókörű, érdekes egyéniség. E mellett olyan figyelmes, áldozatkész, mindenét megosztja cellatársaival. Még a feketekávéját is szétosztja, amit kívülről hoznak be neki. Tájékozottsága itt a cellában is meglepő. Tőle tudjuk meg, hogy Sopron-Kőhidára akarnak bennünket vinni.

Egy napon, december tizedikén, összepakoltatnak bennünket, el kell hagynunk a cellát. Sötét folyosón állunk és várunk. Rengetegen vagyunk. Összevert arcú, talpverések miatt óvatosan lépkedő férfiak, kendőbe és pokrócba bugyolált nők ácsorognak itt szorongva, ismerőst kereső, vizsgáló szemmel. Itt látom meg Lázár Vilmost. Alig ismerek rá. Több napos szakállal, összevert, megdagadt, lila foltokkal tarka képével félelmetes a külseje. Elmondja, hogy a Szent István körúti nyilasházba került. Még aránylag szerencsésen megúszta. Van, akinek a heréjét úgy összeverték, hogy gyerekfej nagyságúra dagadt . . . Meglepetéssel ismerem fel azt a férfit, akivel lebukásom napján az Országház Kávéházban randevúztam. Itt van Farkas Imre is. Feltűnően sok a katonatiszt, s ezek között a pilóta.

Kihajtanak bennünket a fegyház elé a Margit körútra. Körös-körül fegyőrök. A Széna téren autóbuszokba szállunk. Bajcsy-Zsilinszkyvel kerülök egy buszba. Már késő este van, amikor megindul az autóbusz-karaván Sopron-Kőhida felé.

SOPRON-KŐHIDA

Késő este érkeznek meg az autóbuszok. Hatalmas, félelmetes csarnokban várakozunk az elosztásra. Jobbra, balra zárkaajtók. Vaslépcsők vezetnek fel az emeleti folyosókra, az emeleti cellákhoz. Ácsorgunk a csarnokban, bámuljuk a rácskerítéses emeleti folyosókat, eljövendő otthonunkat. De az újonnan érkezetteket is bámulja valaki, egy kövér, birkabőr-bundás alak. Ráismerek. Ez Antal István, Horthyék sajtófőnöke. No iszen! Mit keres ez

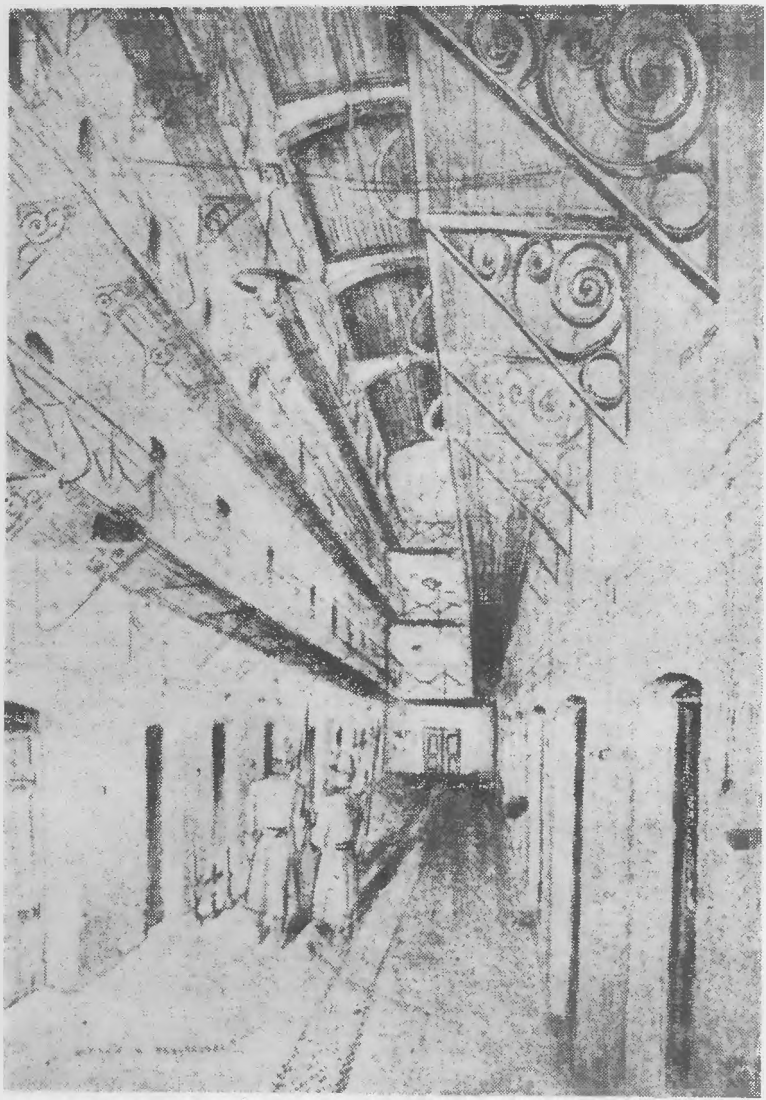

Árnyék a fegyházban (Révay Kálmán rajza)

itt? — tünődöm. Úgy látszik a nyilasok őt már korábban idehozták, mint védőőrizetest.

Hamarosan kipróbálhatom a vaslépcsőket is. Felvezetnek a második emeletre. A smasszer mindenkit elhelyez egy-egy cellában, majd sorra becsukja mögöttünk az ajtókat.

Egyedül maradok most már, elszakítva társaimtól. Elkezdődik életem új szakasza.

A cella berendezése: vaságy, szalmazsák, pokróc, hokedli, lavór, szék, szobaklozet, kancsó. A vasajtón kívülről nyitható kis nézőke. A falon kifüggesztve a fegyház szabályzata. Ezt rögtön tanulmányozni kezdem. A legbosszantóbb, hogy napközben az ágyon feküdni és az ablakon kinézni nem szabad. Az udvarra csak a székre állva lehet lelátni. A cella hideg, mint egy jégverem.

Lefekszem. Tehát itt lesz a lakóhelyem, amíg élek, ebben a börtönben. Ez nem olyan, mint a Margit körút. Ott a kínzás, a kihallgatásoktól való félelem tette elviselhetetlenné az életet, ugyanakkor társaimmal megbeszélhettem az eseményeket, ami kárpótlást és vigaszt jelentett. De itt a cella süket, némaság, magány, titok vesz körül. Itt a fül a legfontosabb. Az fogja fel a cellán túli eseményeket. A zajokból sok mindenre lehet következtetni. Most is hallok valamilyen sajátos zsongást. Talán új csoportok érkeztek. Vajon honnan? Hányan lehetnek?

Az evés mellett a nap legfontosabb eseménye a séta. A smasszer kinyitogatja a cellákat, kilépünk a folyosóra. Meglepetéssel veszem észre, hogy némelyik cella előtt ketten is állnak. Hogy irígylem ezeket!

Egyszerre egy emeletet visznek sétára. Adott jelre lemegyünk az udvarra. Az őr középre áll, s mi körbe sétálunk. Beszélgetni nem szabad. De ezt a szabályt ki lehet játszani. Meg aztán néhány smasszer emberségesebb, és nem veszi szigorúan ezt az átkozott tilalmat. Sorra „felkeresem" Margit körúti ismerőseimet, Farkas Imrét, Kockást, M. Gyurkát, aki távirati stílusban tömör helyzetmagyarázatot ad:

— Nagy szovjet tanktámadás Kelet-Poroszországban. Pest teljesen körül van zárva, délről közelednek a szovjet csapatok. Tegnap csáktornyai partizánokat hoztak a fegyházba.

A „séta" vége (Révay Kálmán rajza)

Igyekszem megtudni társaim nevét. Sétáló párommal sorra vesszük az embereket. Van akit ő ismer, van akit én. Így pótoljuk a „bemutatás" hiányát, így építjük ki a fegyház társadalmi életét.

A katonákat a földszinten helyezték el. Ők külön sétálnak. Velük szemben az őrök elnézőbbek, mint a civilekkel. Tovább maradhatnak, szabadabban társaloghatnak. Hiába, az úr a pokolban is úr.

A félóra letelte után visszamegyünk a cellába. Rögtön felállok a székre, hogy szemügyre vehessem a következő sétáló részleget, a földszintieket vagy az első emeletieket. A civilek között feltűnik egyetlenegy katonaruhás fogoly. Miért nincs ez a katonák között?

Egyik sétán az udvarra néző földszinti cellaablakban megpillantom Lázár Vilmost. Mutatja, hogy éhes. Másnap egy szelet szalonnát csomagolok be, és ablaka alá érve észrevétlenül leteszem. Pár perc múlva már hálás mosollyal nyugtázza. Az őr nem látott meg.

Cellaéletem tartalma: elviselhetővé tenni a magányt. Végtelenül hosszúnak tűnik egy nap. Két egyenlő részre osztom: a reggelitől az ebédig és az ebédtől a vacsoráig. S ezen belül is igyekszem rendszeres elfoglaltságot találni. Például van egy darab szalonnám, s ezt úgy osztom be, hogy egy hónapig tartson. Naponta egy szeletet engedélyezek magamnak. Az ebéd- és a vacsoraidő közé eső kibírhatatlanul hosszúnak tűnő szakasz félidejében fogyasztom el. Ily módon egy teljes hónapig minden nap ehetek szalonnát, mintegy két kockacukor nagyságú darabot. Cigarettából viszont négy jut egy napra. Kiemelkedő esemény még a sétálók nézése.

A napirend tehát így alakul: 6-kor ébresztő, 7-ig takarítás, kübli kitevése a cella elé, mosdás, 7-kor reggeli, utána a sétálók nézése, 9-kor séta, 12-ig a sétálók nézése, 12-kor ebéd, utána elmélkedés, délután 3-kor szalonnaevés, utána elmélkedés, 5-kor vacsora, 7-kor lefekvés.

Az elmélkedés óráiban elkészítem a mérleget, életem számadását. Figyelmem ilyenkor a lényegesre összpontosul, a szabadság,

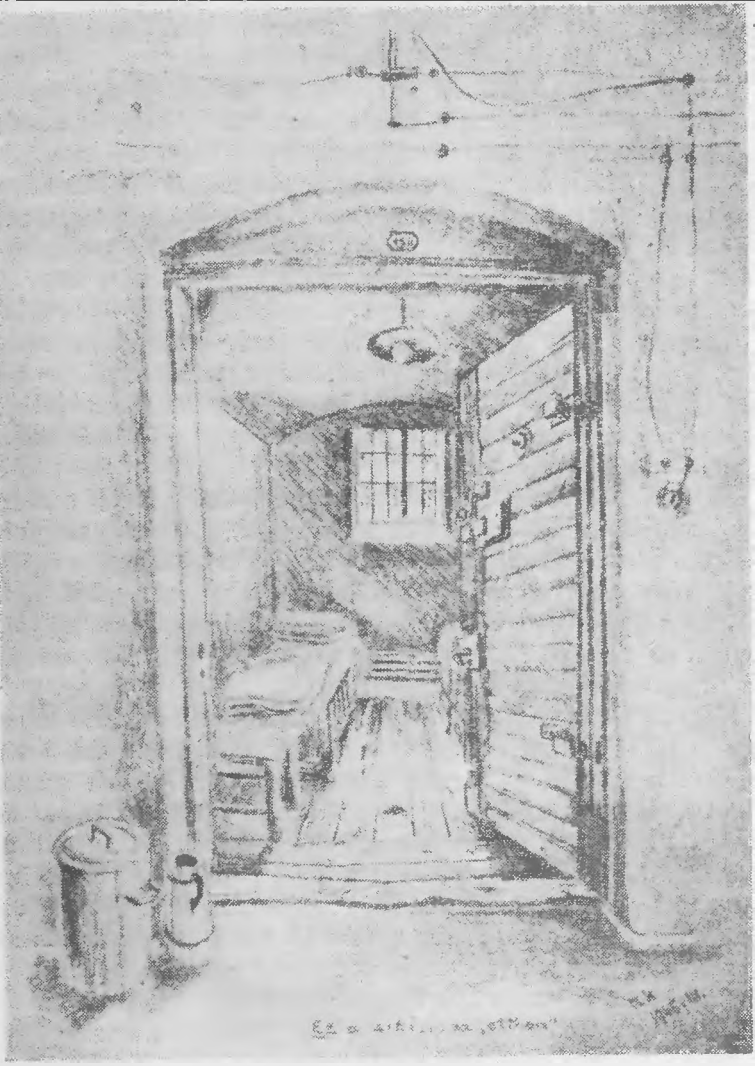

A cellám (Révay Kálmán rajza)

az élet, a halál kérdésére és az annyiak által feltett „miért?"-re. Változatok négy témára, korgó gyomorral. Bármire gondolok, a végén csak ide lyukadok ki. Íme egy változat:

Tudják-e a szabadok, mit jelent kilépni az ajtón? Kimenni az utcára, kávéházba, újságot olvasni, barátokat, ismerősöket felkeresni, parkban sétálni? Tenni, amit éppen tenni akarnak. Dehogy tudják! Ezt az ember csak akkor tudja értékelni, amikor be van zárva. Meg kellene nekik mondani... De az egészség mégis csak többet ér. Nem igaz! Tiltakozom!... ha valaki így szólna hozzám: válassz, hogyan akarsz élni, egészségesen, de rabként, vagy pedig betegen és szabadon? — melyiket választanád? — De hiszen a betegség is egy fajta rabság... a rabság is egy fajta betegség... és, aki rab is, beteg is? — az már nem számít, a keserűség egy bizonyos fokon túl már nem lehet keserűbb... szóval? — Szóval a legalapvetőbb, legértékesebb állapot: szabad emberként, szabadon mozogni.

Mi volt eddig az életem? Harmincöt év. Öröm, napfény, keresés, szomjúság. Mindig az élet teljességére, az igazság megtalálására, a feltétel nélküli őszinteségre törekedtem. Ennek a célnak az elérése csak olyan társadalomban lehetséges, ahol nincs dölyfös nagyúri rend, tőke, szent magántulajdon, önzés, irigység, hanem az emberek kölcsönösen segítik egymást, az értelem az uralkodó és ahol béke honol.

Hogyan fogadom majd a halált? Eljön majd egy utolsó nap egy cellában. Nem ebben, hanem egy másikban. Az a nap nagyon hosszú lesz. Alvás? Evés? Cigaretta? Italt adnak? Ugyan. Egyszer aztán majd kinyitják az ajtót, és valaki azt mondja: kövessen. Aztán kimegyünk egy térre. Többen állnak már ott. Lőnek? Akasztanak? A lövés jobb lenne. Bekötik a szememet? Mit gondolok majd? ... a szívem ver, csak ver. Több helyre céloznak? Fej, mellkas, szív. A célzások nem pontosak. Tíz-húsz centivel is arrább megy ... olyan ütésféle lehet az, amit érez ilyenkor az ember. A dörrenést hallom? Nem hiszem ... Az akasztás az más. Azt olvastam, hogy nem fájdalmas.

És ha megszűntem élni, akkor vége? Akkor jön a semmi. A halottak halottak. Nem léteznek. Valóban? Ady halott, de

létezik. Itt él bennem. „Testedet, a kéjekre gyúltat, hadd látom mindig hódítón illatos vánkosán a múltnak... Rohanunk a forradalomba." ... Rímei, izgalmai, vágyai itt élnek bennem, az agyamban, idegrendszeremben. Ady, a halott formál engem, hat rám... másokat is irányít, ezreket... alkotásaiban tovább él, mert hat... Aki semmit sem alkotott, az meghal, végleg. Édesanyám is itt él bennem. „Kisfiam a kenyérhéjat fel kell venni a földről. A kenyeret csak annak szabad megszegni, aki dolgozik." Mindig látom az arcát. Gyakran kérdem magamban, mit szólna ehhez vagy ahhoz? Jelen van tehát. Ő sem halt meg. És én? Kiben élek majd? Rokonok? Baráti kör? Erzsébet? Néhányan szerettek. Ezerkilencszáznegyvennégy szeptember tizenkettedike: „Tekintsd magad párttagnak." Mennyire lettem kommunistává? Miért vagyok kommunista? Mert annak tartom magam? Mert szeretem a Szovjetuniót? Mert kockázatot vállaltam? Kínzást? Halált? Tudtad, hogy helyt is kell állni majd? Tudtam. Tudtad, hogy pribékek közé kerülhetsz? Tudtam. Tudtad, hogy az illegális munkának megvannak a maga szigorú szabályai? Ezt csak általában tudtam. Csak sejtettem. Ezzel nem sokat törődtem.

Jó lenne hinni a túlvilágban. Mi vigasztaljon? Mi adjon erőt a bitófa alatt? Az új világnak ára van. Sok vér. Sok drága vér. Kell az én halálom is. Kell a vérem a szabadság fáját öntözni. De a túlélő társak szívében élek majd. Ők tudni fogják, hogy az én harmincöt éves életem is ott van a kommunizmus boltozatának alapkövei között. Ha fiam lenne, benne élnék tovább...

A sétákon feltűnik nekem egy magas, sovány, érdekes arcú fiatalember. Az az érzésem, hogy ismerem valahonnan. Már tudom is honnan. Sokáig jártam ebédelni egy Hold utcai, sötét, kicsi udvari kifőzésbe a Nemzeti Bank háta mögött. Ez volt az a magas férfi, aki mindig akkor jött, amikor mi már menőfélben voltunk... Vagy csak hasonlít?

Úgy sodródom egyszer a sétán, hogy melléje kerüljek. Ráemelem tekintetemet. Barátságos, biztató mosolya felbátorít.

— Nekem úgy tűnik, már valahol találkoztunk — kezdem.

— Ugyan hol?

— Nem jártál egy időben abba a kis Hold utcai kifőzésbe ebédelni?

Mosolyogva rázza a fejét, és határozottan feleli, hogy nem.

— Akkor összetévesztettelek valakivel — vallom be felsülésemet. — De ha már így elbeszélgettünk, legalább ismerkedjünk össze. — Megmondom a nevemet, munkahelyemet. Mosolyog.

— Tudom — mondja kedvesen, és láthatólag élvezi meglepetésemet. Én nem tudok róla semmit, ő pedig bizonyára mindazt tudja rólam, amit tudni kell egy emberről a mozgalomban.

Egy napon mellém szegődik. Nem néz rám, úgy beszél hozzám.

— Ismered azt a magas, csizmás fogolytársunkat, aki ott megy azzal a kalapnélkülivel? — kérdi.

— Igen, ismerem.

— Ettől az embertől óvakodjál. Ne légy hozzá bizalommal.

Magam is tudtam az illető zavaros és tisztázatlan politikai múltjáról, úgyhogy a figyelmeztetés nem ért váratlanul. Viszont a bizalom irányomban igen jólesett.

Később megtudtam a nyúlánk, rokonszenves fiatalember nevét. Azt is hallottam, hogy a bátyja itt él Sopronban, nyilas párttag, államtitkár, aki pénzt és csomagot küld be neki, amit ő szétoszt fogolytársai között. Most már értem, miért tud ő rólam „mindent". Én azonban továbbra sem tudok róla semmit. Csupán annyit látok, hogy a foglyok között tekintélye van ennek a halkszavú, mosolygós, szerény rabnak.

Karácsony. A fegyházon kívül élő szabad emberek karácsonyfát állítanak. Jézus született ezen a napon, mondják isten szolgái és a hívek a templomokban. A szeretet ünnepe van ma, a betlehemi csillagé. Őreink, a bíróság tagjai, a nyilasok, az SS-ek mind, mind keresztények. Ma fogják kivégezni Bajcsy-Zsilinszky Endrét.

Hajnalban, szokatlan időben zaj, léptek, cellák nyitogatása hallatszik. Dobog a szívem, most viszik. Csend. Most már odaértek a fogházudvar hátsó részére, a kivégzés helyére. Megölik azt az

Rajk László (Révay Kálmán rajza)

embert, akinek a kezéből pisztoly dördült a német megszállókra március 19-én. Ő volt az egyetlen fegyveres ellenálló akkor. Hát mégis meg kell halnia?

A délelőtti sétán már biztosan tudjuk: Bajcsy-Zsilinszkyt akasztották. Hivatásos hóhér nem volt kéznél, az egyik smasszer vállalkozott erre a szerepre. Ezen a napon még három kommunistát végeztek ki golyóval: Pataki Istvánt, Pesti Barnabást és Kreutz Róbertet.

Gyurka a délelőtti sétán átadja ajándékát: egy picinyke csomag, zöld ágacskával. Benne cigaretta, négyfelé vágott gyufaszál, dörzspapír. Ebéd után szokatlanul rövid idő múlva kapjuk a vacsorát: tea, mákostészta. Jó édes, finom, ünnepi íz. Olyan kevés, hogy szálanként eszem. Mégis hamar elfogy. Éhes vagyok. Óh, ha még egy adagot adnának! Álmodozom a régi karácsonyokról. Egyszer csak nyílik az ajtó, a smasszer bead egy csajka mákostésztát. „Farkas barátja küldi."

Ettől kezdve hiszek a csodákban.

Ezekben a napokban végzik ki csendes, szerény fogolytársunkat, Fisch Emil mérnököt is. Bűne: szovjet-magyar baráti társaságot alapított, az egyesület pénzjövedelmét az ellenállási mozgalom céljára fordította.

Újabb és újabb csoportok érkeznek. Nincs elég cella. Áthelyeznek a másik oldalra, és összeköltöztetnek egy fogollyal. Micsoda öröm: társat kapok! Cellatársam Balogh János, az a katonaruhás fiú, akit már látásból ismerek. Most megtudom a titkot, miért volt ő a civilek között. A tüzéreknél szolgált mint behívott tartalékos. Hamis katonai papírokat készített katonaszökevényeknek, munkaszolgálatosoknak. Ő maga is szökésben volt, saját maga által kiállított szabadságos levéllel tartózkodott Pesten. Néhányan nem voltak elég óvatosak a hamis papírokkal s lebuktak. Veréssel kiszedték belőlük az ő nevét, sőt azt is, hogy hol és mikor van a találkozó. A Ferenciek

Bajcsy-Zsilinszky Endre (Révay Kálmán rajza)

terén levő Kárpátia Sörözőben tartóztatták le, s a Szent István körúti nyilasházban vallatták. Mutatja ingét, még most is szakadt, piszkos, véres. Pár nap múlva M. Gyurka a házimunkásokkal, akik az ételt hordják, beküld Jánosnak egy inget. Találgatjuk, honnan szerzett Gyurka tudomást János állapotáról?

Most már ketten latolgatjuk, mi lesz velünk. János őszinte, szerény, kellemes fiú. Beszélgetéseink a kommunizmusról, a vallásról, az új Magyarországról, terveinkről, ábrándjainkról, aggályainkról meghittek, bensőségesek. Elmondjuk egymásnak családunk történetét, szerelmeinket, vágyainkat. Három könyvnek jut szerep cellaéletünk eseményvilágában. Ezek a könyvek éppúgy jelen vannak, mint a cellatársak a szó valódi értelmében. Az egyik könyv Zemplén Jolán „A modern fizika világképe". Ez a könyv úgy került hozzánk véletlenül, de ha már itt volt, elolvastuk. Nem bántuk meg. Olyannak tűnt e könyv, mint valami okos, kedves nő, aki finom tapintattal eltereli figyelmünket sorsunkról, a megszokott problémákról. Igaz gyönyörűséggel átéltük, csodáltuk Kodolányi János „Juliánus barát"-jának sorsát. A kort, a fiatal szerzetes környezetét, harcát a szerelem, illetve az ördög kísértéseivel szemben kiváló művészettel érzékelteti a szerző.

Érdeklődéssel, csaknem a hivők vallásos áhítatával olvasgatjuk az „Új Testamentum"-ot, a kereszténység hatalmas, gyönyörű okmányát. E könyv határtalan messziségekbe röpíti képzeletünket. Az evangélisták könyvének költői bája, kedvessége, fenséges együgyűsége, szárnyalása, a hit végtelen erejének megmutatása, költői képeinek gazdag változatossága édes enyhet, írt, békességet jelent most nekünk; kitágítja cellánk falát a szépség, a szeretet, a jóság álomvilágába.

Általában fejlett egyházi életben van részük a raboknak. Minden vasárnap templomba megyünk. János katolikusba, én az evangélikusba. A változatosság kedvéért néha én is elmegyek a katolikus templomba. A templombajárás az egyik legfontosabb hírszerzési lehetőség, itt nyugodtan beszélgethetünk egymással. Templom után a cellában kicseréljük értesüléseinket. A prédikációk csupán üres bibliai frázisok. A papokban nincs tehetség,

„Hűtlenek" vasárnapja (Révay Kálmán rajza)

szárnyalás, fantázia. Egyáltalán nem tudják kihasználni a kezükben levő óriási misszionáriusi lehetőségeket. A rabok megrendült lelkiállapotban, kétség és remény örvényében vívódnak, kint az országban sorsdöntő napok érlelik a világtörténelmi fordulatot, a kiskoncepciójú hivatalnok-papok pedig továbbra is csak megszokott mondataikat pergetik szólamszerűen a kétezer év előtti jeruzsálemi problémákról. Mintha mindaz, ami itt a fegyházban vagy kint a világban történik, az ő számukra nem jelentene semmit. Magatartásuk, természetesen, mégis állásfoglalást jelent.

Másik találkahely és hírforrás az orvosi rendelő. Ez abban az épületben van, ahol a védőőrizeteseket tartják. Egy alkalommal bepillanthatok az egyik cella nyitott ajtaján. Kállay Miklós, volt miniszterelnök tárgyal éppen egy smasszerrel arról, hogy a demizsonba bort kell hozni, mert már kifogyott. A szoba berendezése lakályos, rendes ágy, terítő, függöny van benne. No, ezek sem élnek itt rosszul — nézünk egymásra . . .

F. Júlia áll amott, a nők között. Melléje kerülök. Megkérdezi nincs-e szükségem pénzre? — De van — mondom. Másnap hoz 300 pengőt. Veszek rajta dohányt. Van aztán dolog a vágással. Egész délelőtt dohányt vágunk a megélesített, lecsiszolt kanál nyelével. Közben füstölünk erősen, most már beosztás nélkül, megvidámodva, bizakodva. De később, az éhezés, a kényszerű összezártság, az esztétikusnak nem nevezhető funkciók egymás előtt való végzése, az ideges lelkiállapot kitermeli bennünk a börtönneurózis betegségét, a sértődékenységet, a semmiségeken való veszekedéseket, apró, de keserű gyűlölködéseket, egymás megunását.

Tragikus esemény történt: Margit körúti cellatársam, Dallos Ferenc mérnök, az Egyesült Izzóból, akit kékre, zöldre verve löktek be közénk, egy hűs novemberi napon, itt Kőhidán idegösszeroppanást kapott, és cellájában felakasztotta magát.

A hírek az irodából szivárognak ki, ahol az írnoki munkára odavezényelt tisztek rendszeresen hallgatják a rádiót. A másik hírforrás a házimunkások. Jobbára elítélt fiatal munkásgyerekek, akik ételkiosztás közben odasúgnak egy-két mondatot. Ők közvetítik az üzleteket is. Egy kiló dohány 3—400 pengő. Egy kiló szalonna, zsír is ugyanennyi. A kenyér kilója 50 pengő.

„A mentőangyal"

A Margit körúton hallottam Révay Kálmánról először, mint a Bajcsy-Zsilinszky-féle csoport negyedrendű vádlottjáról. Hogy nemcsak szabadságharcos és katona, hanem művész és bohém is, lebilincselő egyéniség. Találkozásunk így történt:

Egy fázós kőhidai délutánon cellámban keseregtem. Ideges voltam, és aggasztott mi lesz velem, ha elfogy a szívnivaló. Mert csak egy rab tudhatja igazán, mit is jelent valójában az embernek a cigaretta. Nyílt az ajtó. A smasszer mögül előlépett Révay Kálmán két pakli dohánnyal, és kellemes basszus hangján jó szórakozást kívánt a füstölnivalóhoz. *Mentőangyal,* ez volt az első gondolatom. Mosolya, arca üdítő látomásként rögzítődött bennem.

Később megtudtam, hogy egyik legfontosabb hírszerzőnk. Irodai beosztását rajztudásának köszönhette. Jelentés-űrlapokat kellett rajzolnia, de azért jutott ideje a művészet számára is. Pompás portréi, karikatúrái fogolytársait és fegyőreit egyaránt elragadtatták.

Meggyőződésem, hogy ő volt a világ legtehetségesebb, legbűbájosabb fegyence.

A csáktornyaiak

A séták valamelyikén megismerkedtem egy magas, sovány, rokonszenves emberrel. Dr. Dénes János orvossal. Tőle hallottam a csáktornyaiak történetét. A Dráva túloldalán erős, jól felfegyverzett partizáncsoportok zavarták a német és magyar helyőrség nyugalmát, a szállítások biztonságát. A partizánok

merészsége valósággal hajmeresztő volt. Átkeltek gumicsónakon a Dráván, bejöttek a városba, elvtársaik bújtatták őket, s pléhpofával a kórházba is beállítottak, a kabátjuk alá rejtett géppisztollyal. Vasutakat, hidakat robbantottak, támadták a csendőrőrsöket. Rajtaütésszerűen néha egész falvakat foglaltak el. Muraközben majdnem olyan volt a helyzet, mint Jugoszláviában. Villámgyorsan mozogtak, elfogásuk meghaladta a magyar és német katonaság, csendőrség képességeit. Nemzetiségükre nézve általában horvátok voltak.

A csáktornyaiak összekötőikkel gyógyszert, vakcinát, kötszert, térképet küldtek át hozzájuk.

Dr. Dénes volt a csáktornyai kórház orvosa. Dr. Heller Vilmos ugyancsak ott gyógyított. Azt azonban már kevesen tudták, hogy „mellékfoglalkozásként" mint a partizánok orvosai tevékenykedtek. A csáktornyai ellenállók csoportjának dr. Zsigics Milán ügyvéd volt a vezetője. Erős csoportot épített ki a kórházban, a harisnyagyárban, a munkások és tisztviselők között. Itt dolgozott Sándor Lajos is.

Az egyik harisnyagyári munkásnő, aki a futárszolgálatot látta el az ellenállók, a partizánok között, lebukott. Kínvallatásnak vetették alá. Utána lefogták a csoport nagy részét. A csáktornyai Öreg Várba vitték az ellenállókat. Itt már vagy 150 embert tartottak fogva. A nőket és a férfiakat irtózatosan megkínozták.

Dominics bírósága ítélkezett felettük: Zsigicset halálra ítélték, majd 15 évre enyhítették a büntetést. Egy másik partizánt, Puncer Milánt ugyancsak halálra ítélték, de nagy családjára való tekintettel, kegyelemből, életfogytiglanra enyhítették a büntetést. Dr. Dénes, dr. Heller, Sándor Lajos 5—5 évet kapott. Tratnyek Miroszlava 8 évet. Gombóc János tanító, mozgalmi nevén Tarzan, szintén csáktornyai partizán volt. Közös cellában ül Knezich Ivánka és Dimitrovich Mira. Vagy 30 csáktornyai ellenállót hoztak ide az Öreg Várból, büntetésük letöltésére.

Félünk az elhurcolástól és a kinyírástól. Február közepén tífusz-megbetegedésről kapunk hírt. Ennek örülünk, mert ez

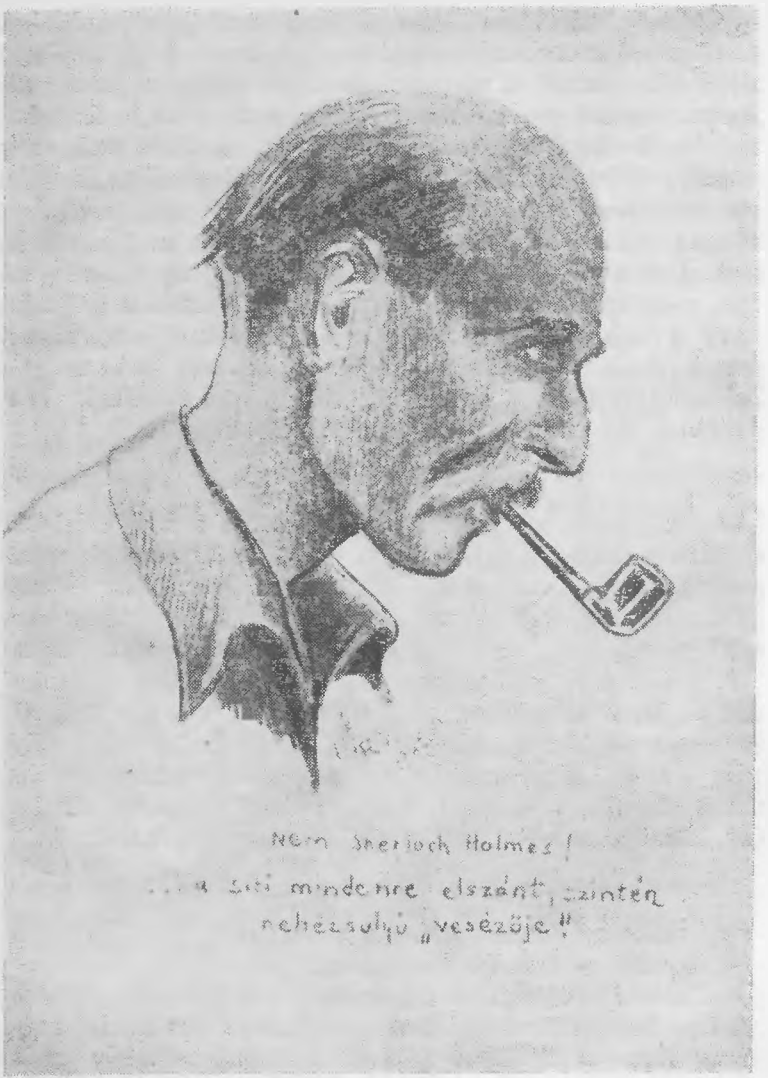

Révay Kálmán önarcképe

kizárja az elhurcolást. Dr. Varvasovszky János, a fegyintézet orvosa, a soproni kórház idegosztályának vezetője, a fegyházban előforduló tífusz-esetekre hivatkozva, kérelmezi, hogy az elszállítástól tekintsenek el, mert a foglyokkal együtt a járványt is kihurcolnák. Annyi hasznunk mindenesetre van a dologból, hogy fürdőt kapunk. A meleg zuhany egy darabka szabadság. A koszt, a fekhely, a séta merőben börtön jellegű. Nem hasonlítható a szabad emberek kosztjához, fekhelyéhez, sétájához. Azoknak elsatnyult, börtönbéli változata. A meleg zuhany azonban nem utánzat. Az ugyanolyan meleg, jóságos, simogató, itt is, mint kint. A gőzpára, szappanszag, pocskolás is valódi. Ahogy a zuhany rózsáiból lefelé spriccelnek a cérnavékony sugarak, és ahogy végigsöprik arcomat, hátamat — az maga a tökéletes gyönyörűség. Felhevült, tiszta testtel vonulunk vissza celláinkba. Az élmény tovatűnik, már csak emlék.

Az antifasiszta mozgalomban lebukott és a sopron-kőhidai fegyházban bebörtönzött politikai foglyok számát több százra becsüljük. Egy részük már elítélt rab, másik részük előzetes letartóztatásban levő olyan fogoly, akinek ügye még nem került tárgyalásra, vagy aki ellen még nem hoztak ítéletet.

Ha a földszinti tiszti szakasz mellett úgy érezzük magunkat, mint azoknak szemérmes, szegény rokonai, a külön épületbe elhelyezett védőőrizetesekkel a sorsközösség érzése még lazább. Pedig az úri Magyarország egykori hatalmasságai mellett számos liberális, demokrata, haladó polgári politikust, értelmiségit, közalkalmazottat gyűjtöttek itt össze a nyilasok.

Egy vasárnap délután nyílik a cellaajtó.

— Keresik — mondja a smasszer.

— Engem? Ki kereshet engem?

A fegyházudvar melletti őrszobán Rada Tibor iskolatársam, Farkas Imre osztálytársa adja át küldeményét: egy csajka rizseshúst. Tibor itt szolgál Fertőrákoson, a tüzéreknél. Így

segít rab barátain. Ennivaló! Ez most a legfontosabb! Lefogásom napjától éhezem. Harmincöt évem során még nem élveztem úgy ételt, Imre karácsonyi mákostésztáján kívül, mint ezt a csajka rizseshúst. Tápláló, finom, bőséges. Tibor még néhányszor gondoskodott rólam ilyenformán. Természetesen Farkas Imrének is vitt ételt. Még azt is megkísérelte, hogy a közeli üzletben szerezzen valami ennivalót. De nem kapott csak mákot. Vett is vagy két kilót. Délelőtti programunk a cellában kibővült: Csajkában mákot törtünk egy vasdarabbal, amit az ágyról feszítettem le. Minden főtt tésztát megszórtunk mákkal, amíg a készletünk tartott.

Balogh Jánost elviszik ügyészi kihallgatásra. Rövidesen a tárgyalást is megtartják. Négy évet kap. Ekkor másik cellába költöztetik, hozzám pedig — újabb csoda! — Farkas Imre kerül. Elmondja, hogy nincs ebben semmi különös, mert összeköltözésünket ő ügyeskedte ki az irodán. Azután, hogy három évre elítélték, munkára vezényelték a műhelybe, majd rövidesen kapcsolatot talált az irodával is.

Az együttélés során alkalmam van Imre aktivitását megcsodálni. Már előző cellájában széleskörű levelezést kezdett, s ezt most folytatja. Társadalmi szervezeteknek, papoknak, tanítóknak ír, hogy küldjenek csomagot, s nem is eredménytelenül. Emellett tréfás kurírt szerkeszt.

Beszélgetéseink mélyén mindig az a kérdés húzódik meg: vajon túléljük? A cellaneurózis és az apróbb zsörtölődések most is jelentkeznek. Imre úgy hortyog, mint egy ágyú. Nem szívesen költöm fel, de néha elkerülhetetlen. Ilyenkor tagadja, hogy hortyog. Másik konfliktus: egy ízben távollétemben evett a szalonnából. Nem szólok semmit, de azért bánt a dolog.

A bíróság március elején tárgyalja a győri ellenállási mozgalmat. Az ítéletet rövidesen két kivégzés követi. Németh László és Stelczer Lajos szíve szűnik meg dobogni egy verőfényes márciusi napon.

Topát kivégezték. Ezt a magas, vidám fiút a sétákon ismertem meg. Dicsekedve mesélte, hogy ő már volt egyszer a németek fogságában, de Wiesbadenből megszökött, és fél Európán keresztül hazabujdosott Pestre. Bizakodva tette hozzá, innen is meg fog szökni. Egy este nagy lármát, dörömbölést hallunk. Egy földszinti cellában ordít valaki, veri az ajtót. Az őrjöngés egészen a hajnali órákig tart. Azután néma csend. Reggel megtudjuk, hogy Topa utolsó éjszakájának voltunk tanúi.

Egy napon az ügyészhez visznek. Őröm kivezet a fegyházból, átmegyünk az úttest másik oldalán levő bírósági épületbe. Közben jövő-menő embereket látok. Szeretném odakiáltani nekik: örvendezzetek, a világ legnagyobb kincse van birtokotokban: a szabad mozgás!

Jánosi ügyész hallgat ki. Nyugodt hangja, szelídsége meglep.

— Kínozták?

— Igen . . .

— Csak azt vállalja jegyzőkönyvéből, amit akar. Itt most kényszer nélkül beszélhet.

Visszavonom a jegyzőkönyvi vallomásomat.

Március 27-én kedden reggel parancs jön, hogy mindent csomagoljunk be. Két napra való kenyéradagot adnak. A Nagy Ferenctől kapott katonakabátot leleményes módon hátizsákká alakítom át, és holmijaimat abba teszem. Tanakodunk, hogy lehetne elbujni itt a fegyházban, arra a néhány napra, amíg a szovjet csapatok ideérkeznek. Vagy a közönséges fegyencek közé keveredjünk? . . . de nem lehet.

Sem aznap, sem másnap nem indulunk. Közben egy szörnyű éjszakát élünk át. A szovjet csapatok a fegyházat környező utakat bombázzák. Úgy tűnik, menten a fegyház udvarába esnek a bombák, az épület remeg, minden pillanatban várjuk, hogy a falak ránkomoljanak. A foglyok tombolni kezdenek, verik az ajtót, ordítva követelik, hogy nyissák ki a cellákat, és

vigyék az embereket az óvóhelyre. Az őrök szaladgálnak, kiáltoznak. Általános rémület, pánik az egész fegyházban. Felmerül bennünk az a gondolat is, hogy a nyilas banditák majd felhasználják az alkalmat „kinyírásokra". Azt hisszük, itt a világ vége. Kint rakéták világítják meg az égboltot, potyognak a bombák, a fegyházban dörömbölés, ordítozás, rohangászás. Szörnyű éjszaka ez!

Huszonkilencedikén, csütörtökön reggel négy órakor, minden ellenőrzés vagy névsorolvasás nélkül, a fegyház kőkerítése mellett sorakoztatnak bennünket. Vagyunk vagy négyszázan. A védőőrizeteseket már tegnap elszállították. Aggódva látjuk, hogy SS németek fognak kísérni, a magyar fegyőrök csak amolyan kisegítők lesznek. Senki sem tudja biztosan, hova visznek bennünket. Egyesek szerint Mauthausenbe indulunk, egy darabig gyalog megyünk, majd vagonokba raknak.

Egy fiatal géppisztolyos SS-katona magyar nyelven tájékoztat: „Aki meg akar lógni, azt a helyszínen agyonlőjük! Indulás!"

Elindul a csoport zörgő csajkákkal, csomagokkal, kofferekkel. Elől mennek a nők. Hová? Meddig? Mi lesz velünk? Beszélik, hogy az orosz hadsereg már egészen közel van.

AUSZTRIA

Az első nap mintegy huszonhat kilométert gyalogoltunk. Elhaladtunk a Fertő tó mellett, átmentünk Kismartonon.

Ránkesteledik. A puszta földön való alvást nehezen szokom meg. Alig alszom, inkább csak szendergek. Az éjszaka hűvös, nem messze tőlünk vöröslik az ég, reng a föld, potyognak a bombák.

Nagypénteken, indulás óta először kapunk enni: csipetkelevest. A falvakon keresztülvonulva, evakuálási előkészületeket látunk, izgatott embereket, akik értetlenül nézik az SS-ektől körülvett, hosszasan kígyózó katonákból, civilekből, nőkből álló menetoszlopot. Hogyne tűnne különösnek menetünk, amikor például az egyik hátsó sorban lépked SS egyenruhájában

vitéz Görgey Vince, az „Egyedül Vagyunk" hírhedt szerkesztője, ideológusa, katonai szakértője? Még mi, fogolytársai sem sejtjük, hogy a nyilas kormány miért küldte őt Kőhidára, mi volt a bűne, csak azt tudjuk, hogy egyre jártatja a száját, hirdeti a németek végső győzelmét. SS egyenruhája majdnem végzetessé válik számára. Nyilván nácikból állhat az a kis bámész csoport, melynek sehogyan sem megy a fejébe, hogy egy SS-katona miként aljasodhatott le ebbe a deportált bandába . . . Odarohannak, kiragadják a sorból. Izgatott kiabálás, Görgeyt pofozzák, miközben kézzel-lábbal magyaráz valamit. De alighanem sikerült neki tisztáznia magát a németek előtt, mert pár nap múlva ismét régi helyén menetel. Mauthausen után azonban már nem látjuk.

Elgyötörten vonszolom magam az országúton. Legtöbb sorstársam hasonló állapotban van. Még túrafelszereléssel is nehéz volna a gyaloglás, de így, táskákkal, bőröndökkel, ügyetlen csomagokkal . . . Menetoszlopunk egy nyugat felé vonuló népvándorlás sodrában bandukol. Osztrák polgári lakosok, magyar nyugatosok tarkabarka összevisszaságban, autón, lovaskocsin, tevéken, motorbiciklin, kiskocsival menekülnek nyugat felé. Mégis vágyálomnak tűnik közéjük keveredni, de vajon nem adnának-e ki a pribékeknek, hogy agyonverjenek?

A szakadatlan hajszás menet, az éjszakai didergés, az éhség kimerít. Kísérőink egészen rendszertelenül adnak enni. Ha ez így megy, egészen legyöngülök, nem bírom majd követni a menetet, és a vadállatok kinyírnak. Péntek óta nem ettünk főtt ételt. Nagyszombaton egy darab kenyeret adtak margarinnal, vasárnap semmit, hétfőn megint kenyeret és margarint. Hasmenést kapok, de ez sem tud visszatartani attól, hogy az út menti sóskáért le ne hajoljak. A nyers répát vizsla szemekkel keresgélem a szérűk körül, amikor szürkületkor éjjeli szállásra berendezkedünk. Csekélyke dohányomat elcserélem egy darab szalonnáért, remélve, hogy ezzel az erőt adó tápanyaggal meghosszabbíthatom életemet.

Új barátságot kötök az úton. Megtetszik egy markánsarcú, kucsmás, szüntelenül derűs fiatalember, aki még a legkétségbe-

Pillanatfelvétel (Révay Kálmán rajza)

ejtőbb helyzetben sem veszíti el optimizmusát. Látja, milyen éhes vagyok, s megosztja velem kenyerét. Kiss Zoltánnak hívják, kolléga, ő is a tanügyigazgatásban dolgozott, akárcsak én. Az egyik vidéki tanfelügyelőségen volt állásban. Németellenessége s harcos magatartása miatt került Kőhidára. Farkas Imrével is összejövünk a pihenők alatt, és megbeszéljük, hogyha a kinyírás veszélye fenyeget, vagy már végképp nem kapunk enni, megszökünk.

Szökés különben már az első napon is előfordult. Néhány jó erőben levő katonatiszt lépett meg egy faluban, ahol egészen közel mentünk a házakhoz.

Az országút mentén nyilas táborokat láthatunk. Csak úgy hemzseg a sok zöldinges, bőrruhás, árpádkarszalagos „testvér". Drukkolunk, nehogy közelebb jöjjenek, mert még kedvet kapnának egy kis „kinyírást" rendezni. Gyakran jelennek meg angolszász bombázókötelékek a fejünk felett. Ausztriában ezekben a napokban nagy mozgás van, földön és égen egyaránt.

Április negyedikén, szerdán Melkbe érünk. A városka ismerős, 1935-ben erre valcoltam August Jandl, osztrák fiúval.

A Belvároson keresztül, a szűk utcákon kanyarog menetünk. Szökésre gondolok. Képzeletben lejátszom a jelenetet. Kilépek a sorból, besurranok egy házba. Hátra-hátra fordulgatva vizsgálgatom a helyzetet, játszadozom a gondolattal. A szép kolostorra alig figyelek. De mi lesz, ha a lakosok elárulnak, vagy egy őr észrevesz? Kockázat nélkül nincs siker . . .

Így tűnődöm, amikor arra riadok fel, hogy az SS-legények hangos szidalmak közepette, bottal vernek és űznek valakit előre, a menet legelejére. A fogoly védekezően tartja feje fölé a karját. Elhűlve látom, hogy Farkas Imre az. Mi történt? Miért verik Farkast? A hátrább menetelők közül néhányan látták a szökési kísérletet. Farkas és egy másik fogoly kiléptek a sorból, és besurrantak egy ház nyitott kapuján . . . Most az őröknek azt magyarázgatják, hogy vizet mentek inni . . . A szerencsétlenek nem tudták, hogy az NSDAP* szervezet házába mentek. A nácik,

* Nemzeti Szocialista Német Munkáspárt.

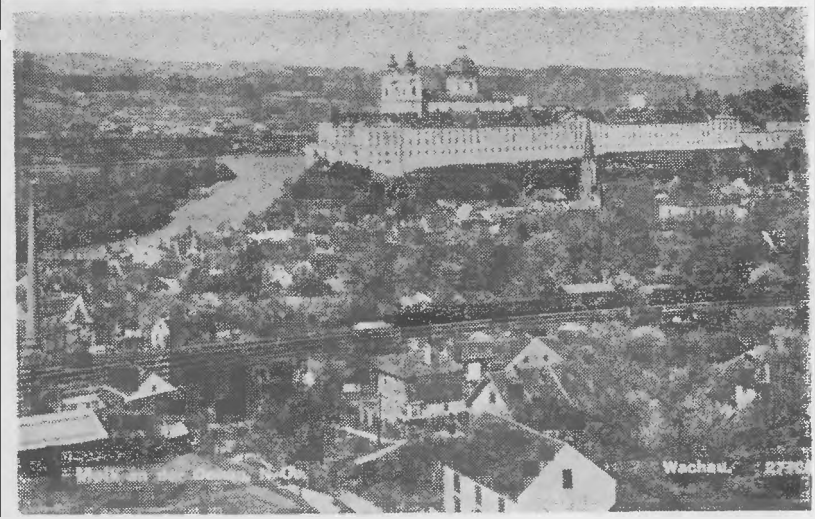

Melk

természetesen, nyomban átadták őket a menetkísérő SS-eknek.

Ami ezután történik a szökevényekkel, annak már mindnyájan szemtanúi vagyunk. A városon kívül az egész menetet felsorakoztatják a szántóföld előtt. Imrét és társát, egy Gombóc nevű horvát partizánt a szántóföldre hajtják, ott kell féllábon állniok hátizsákokkal megpakolva, elgyötörten, kimerülten, összeverve. Ha leteszik a lábukat, az SS-ek pálcával a hátukra, a fejükre ütnek. Iszonyú nézni ezt a kínzást. A pihenő után a menet élére zavarják őket, de még raknak a hátukra csomagokat, és ha lemaradnak, vagy lassítani próbálnak, verik őket. Így megy ez másnap is. Élelmet többé nem kapnak, ami még volt náluk, elvették. A napközi pihenőkön verik, éjszakára pedig fához kötözik a szerencsétleneket. Bennünket azzal fenyegetnek, hogy osztozunk a sorsukban, ha segíteni próbálunk rajtuk. Volt cellatársa, Stolte és egy horvát az éjszaka folyamán odakúsznak, megetetik, megitatják őket.

— Tartsatok ki fiúk, pár nap, és szabadok leszünk. — De Imre ereje már fogytán van. Halkan suttogja:

— Nem érem én azt meg . . . az öregeket, testvéreimet, Böskét keresd majd fel . . . Nem gondolok személyi bosszúra, de add szavadat, hogy *ezekkel* szemben nem fogsz kíméletet ismerni . . .

Még a sötétség beállta előtt Pöchlarnnál átkelünk a Dunán. A túlsó parton is megyünk egy jódarabot. Elhagyjuk Greint. Isperdorf vagy Persenbeug után pihenő, letáborozunk éjjelre. Odamegyek Imréhez. Elgyötört, szomorú. Hiába lesem szája szegletében megszokott, hamiskás, tréfás mosolyát. Viszek neki feketekávét, amit vacsorára kaptunk.

— Ezek engem ki fognak készíteni — mondja szomorú bizonyossággal. Az est folyamán még egyszer keresem, de már nem találom. Elkülönítették tőlünk.

Vackot csinálok magamnak éjszakára. Kicsi gallydarabokat kapirgálok össze, hogy ne kelljen közvetlenül a vizes földre feküdnöm. Védem magam, hogy aludni tudjak, hogy erőt gyűjtsek, hogy túléljem ezt . . . Te nyomorult test, most ne követelődz! Érd be azzal, ami van . . .

A fogolytábor lassan elszenderedik. Csend van. Halkan szemerkél az eső. Körülöttünk meredek, dombos erdő. Valahonnan, távolról hosszú géppisztoly-sorozat hallatszik. Csakúgy visszhangozza hegy, völgy, erdő. Ezután még egy sorozat. Majd ismét süket csend. Ez április 5-ről 6-ra virradó éjjel történt.

Másnap sem a menet élén, sem egyebütt nem látjuk Farkas Imrét és szökevénytársát.

Így halt meg az egykori aszódi diák, pesti tanító, eszperantista, forradalmár barátom, Farkas Imre . . .

Menetünk, mint egy lomha kígyó kúszik tovább. Fáradtság, éhség gyötör. Reménykedem, hogy Mauthausenbe visznek bennünket, a kőbányában fogunk dolgozni, de legalább ott adnak enni és nem kell mennünk . . . Mauthausenben azonban épp hogy megállunk, már is hajtanak tovább. Ismét átkelünk a Dunán. Sankt-Florian. Felelevenednek 1935-ös emlékeim, amikor ifjú,

Elszállásolás a „kastélyban" (Révay Kálmán rajza)

szabad vándordiákként bámultam végig a kolostor híres történelmi arcképcsarnokát.

Esténként csűrökben, pajtákban vagy a szabad ég alatt térünk nyugovóra. A ház körül répát, krumplit vagy valami más ehető dolgot keresgélünk. Egy helyen a háziaktól tojást próbálok kérni. Az egyik SS észrevesz, s tenyerével az arcomba vág. Félóránként le kell ülnöm a hasmenés miatt. Az őrök már gyanakodva néznek, azt hiszik, szökni akarok. Így megy ez éjjel-nappal. A szégyenkezés érzését már leküzdöttem. Különben sem egyedül én vagyok ilyen helyzetben. Sorra guggolnak az árokban férfiak, nők, egymástól néhány lépésnyire. A hasmenés nem ismeri az illemszabályokat. És idő sincs az öltözködésre, fedezék készítésére, mert a menet nem vár, s lemaradni nem szabad.

Magas, sovány fogolytársunk, Rajk, kifejezéstelen arccal, kitartóan cipeli csomagját. Ha valami kérdéssel fordulunk hozzá, régi mosolya előtűnik, kedvesen válaszol. Higgadtsága, józansága szuggesztív erővel hat.

— Nem kell félni a kinyírástól — nyugtat bennünket —, ezek az őrök már magukat mentik. — A tervbe vett fogolyzendülést ellenzi. Valóban ez a vállalkozás túl kockázatosnak tűnik. Az a néhány tiszt, akikkel erről beszéltem, ugyancsak kivihetetlennek tartotta a tervet.

Nemsokkal Farkas Imre és Gombóc halála után még egy „kinyírás" előzményét láttam. Mögöttem jött egy idősebb fogoly, Berger Sándor, pesti kereskedő. Elgyötörten, fáradtan, napok óta betegen vonszolta magát. Egy alkalommal kifakadt, hogy kevés a pihenő, túl gyors a menet.

— Mi az, ki pofázik itt? — jött oda az egyik SS.

— Beteg vagyok, lassabban kéne menni — szólt Berger félénken.

— Szóval nem vagy megelégedve? Mi? — És pálcájával amúgy „barátságosan", megveregette Berger kopasz fejét.

— Ne verjen engem! — kiáltott a fogoly.

— No nézd csak, még mindig pofázik! — és most már alaposan ráhúzott a fejére.

— Miért, talán nem szabad beszélni? — öntötte el a makacsság,

düh, fájdalom érzése Bergert. Újabb ütés volt a válasz. A szerencsétlen embernek már vérzett a feje, de azért csak tiltakozott tovább. Odajött egy másik SS. Kihurcolták a sorból. Ütötték, verték, ahol érték. Azután előre vitték, nem láttuk többé. „Kinyírták"!

Lambach. Rettenetesen le vagyok gyöngülve. Kérem az egyik SS-t, hogy vegyenek fel a kocsira. Szó sem lehet róla. Még a csomagomat sem tehetem fel. Mindössze azt engedik meg, hogy a menet élére menjek. Ott már van egy-két legyengült állapotban levő, bicegő, feltört lábú fogoly. Annyi kedvezményt kapunk tehát, hogy mi diktáljuk a menetsebességet. Ez is valami. Mögöttünk jönnek a nők. Bámulom őket, mennyire bírják a fáradalmakat. Talán nem éhezték ennyire. Talán még maradt nekik valami a tartalékélelemből... A pihenő alatt megmosdok egy kis patakban. Elrémülök megvékonyodott lábszáram és karom láttán. Megyünk tovább. A menetidők egyre hosszabbaknak, a pihenők egyre rövidebbeknek tűnnek.

Salzburg, Chiemsee, Traunstein. Már Bajorországban járunk. Az egyik faluban egy bajor paraszt felszeletelt répát tesz elénk. Egyszerre vetjük rá magunkat, úgyhogy lesodorjuk a földre. Onnan szedjük fel. Mint az állatok. A paraszt csak bámul. Egy csűrben zabot rakok a zsebembe, azt rágcsálom. Hová megyünk? Dachauba? Az országúton vizsla szemekkel nézem a sima betont. Kétszer már találtam kenyérhéjat. Micsoda kincs volt az! Kisebb helyiségbe érünk: Bernau.

A réten letanyázunk. Látom, egyesek krumplihéjat szereztek. Szidom magam, amiért nem vagyok ilyen ügyes. No, de majd készítek én is valami ebédet. Sóskához hasonló zöld leveleket szedek össze, és a zabbal együtt felteszem főni egy csajka vízben. Mikor már elég puhának tűnik a zab, megeszem az egész masszát. Hasmenést kapok tőle. A három hétig tartó út alatt mindössze tizenkétszer kaptunk enni. Hatszor rántott levest, egyszer bablevest, egyszer csipetkelevest, négyszer kenyeret.

Hírek száguldják be a tábort: itt van Dominics, a hadbíróság.

Nem megyünk tovább . . . letárgyalják az ügyeket . . . Dominics megjelenik a foglyok között. „Fogjunk össze, mi hazátlan magyarok" — mondja elfogódott hangon. Kijelenti, hogy mindenkit, akit lehet, szabadlábra helyez, a többiekkel pedig beáll valamilyen tanyára. „Majd együtt dolgozunk, én is kezembe veszem a kapát, valahogy csak átvészeljük ezeket a nehéz időket" — mondja.

Másnap hívnak. A réten már ott áll M. Gyurka, az elsőrendű vádlott, a két Kockás. Jánosi ismerteti a vádiratot: hűtlenség stb. A hivatalból kirendelt védő elmondja védőbeszédét. Visszavonulnak ítélethozatalra, vagyis 10 lépéssel arrébb mennek a réten. Kihirdetik az ítéletet: bizonyítékok hiányában felmentenek, minthogy az erőszakkal kicsikart vallomásoknak nincs bizonyítóereje. Kis idő múlva írást is adnak:

„*Igazolvány*

Gyepü, 1945. évi április hó 20-án

A m. kir. honvédség főparancsnokának III. bírósága hivatalosan igazolja, hogy dr. N. K. a mai napon szabadlábra helyeztetett, s mint polgári menekült a Passau személygyűjtő és irányító állomáshoz útba indíttatott. Aláírás: Dr. Jánosi Ferenc hadbírószázados, bírósági vezető."

A nagy körpecsét közepén magyar címer nyilaskeresztbe és H-jelbe foglalva.

Az SS-ek eltűntek. Szabad vagyok a hitlerista Németországban. München körül már az amerikaiak ágyúznak.

Új barátommal, Kiss-Zoltánnal társulok össze. Ő jobban tud németül. Tervünk az, hogy ugyanazon az úton, amelyiken jöttünk, visszamegyünk. Gmunden körül Kissnek van valami ismerőse, ott beállunk dolgozni, megerősödünk, azután hazautazunk. A többiek is csoportokba verődnek, terveket szőnek.

Megindulunk. Az első szabad lépés: egy fűszerüzletbe kenyérért. Azután házakban, vendéglőkben levest, meleg ételt kérünk. Rendszerint kapunk is. Összevissza zabálunk mindent. Közben a hasmenés tovább tart, a legyengült gyomor nem bírja

a nagyobb mennyiséget. De az éhség és zabálás ösztöne csak hajt egyik házból a másikba. Nem tudunk betelni a répa és sóska után az ízes emberi étkek szenzációjával. A vendéglőkben először is összeszedem a csikkeket a hamutartókból, aztán letelepedünk, és kérjük a levest. „Jegy van?" — kérdik. Néha van, néha nincs. Mert a jegy a legfontosabb. A pénz nem érdekes. Az van bőven, csak éppen nem lehet érte kapni élelmiszert. Ezért beérve egy községbe, első dolgunk, hogy a polgármestert felkeressük jegyekért. Van ahol sikerül jegyet szereznünk, van ahol elutasítanak. Pedig városban jegy nélkül egy falatot sem adnak. Ezért Salzburgot rövidesen elhagyjuk. A parasztok szívesebbek. Szállást és levest rendszerint simán kapunk.

Gyakran veszekszünk. Kiss Zoli nem akar oda jönni, ahová én, egyikünk pihenni akar még, a másik már menne, vagy fordítva. Előfordul, hogy nem várjuk meg egymást, s órák múlva véletlenül találkozunk össze az országúton. Sértődöttek, ingerlékenyek vagyunk. Azt vágja a fejemhez, hogy csak azért tartottam vele, hogy kihasználjam.

— Jól van — mondom —, menjünk külön. Egy óra múlva már megbánom, de Kiss Zoltán már eltűnt, lemaradt valahol. Egyedül megyek tovább.

Walchenben betérek egy házba. Valami szabóság lehet, néhány férfi varrógépen dolgozik.

— Ich bin hungrig und müde, bitte etwas zum essen — hadarom a mondókámat.

— Maga magyar? — kérdik. Rövid percek múlva már tudunk egymásról mindent. Ők zsidók, legtöbbjük szabó, cipész, — valamennyien iparosok, akiket a németek szedtek össze. Nem vitték őket lágerba, hanem a parancsnokság mellett helyezték el, s az SS-eknek kellett dolgozniok. A kísérő SS-ek a napokban kereketoldottak, őket itthagyták. Azóta a civil lakosságnak dolgoznak, s egész jól élnek. Ennivalójuk, liszt, zsír, cukor, dohány bőven van.

— Itt ez a fazék tejbenfőtt zabpehely — kínálnak —, egye meg. Egy kicsit petróleum ízű ugyan, mi már nem bírjuk megenni. De azért kóstolja meg.

Semmi petróleumot nem érzek, csak a finom, tejes, cukros ízt. Jóllakom. Végül egy csomó szívnivalót is adnak, elég lesz két hétre.

— Képzelje — mondja az egyik szabómester —, van egy keresztény tagunk is, Horváth Kató. Az egyik SS „menyasszonyaként" jött Ausztriába. Az SS utóbb meglógott, a nő ittmaradt. Most a hatóságoknak úgy jelentettem be, hogy a „lányom".

Este valami uradalmi intézőfélénél kaptam szállást. Hallottam, ahogy maguk között beszélgettek:

— Vége . . . mindennek vége . . . Ezt a háborút elvesztettük...

Másnap körülnéztem a környéken. Mellettünk egy nagy park, s közepén az uraság kastélya. Megismerkedtem egy magyar sofőrrel, Borz Jánossal, aki grófi gazdáját hozta nyugatra. A gróf itt szállt meg a kastély úrnőjénél, a bárónőnél. A sofőrt nagyon bántotta, hogy nyugatra jött, szívesebben maradt volna otthon Biharban. Kommunistaellenes német brosúrákat mutatott, amiket gazdájától kapott. Olyasmi van benne, hogy az oroszok, Lenin elveinek megfelelően, egész Európában polgárháborút akarnak szítani, és minden értéket el fognak pusztítani.

— Igaz lehet ez? — kérdezte.

— Marhaság — mondtam —, a szovjet csapatok a felszabadulást hozzák a népnek. Felosztják a földet a parasztok között. Ez nem tetszik a maga gazdájának és a bárónőnek. Maga egy szegény proli sofőr. Jöjjön haza. Végre ember lesz, először életében.

Nagyon összemelegedtünk, János a szállását is megosztotta velem. Másnap megajándékozott egy pár bakanccsal, s még egy kitűnő orosz—német, német—orosz szótárt is adott.

Most párnapos interregnum következik. Községünk amolyan senki földje. A német hadsereg már eltűnt, az amerikaiak még nincsenek itt. Valaki felfedezi, hogy a kastély mellett a németek itthagytak egy teherautót mindenféle élelemmel. Nosza odarohanunk. Nemcsak egy autót, hanem egész ellátórészleget találunk ott. Boroshordók, élelmiszerrel, textiliával teletömött

ládák. Az „aki bírja marja" elv érvényesül. Izgatott, mondhatni megrészegült emberek futkosnak egyik helyről a másikra. A boroshordókhoz csaknem képtelenség odaférni. Akinek pedig a fazeka a csap alatt van, az alig bírja visszatartani a többit, hogy ne tolják félre edényét. A lökdösődés közben percekig a földre folyik a bor. Egy csukott teherautóból néhányan zsírt hoznak ki. Itt még nagyobb a tolongás mint a boroshordó körül. Bejutni még csak lehetett a kocsiba, de kijönni vajmi nehezen! Pokoli a tülekedés. Egy nő hatalmas zsírtömböt szorítva kebléhez, sikítva követeli kibocsáttatását, de senki sem törődik vele. Az emberek szinte a behatolók feje fölött evickélnek valahogyan a földre, és futnak zsákmányukat elrejteni. Néhány perc múlva pedig ismét ott tolonganak valamelyik kocsinál . . .

Mennyivel egyszerűbb lenne, ha valaki megszervezné a kiosztást! Szépen, sorbanállva mindenki nyugodtan kaphatna mindenből. Dehát erre úgy látszik senki sem vállalkozik, nem is biztos, hogy az emberségükből e pillanatban teljesen kivetkezett farkasok belátnák a szervezett szétosztás helyességét. Filozofálás helyett kénytelen vagyok én is beállni a tömegbe, mert hát „szemesnek áll a világ, vaknak az alamizsna". Be is jutok valahogy az autóba, s felmarkolok egy nagy darab zsírt. Még egy csomag „kneckebrot"-ot is szerzek, meg rövidnadrágot, oldalzsákot, cérnát és egy úszónadrágot. Ezeket a fasiszta fenevadak által otthagyott javakból szerzett jogos hadizsákmánynak tekintem.

Május 4. Ezen a napon rendkívüli szenzációra ébredünk. Bejön az udvarba két amerikai katona géppisztolyát előretartva, és követelik a fegyverek beszolgáltatását. Felszabadultunk! A fasiszta fenevad megdöglött! Szabad vagyok, mehetek haza.

Még aznap délután hallottam, hogy az amerikai katonák erőszakoskodnak a nőkkel, és karórákat meg rádiókat szednek össze. Érdekelt, milyenek csapatban, fegyverekkel, ezért

kimentem a kastély mellé, és figyeltem egy harckocsiszázad letáborozását. A tankok kis és közepes méretűek. A legénység sorakozója laza, semmi katonás keménység, feszesség. A tisztek pálcával csapkodják a nadrágjuk szárát, és dühösek valamiért, de nincs semmi hatása. Az oszoltatás gyenge. A katonáknak a karjukon van a rangjelzés, a pisztolyuk bőrszíjon lóg. Az egész társaság nem keltett valami fegyelmezett, félelmetes benyomást. Legnagyobb figyelmet a konyhájuknak szenteltem. Még a nyálam is összefutott, amikor láttam, hogy sonkás rántottát sütnek és kakaót isznak. Reméltem, hogy sikerül valami kóstolót szereznem. De hiába ólálkodtam a konyha körül, semmit sem kaptam.

Az amerikaiak hamarosan felfedezték a szép magyar lányt, Horváth Katót. Körüludvarolták. Konzervet, cigarettát vittek neki. A nőcske hamarosan át is váltott, ha nincs SS fiú, jó lesz az amerikai. Pár nap múlva már „vőlegényjelöltje" volt, aki Münchenbe akarta vinni.

Kelések nőttek a hónom alatt, betegállományba kerültem. Bejártam kezelésre Vöcklamarkt-ba, ott működött valami ambulancia-féle. Kartámaszt kaptam, és úgy néztem ki, mint egy komoly sebesült. Nyolc-tíz nap múlva már szűnt a baj, mozgolódni kezdtem hazatérésem ügyében.

A hazatelepülést az amerikaiak intézték Vöcklabruckban. Odamentem, s elmondtam, hogy politikai fogolyként hoztak ide. De nem tudtam magam kellően megértetni, s hiába mutogattam nyilaskeresztes pecsétes igazolványomat. Úgy vettem ki a szavaikból, hogy Welsbe vagy Linzbe kell mennem, ha haza akarok jutni. Elutaztam tehát Linzbe, ahol egy nagy magyar tábort találtam. Azt mondták, ebből a táborból fogják hazatelepíteni őket. Ezért közöttük maradtam. Sokféle ember verődött itt össze. Hajósok, katonák, csendőrök és mindenféle nyugatra menekült civil. Sőt, egy pesti rendőrrel is találkoztam, aki azért jött nyugatra, most, a felszabadult Budapestről, hogy hazavigye egyik rokonát. Elmondta, hogy Pesten rendes kerékvágásba lendült már az élet.

— Hát tífusz és kolera nincs? — kérdezték azok, akik már hallották a nyilasok „híreit" Budapestről.

— Nincs semmiféle járvány — felelte.
— Hát a Körtér a XI. kerületben, megvan?
— Megvan.
— Nincsenek romokban az épületei?
— Nincsenek.
— No, akkor jó, mert én ott lakom a Horthy Miklós út 60-ban.
— Az a ház is megvan — mondta a rendőr.
— Ön tényleg rendőr Pesten? — kérdeztem.
— Igen, az vagyok. Itt az igazolványom. Nézem az aláírást. „Sólyom rendőrkapitány."
— Látta már ön a rendőrkapitányt?
— Hogyne. Olyan magas, barna, sovány fiatalember.
Most már biztos, hogy Sólyom az.

Pár nap múlva átvisznek bennünket egy másik táborba. Előttünk jugoszlávok voltak itt. Két napig várunk, amíg szerelvényt kapunk. Stájerországon keresztül megy a vonat. Bécsújhelyen látom meg az első szovjet katonát.

MAGYARORSZÁG

1945 július 10. A vonat áthalad a határon. Ágfalva. Megindultság fog el. Valóban, az ágról szakadtak térnek haza ezen a kedves nevű határállomáson át.

Celldömölkön a vonatot kitolják egy mellékvágányra. A várakozási időt kihasználva bemegyek a városba. Új színek dobogtatják a szívemet: dekoráció, transzparensek „da zdravsztvujet!" felirattal. Járkálás közben nagyon megéhezem. Feléled bennem az egykori aszódi kisdiák és valcoló csavargó. Gyerünk az evangélikus lelkészhez! A kedves házaspár remek ebéddel vendégel meg. Elmondom sorsomat, ők is az övékét. A front alatt szörnyű napokat éltek át. Elsősorban a nők ... De most már jól vannak, hála istennek ...

Közben izgulok, nehogy a vonat itthagyjon. Elköszönök a papéktól. A szerelvény még ugyanott áll. Valami „szűrés" van, hallom itt is ott is. Nohát aztán engem ne szűrjenek, ágaskodik bennem az öntudat, talán majd én szűröm őket . . . Útitársaim pedig tapintatosan figyelmeztetnek, hogy itt csak deportáltak utazhatnak. — No és aztán! Én is az vagyok — vonom meg a vállamat. De útitársaim nemigen hisznek nekem, az az érzésem, hogy valami bujkáló SS-nek vagy nyilasnak néznek. Látom, hogy ketten, hárman össze is súgnak, és a tábori csendőröket emlegetik. Közben a vonat elindul. Az állomásokon a deportáltaknak csomagot, ebédet, tejet, kiflit osztanak. Odaállok én is. Eltanácsolnak: „Magának ez nem jár" . . . Úgy látszik az van az orromra írva, hogy én valamiféle bujkáló keretlegény vagyok. Eszembe jut Laci, ahogy a fényképemet nézte szobám falán, és mosolyogva csóválta fejét. Persze, megértem a meggyötört deportáltakat is, hogyne érteném.

De egyszer minden utazás véget ér, ez is. Kelenföldön villamosra szállok. Dalolni szeretnék, táncolni, ölelgetni az embereket, megmondani nekik, hogy a világ legjobb dolga állni a 49-es villamos peronján és kinézni Kelenföld, Lágymányos házaira és közeledni hazafelé.

A házmesterék alig hisznek szemüknek. Kedvesen üdvözölnek, s mindjárt tojást sütnek nekem. A szobám falán ágyúlövés vágta lyuk tátong. Szerteszét tégladarabok, törmelék. A szekrényben ruháim egy részét ott találom. Megmosakszom, kimegyek az utcára, a Körtérre, az én drága Körteremre. Megállapítom, hogy a téren minden rendben van, majdnem úgy, mint november 19-én, amikor utoljára láttam.

Most kit keressek fel legelőször? Hova menjek? Zsuzsáékhoz? Átmegyek a Boráros téri pontonhídon, azután a Körúton tovább gyalog, jól kilépve. Borz sofőrtől kapott bakancsomban, zsákmányolt rövidnadrágomban, csupasz, sovány lábszáraimmal, szőkén, harmincötévesen, egészségesen menetelek a Körúton, szabadon, boldog várakozással, győzelmes hadvezérként. Ezen a helyen vittek a géppisztolyos nyilasok nyolc hónappal ezelőtt. És most mégis itt megyek élve, épségben, diadalmasan.

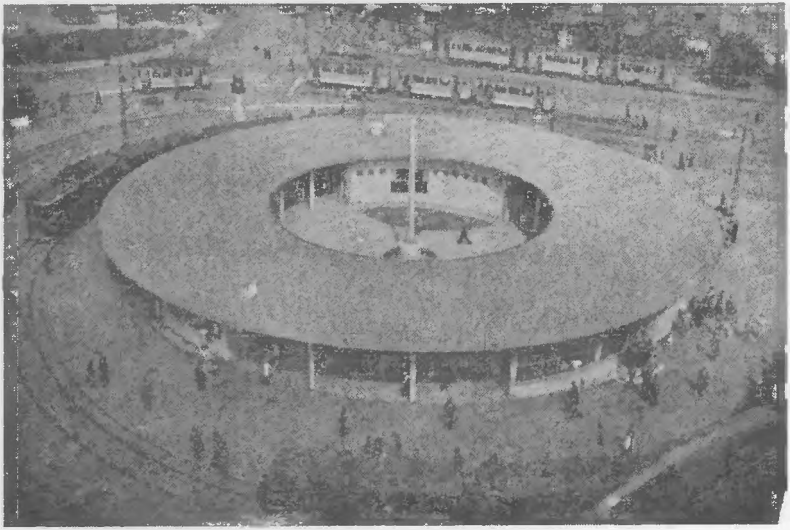

A körtér

Mert a mi igazságunk, a volt fegyencek igazsága győzött!

Mi vagyunk az ország vezetői!

Mi hirdetünk ítéletet, nem Dominics. Mi nem az ártatlan hazafiakat fogjuk bebörtönözni!

Mi mondjuk meg, mit szabad és mit nem szabad tenni ebben az országban!

Mi mondjuk meg, hogy mi az erkölcsös és mi a bűnös cselekedet, ki a barát, ki az ellenség, kié a föld, kié a gyár.

Mi most egy új világot építünk itt. Az emberek szeretni fognak bennünket, mert ezer év óta először foglalja el uralmát az igazság és az értelem.

Szabad, független országban élhetünk, többé nem leszünk senki gyarmata.

Most a becsületes, igaz elvek és a tisztességes, igaz emberek uralma kezdődik.

Ezért éltem. Ezért maradtam életben.

Micsoda óra ez!

Vajon megérdemlem mindezt? A szabad mozgást, a félelem nélküli életet, a hitet a kommunizmus igazában és győzelmében.

Ez neked minden? És Erzsébet? Jogom van ezt is követelni a sorstól?

Itt irtották a népet, gettó volt, dunaparti kivégzések, kínszenvedés, elhurcolás, éhezés... Túlélhette ezt?

Megyek a biztos pont felé. A Tátra utcai fészekben Zsuzsa nyit ajtót.

Baráti szív melege fon körül. Az első: megtudni kik élnek, kik haltak meg... Erzsébet? Ő is megvan...

Másnap Zsuzsával megyek a Tisza Kálmán térre.

Az Agitprop Osztályon nagy a sürgés-forgás. Megállunk egy előszobában. Zsuzsa bemegy ide is, oda is. Egyszerre csak kinyílik egy ajtó, Erzsi lép ki.

Elönti szívemet az élet ritka pillanatainak forrósága.

Ilyen lehet a biblia szerinti feltámadás gyönyörűsége!

Csak állunk az előszobában összeölelkezve, mintha nem akarnánk elhinni, hogy hősei lehetünk egy ilyen ünnepélyes, regényes jelenetnek. Szorítjuk egymás kezét, mint november tizenkilencedikén, Erzsébet napon, az Andrássy út negyvenegyben.

Érezzük, hogy ezt a megtalált kezet már nem lehet elengedni.

Szavakat mondunk egymásnak:

— Mikor jöttél?... sovánka vagy... mit csinálsz itt?... hol laktok?... az öregek jól vannak?... De tudjuk, hogy mindez most nem lényeges, mindez csak formaság, játék. A lényeg az, hogy itt állunk, ketten, élve, vidáman, bizakodva. Egy harc győzteseiként.

De jó is élni, istenem, de jó is élni!...

TARTALOM

Előszó 5

Állástalan diplomások Magyarországon a harmincas években 7

I. ÁDOBOS VILÁG 23

Emlékek 25

Egy öreg ádobos 39

Négy portré 53

Teri 53

Gyuri 55

Imre 61

A szerző 68

II. RIPORT KELETRŐL 71

Budapesttől Belgorodig 73

Tehervagonban hazafelé 84

Gyüjtöm az élményeket 93

III. „AZ IDŐ RABSÁGÁBAN" 115

Baráti körben 117

Laci 125

Elmerülök a politikában 129

Főbérlő lettem 135

Sólyom eligazít 137

Ki lehet a párt tagja? 139

Röpcédulák a párkányon 144

Erzsébet-nap 148

IV. MIRE MEGVIRRAD 159
Margit körút 161
Sopron-Kőhida 174
Ausztria 195
Magyarország 209

Felelős kiadó:
a Kossuth Könyvkiadó
igazgatója

Szerkesztette:
Török Piroska

A borítót rajzolta:
Czeglédi Miklós

Műszaki vezető:
Szécsi Andor

Technikai szerkesző:
Garádi László

A szedést 1957 X. 15-én
kezdték meg.
Megjelent 1957 XII. 31-én
10 000 példányban
Tartalmaz 9,6 szerk.
ívet. Terjedelem 13 1/2
(A/5) ív

14844. Franklin-nyomda
Budapest
Felelős v. Vértes Ferenc

NOVÁK KÁROLY

TALÁLKOZÁSOM A TÖRTÉNELEMMEL

A mai fiatal értelmiségi nemzedék vajmi keveset tud arról, milyen is volt a régi ADOB-os világ. Novák Károly, aki végigjárta a Horthy-Magyarország sokezer állástalan diplomásának útját, könyvében bepillantást nyújt ebbe a keserves korszakba.

Az író – akkor még fiatal ember – nem tartozik semmilyen politikai párthoz, de nyitott szemmel jár a világban, különbséget tud tenni a jó és rossz között, az igaz és hamis között. A riporter éles szemével néz körül az orosz földön, amikor mint katonatiszt kikerül a frontra. Tanúi lehetünk mint tisztul értelme, formálódik jelleme, míg felébred benne a gyűlölet a maradisággal, az embertelenséggel szemben.

Útja végül is a munkásmozgalomhoz vezet. Harc – börtön – szenvedés a sorsa, amíg a felszabadulást megéri. E fejezetek izgalmassága magával ragadja még e történelmi időket átélt olvasókat is.

A könyv hitelességénél fogva egyben igen becses kultúrtörténeti dokumentum is, amely bemutatja a 30-as évek magyar értelmiségének életét.

KOSSUTH
KÖNYVKIADÓ

KELEN JOLÁN

GALILEI PER A XX. SZÁZADBAN

1918-ban letartóztatják és hadbíróság elé állítják a Galilei-kör baloldali, haladó szárnyának kiváló képviselőit, mert az imperialista háború ellen jelentős agitációs tevékenységet fejtettek ki. A per óriási feltűnést keltett az akkori Magyarországon, hiszen csupa fiatal, többségében polgári értelmiségiről volt szó, akik bátran, félelmet nem ismerve fordultak szembe a statáriummal, hadbíróságokkal toldozott-foldozott, teljesen meggyöngült Osztrák–Magyar Monarchia háborús politikájával.

Kelen Jolán, az események résztvevője, a kitűnő humorú, bátor lelkű ember, jótollú krónikás írja le visszaemlékezéseit a perről. Könnyed stílusban, feszült izgalmassággal, a megértő és kicsit gúnyoros mosoly derűjével rajzol olyan tanulságos és élvezetes történetet, amely elsősorban az ifjúságnak szól az ifjúságról.

KOSSUTH
KÖNYVKIADÓ

19,— Ft

19, — Ft